RÁLÁTÁS

ZSÁKAI HELYTÖRTÉNETI – HONISMERETI, KULTURÁLIS TÁJÉKOZTATÓ
Évente négy számban jelenik meg. ISSN 1585-8677
Szerkeszti: Dankó Imre
Szerkesztőség: Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, Rhédey Kastély.
VIII. évfolyam, 4. szám – 2007. negyedik negyedév

A
Rálátás Szerkesztősége,

a Rhédey Kastély a Közművelődés Szolgálatában Alapítvány Kuratóriuma

a

RÁLÁTÁS

minden áldozatkész munkatársának;
minden olvasójának, felhasználójának és terjesztőjének;
minden idézőjének;
Zsáka Nagyközség Önkormányzatának, Polgármesterének;
Zsáka Nagyközség kulturális intézményeinek, Igazgatóinak;
kiemelten Zsáka Nagyközség Művelődési Házának és Könyvtárának, Igazgatójának;

Békés, Örömteli Karácsonyi Ünnepeket,
valamint nyugalomban megélendő, egészségben és eredményes munkálkodásban eltöltendő
Boldog Új Évet
k í v á n !

VOIGT Vilmos

Vannak-e uráli nyelvek, uráli népek?

2007. október 24-én a budapesti Olasz Intézetben érdekes eseményre került sor: a világhírű és hatalmas római egyetem *(La Sapienza)* nyelvész-professzorasszonya, Angela Marcantonio: *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika* c. könyvének (Budapest, 2006. Magyar Ház, 464 lap) bemutatójára. Az Intézet igazgatójának formális megnyitója után a római *La Sapienza* egyetem magyar intézetének igazgatója, Sárközy Péter professzor (aki igazában magyar irodalomtörténész és művelődéstörténész) mutatta be a résztvevőket. A közismert olasz összehasonlító nyelvészasszony Rómában egykor még Balázs János vendégprofesszornál kezdte meg magyar nyelvészeti tanulmányait. A londoni egyetemen is tanult magyar és finnugor nyelvészetet. 1990 óta e tárgyakat ő tanítja Rómában. Kitűnően beszél magyarul, és voltaképpen a finnugrisztikát (urálisztikát)[1] is éppen magyar szemszögből, a mi kollégáink művei alapján szokta értékelni.

A bemutatás után Marcantonio professzor vázolta nyelvészeti munkásságának főbb vonalát, kissé tovább is folytatva és értelmezve a könyvében olvashatókat. Majd Simoncsics Péter magyar finnugrista (jelenleg a kolozsvári Babeş—Bolyai Egyetem Magyar Intézetében a magyar nyelvészet vendégprofesszora, aki „eredeti" foglalkozását tekintve finnugrista nyelvész, legkivált a szamojéd nyelvek kutatója) mondta el a maga kommentárjait. Ez után következtem én. Noha mind a hárman megfogadtuk, hogy röviden beszélünk, azért egy-egy félórát igénybe vettünk. Végül az olasz professzorasszony pár szóval válaszolt, természetesen fenntartva elgondolásait. Ezzel a jó hangulatú, tudományos eszmecserével azonban még nem volt vége az eseménynek.

Mint ahogy nem is ez volt a kezdete sem.

Marcantonio ugyanis könyvében (és több tanulmányában) a mai finnugrisztika—urálisztika alapvető téziseit támadja. Szerinte voltaképpen nem lehet a finnugor (uráli) nyelvek összetartozásáról beszélni, mivel az e célból felhozott összehasonlító nyelvészeti eredmények nem teljesek, a különböző szakkutatók más és más részeredményekre jutottak, és az ilyen nyelvek közötti egyezések száma jóval kevesebb, mint ahogy ezt a kézikönyvek állítják.

E nézeteit – érthető okokból – ritkábban adta elő éppen a finnugrista nyelvészek körében, ám erre is sor került. A finnugrista szakkutatók pedig vagy nem is reagáltak e romboló megjegyzésekre, vagy tüzetesen cáfolták az olasz kolléga elgondolásait. Nálunk a *Nyelvtudományi Közlemények* 100. évfolyamában Bakró-Nagy Marianne (finnugrista nyelvészprofesszor a szegedi egyetemen) 23 nyomtatott lapon utasította vissza Marcantonio állításait és ezrek „bizonyítékait". Simoncsics Péter pedig a *Korunk* 2007/4. számában határozottan elvetette Marcantonio defetista finnugor nyelvészetét. Minthogy ezek az egyes konkrét nyelvtörténeti állítások részletezése, illetve vitatásuk alapos finnugor nyelvészeti szakértelmet igényelne – magam az alábbiakban nem foglalkozok részletkérdésekkel. Viszont azokat az általános megjegyzéseimet, amelyek nem is annyira az olasz professzor megváltoztatását, inkább a közvélemény tájékoztatását szolgálják, alább teljes terjedelmükben hozom.

Abból kell kiindulnunk, hogy Marcantonio áttekintése rendkívül széles témakörről szól. Noha szakmája szerint összehasonlító nyelvtörténész (ezen belül leginkább nyelvtipológusnak nevezhető) a szerző, van azonban véleménye a népek történetéről, őstörténetéről, idéz gén-kutatást és ideológiai tudománytörténetet is. Már az uráli nyelvcsalád önmagában is hatalmas terület, hiszen a lapp nyelvektől a szamojéd nyelvekig, a finntől a magyarig sok-sok szakterület tartozik ide – és ezek egynémelyikének igen nagy, bonyolult szakirodalma van –, ám ehhez még Marcantonio rendszeresen idéz további, altáji nyelvi adatokat (mongol, baskír és ótörök kutatások alapján), meg jukagir és egyéb szibériai nyelveket is. Nyelvelméleti és összehasonlító statisztikai hivatkozásai is igen széleskörű, további nyelvcsaládokra vonatkozó figyelmet tanúsítanak. Már az alcím is jelzi, hogy szerinte nemcsak tények olvashatók az urálisztika kézikönyveiben, hanem „mítoszok" is, amelyeket a nyelvészeti statisztika is cáfolni tud.

Munkáját nyilván hosszú időn át készítette, ugyanakkor friss ismeretekkel rendelkezik. Az eredeti angol kiadás 2002-ben jelent meg, és rekord gyorsasággal jelent meg az ebből készült magyar fordítás.[2] Ily módon a szerzőnek módja volt arra, hogy az uráli nyelvek kutatását tekintve figyelembe vegye nemcsak a régebbi, mondjuk úgy: „klasszikus" (módszerüket tekintve „pozitivista történeti—összehasonlító") szakkönyveket, hanem az utóbbi évtizedekben megjelenő, különböző kutatók által különböző jelleggel megfogalmazott „reformista" elgondolásokat is. Sietek leszögezni, a szerző nem valamelyik „új" áramlat híveként határozta meg magát: ezekkel az újítókkal majdnem ugyanúgy szemben áll, mint a „régi" felfogás híveivel. Noha az utóbbi időben különféle új nyelvész--iskolák támadják belülről (!) a finn és észt népek és nyelvek történetéről alkotott eddigi konstrukciókat (mondjuk Kalevi Wiik vagy Ago Künnap és követői) Marcantonio nem ezeket a kritikai konstrukciókat népszerűsíti, nem is tőlük vesz át érveket. Az uráli nyelvtudományt ő nyelvészeti alapon kívánja újraértékelni, nem pedig új etnogenezist javasolt, mint mondjuk az „Európa legrégibb jégkorszakutáni népe az észt/finn" jelszavak alá gyűltek.

Ma alighanem ez a „legmodernebb" összehasonlító nyelvtörténeti munka magyar nyelven. – Ami olyan kontextusba állítja a könyvet és szerzőjét – amelyet nem maga keresett, ám amely további felelősséget ró rá.

A római (és angliai) nyelvészprofesszor ugyanis nem csupán modern, újszerű áttekintést ad az uráli nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek történeti hangtanáról, jelentéstanáról, morfológiájáról, sőt egy kissé mondattanáról, hanem mindezt a legnegatívabb módon mutatja be: hiszen szerinte az „uráli nyelvészek" illúziója, majd makacs tévedése az, hogy létezik ilyen nyelvcsalád. Azt viszont nem sorolja fel egy helyen, hogy az immár megtagadott nyelvcsaládon belül szerinte hány finnugor nyelv önmagában sem létezik, mivel „kevert nyelv" – ám ahol ez a kérdés szóba kerül, mindig ezt a szétoldó megoldást találjuk érvelésében. Azaz, igencsak lehetséges, hogy Marcantonio azt gondolja, az egyes „uráli" nyelvek sem léteznek – mint olyanok.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen szemléletű könyvet nem üdvözölhet lelkesen a finnugrista (uráli) nyelvészek tábora. Nemcsak kenyérféltésből, vagy munkáik borotvaéles bírálata miatt, hanem azért is, minthogy Marcantonio nemcsak az urálista nyelvészek ostobaságát emlegeti, hanem (legalábbis a magyarok esetében) sanda „német" meg „bolsevik" késztetéssel vádolja őket a finnugrisztikai irányultság miatt – ami nemcsak ostobaság, hanem inszinuáció is. Nem csodálkozhat, ha ezek után a megsértettek szóba sem állnak vele.

(Nem hiszem, hogy az urálisztika valódi eredményeiben sokat számítana az, hogy a kutatók milyen társadalmi osztály, etnikus, vallási vagy egyéb csoport tagjai, sőt még az sem, ha időközben változtattak nézeteiken. Noha ez utóbbi érdekes tény szokott lenni. Magam például semmilyen dehonesztáló következtetést nem vonnék le abból, hogy Marcantonio olasz. És nem keresnék ideológiai „súgókat" sem az ő művei hátterében.) Viszont éppen emiatt az „idegen érdekek szolgálatában álló" finnugristák denunciálása miatt, az sem véletlen, hogy Marcantonio magyarországi méltatói, pártolói, fordítói és kiadói, előadásainak szervezői nem a végre egyre szélesebb látókörű, „megvilágosodott" magyar szaktudósok, nyelvészek vagy őstörténészek, hanem a „sumér—magyar azonosság", a „turáni" és egyéb nyelvészeti őskereső fantazmagóriák megszállottan hű hívei. És ha valahol az ideológia meg sem hallgatja a nyelvtudományt – hát náluk ez a helyzet. Noha a tudós olasz professzorasszony maga azt nem állítja, hogy a magyar nyelvben sumér vagy dravida alapok lennének, sőt neves olasz (egykori) nyelvészprofesszor-társa, az etruszk—magyar nyelvazonosságot hirdető Mario Alinei nézeteit sem népszerűsíti – maga mégis az így gondolkozók magyarországi táborba került.

És minthogy az önálló magyar nyelvtudomány és őstörténet legalább 200 éve valóságos nemzeti elhivatottsággal szakadatlanul küzd a délibábos nyelvészet és a tényeket kétségbe vonó dilettantizmus ellen – szinte egész érv-arzenál várja mindazokat, akik a magyar nyelv létrejöttének ismert modelljét támadják. És minthogy sok más, hasonló, tetszetős anti-finnugrista ötlet bukkant már fel az utóbbi évszázadokban, finnugrista szaktudósaink legtöbbje fáradságot sem vesz ahhoz, hogy cáfolja a „még egy" vagy „legújabb" ötletet, és ezt csak sommás visszautasítással automatikusan dilettáns véleménynek tartja.

Marcantonio valódi nyelvészeti érvelését éppen hazai „hívei” el sem olvassák. Nekik igazán mindegy, milyenek az egyes uráli nyelvek történetének adatai. Ha – szerintük – megint sikerült a „halzsíros atyafiságból” kitépni a magyarokat, őket a finnugor vagy uráli nyelvi tények és ezek módszertani vizsgálata tovább nem érdekli, főként nem a többi uráli nép körében.

Tüzetes és szakmai diszkusszióra itt nincs terem, meg azután én nem is vagyok uráli nyelvész. Egyébként a kiválóan tájékozott szerző sokszáz állítását szinte csak kötetnyi terjedelemben lehetne végigvenni, megvitatni, megrostálni. Minthogy Marcantoniot szemmel láthatóan az uralisztikából a magyar és az ugor nyelvek érdeklik a legjobban, az bizony nem lenne kár, ha egy magyar nyelvtörténész végig venné a könyvben olvasható magyar nyelvtörténeti (és őstörténeti) állításokat, ötleteket.

Magam sokmindent érdeklődéssel olvastam a könyvben, és a magam módján tanultam is belőle. Ezzel kapcsolatban azonban csak egy pozitív és egy negatív benyomásomat szeretném itt rögzíteni.
A szerző egyik tárgyalási módszere az, hogy összeveti a különböző uráli nyelvészek által – mondjuk – a hangtörténetre, az uráli nyelvek „családfájára” vonatkozó nézeteket. Ahol ellentmondásokra bukkan: megállapítja, íme, itt a tévedés bizonyítéka. Vagy, gúnyosan egymás mellé teszi a különböző állításokat, és „az olvasóra bízza”, hogy az vonja le a következtetést.

Marcantonio előszeretettel idézi a közelmúlt újító vagy egyéni ötletekkel szolgáló urálista nyelvészeit. Említi ugyan a kezdeményező M. A. Castrén vagy Budenz József, a kodifikálók közül E. N. Setälä, Matti Räsänen, Erkki Itkonen, Mikko Korhonen, Gombocz Zoltán, Bárczi Géza, Hajdú Péter műveit, ám a közelmúltból Abondolo, Austerlitz, Helimski, Janhunen, Kulonen, Koivulehto, Künnap, Pusztay János, Sammallahti, Sutrop, Wiik közelebb állnak a szívéhez. Az altájisták közül Németh Gyula, Ligeti Lajos és Denis Sinor, sőt Róna-Tas András javaslatai közül azokat szereti, amelyek szemben állnak egy hagyományos felfogással. (Érdekes, hogy e kvartettből hármukat mégis „hagyományos” nyelvtudósként szokták nagyrabecsülni nálunk, és még a sokszor nyíltan kötözködő Sinornak is sok furcsa ötletét „lenyelte” a szaktudomány: nem kiáltott fel „nem-klasszikus nézeteket vall – fogjuk meg”! Legfeljebb nem vették ezeket figyelembe.) Marcantonio szemében a mai magyar finnugrisztika „neoklasszikus” képviselői (Rédei Károly, Honti László, talán Bakró-Nagy Marianne) alkotják a főellenséget. (Nem véletlen, hogy az utóbbi volt az, aki a *Nyelvtudományi Közlemények* hasábjain megsemmisítő bírálatban részesítette Marcantonio könyvét.)

Véleményem szerint, ha az uráli „nyelvcsalád” fonetikai rendszerének, vagy éppen „családfájának” megalkotói nem mindenben egyeznek egymással, az éppen azt bizonyítja, van helye az újításnak, véleménykülönbségnek, még vitáknak is e tudományágon belül. Napoleon jelentőségét igazán sokféle módon írták le eddig, és a császár „hívei” vagy „ellenfelei” máig küzdenek egymással. Ami azonban nem azt jelenti, hogy eszerint Napoleon nem is létezne!

Marcantonio irigylésreméltó elmeéllel tárja fel mindazok következetlenségeit, elméleti hiányosságait – akiket nem szeret, vagy hagyományosnak tart. E hagyományos felfogásra vonatkozó minden bíráló megjegyzést üdvözöl, nem is keresve ezek között koherenciát, vagy éppen az ezekből felsejlő új, jobb módszert, elméletet. Nem is lenne könnyű ilyent találni, mivel még egy megroggyant bástyafal is valamilyen alakot formál, az erre dobált kövek, rálövöldözött nyílvesszők azonban nem adnak ki egységes alakot. Igaz, hogy a magyar és uráli etimológiai szótárakban van tévedés, bizonyos művelődéstörténeti, társadalomtörténeti távlatokat nem szoktak érzékeltetni, és sok következetlenség van az egyes címszavak terjedelme meg minősége között (még akkor is, ha voltaképpen egyetlen szerző formálta meg a szócikkeket). Ám a nyelvi adatok vagy módszerek nem semmisülnek meg valamely kritika hatására, és amíg a bírálatok nem kapcsolódnak egybe egy új, összefoglaló munkában, addig a „régi” megoldás az, ami a maga egészében érvényes és használható. Addig a „hagyományos” kézikönyveket és nem a korholó megjegyzéseket fogják továbbra is használni a szaktudomány iránt érdeklődők.

Az uráli nyelvészet közismert nehézségei közé tartozik, hogy az írott forrásanyag igen kései. A legelső uráli „mondat” (igazában csak egy „ómagyar” szószerkezet az 1055-ös *Tihanyi Alapítólevél* latin szövegében) már évezredes fejlődés utáni morfológiát és szintakszist képvisel, ami elég távol áll még a mai magyar nyelvtől is, Ráadásul éppen az uráli nyelvcsalád legegyénibb nyelvéből való. A

magyar őstörténet és korai történet egyébként is az urálisztika legbonyolultabb jelensége. (Persze, azért a lapp őstörténet sem kutya, különösen az esetben, ha a fizikai antropológia tényeit is figyelembe vesszük!). Ám a „magyarság” az a finnugor nép, amely válhatott volna kaukázusi, török, vagy éppen bizánci néppé, amely a zsidó, a mohamedán vallást, vagy a bizánci—orosz kereszténységet követte volna – őstörténetének csak némi módosulásával. Vagy el is enyészhetett volna nyelve, akárcsak a hunoké, hogy aztán az utókor csak törje a fejét a valahol mégiscsak megmaradt „magyar” jövevényszavak miatt.

Ez a bonyolult magyar nyelvtörténet és őstörténet mai nyelvi eredménye nyilvánvaló: például e mostani hozzászólás szövegében is. A magyar nyelv egy uráli nyelv, közelebbről egy ugor nyelv, amely azonban évezredekkel korábban elvált a legközelebbi rokon nyelvektől. Azóta sokféle nyelvi (és kulturális, társadalmi, antropológiai stb.) kölcsönhatásban fejlődött. Ennek is köszönhetően nyelvi rendszerei, jelentéstana, mondattana igen sokrétű. Ha bármely szegmentumát nézzük, a különbségeket jól látjuk: még pl. a tőszámnevek[3], a hét napjai vagy a színnevek sem alkotnak egységes csoportot. Nem az a baj, hogy nyelvészeink még tudnak minderről koherens történeti fejlődésrajzot adni. Éppen akkor gyanakodhatnánk, ha lenne ilyen „tolvajkulcs”, amely minden rejtély zárját nyitja.

Marcantonio berzenkedik, ha a magyar etimológiai szótárakban ismeretlen eredetű vagy pontosan meg nem magyarázott hangtörténetű adatokra talál, vagy a jelentések túl tágak, többrétűek, akár ellentmondóak. Magam persze akkor lennék szkeptikus, ha etimológusaink mindent és mindig meg tudnának magyarázni e kézikönyvekben! Ha etimológus lennék, nagyvonalúbb lennék, mint az egykori szócikk-írók (pl. a magyar *könyv* szó etimológiáját illetően), ugyanakkor még minuciózusabb (pl. a magyar *isten* szó etimológiáját illetően), legtöbbször pedig mindkettő egyszerre (mint a magyar *gyanta/gyantár* szó balti etimológiáját illetően). Török, szláv és indoeurópai etimológiai szótárak ismeretében azonban azt hiszem a magyar és uráli etimológiai szótárak felveszik a tudományos versenyt a többiekkel, mind pontosságban, mind áttekinthetőségben, még eredményességben is.

A vándorszavakat, a nyelvkeveredéseket én még Marcantonionál is sokkal nagyobb mértékben vélem érvényesülni korai nyelvtörténetünkben. A *hajó* szóhoz például (4.54 adat a 193. lapon) én még az eszkimó *kajak* szót is hozzá venném – hogy még érdekesebb legyen a kép. Köztudott, hogy éppen az ilyen „technikai” vagy „divatcikk” jellegű vándorszavak hangtana és jelentéstana igazán változatos, sok-sok nyelvben egyaránt. A finnugrista nyelvészek körében az *alma, kert* sőt a *szállás* és *város* szavak szolgálnak tanulságos például: e szavak különböző helyeken és nyelvekben bukkannak fel, néha hihetetlenül szorosan egyező formában, máskor váratlan formai vagy jelentésbeli változatban. Egyébként jövevényszavak, főként vándorszavak esetében mindmáig ugyanez a helyzet (lásd pl. *hot dog, hamburger, notesz, farmer/nadrág/* stb.), pedig ma a világméretű kommunikáció sokkal inkább rögzíthetné a „patentált” (szabadalmaztatott) és ezért fix szóalakot.

Marcantonio kiváló az analízisben és a kritikában. Azonban a maga eredményeit már nem szokta egységbe rakni, vagy rámutatni arra, a zavaró tényezők eltávolítása után mire is kell gondolnunk a megrostált adatok összefüggését illetően. Ő gyakran éppen ott tárja szét a kezét: „döntse el az olvasó!” felkiáltással, ahol azt várnánk, javaslatot tesz arra nézve, hogyan gondolkodjunk tovább.

Lássunk egyetlen ilyen példát! A kötet végén található népnév-mutatóból sajnálatos módon kimaradt 9.1.4. fejezetben a „baskír-magyar kérdéskörről” esik szó. A szerző is említi, hogy a nyolc „honfoglaló” magyar törzs neve közül 6 megvan a baskírban is (*gyarmat, jenő, nyék, keszi, megyer, tarján)*, sőt a többi magyar törzsnév is türk eredetű, ám nem adatolt a baskírból. Ez után bemutatja, milyen körmönfont módon próbálták egyes magyar turkológusok feloldani a néptörténeti nehézséget. A fejezet végén Marcantonio triumfál: „Az olvasóra bízzuk, hogy véleményt alkosson ezekről a magyarázatokról” (376. lap). A szerző itt sem fogalmaz meg állítást, csak kritizál. Magam nem vagyok baskír őstörténész, annyit mégis nyilvánvalónak látok, hogy ez a magyar és baskír „törzsnév--rendszer” ugyanaz, és ha az ezeket először leíró bizánci császár, Bíborbanszületett Konstantin nem felejtett ki további magyar törzsneveket, akkor a teljes rendszer egyezik. Persze, baskír oldalról a jóval későbbi adatok szerint csak az első négy szó (*gyarmat, jenő, nyék, keszi)* törzsnév, és én nem tudom, van-e és hány további (modern) baskír törzsnevünk. Még ennél is nyomósabb érv, hogy a magyarok belső

etnonímja (a *megyer/magyar)* is ide tartozik. Ám ha 4-6, sőt több honfoglaló magyar törzs „baskír” volt, akkor ma mi miért nem baskírul beszélünk? Hol voltak a nem-baskírok a honfoglaló magyarok között? Megintcsak kívülállóként azt mondhatom, méltóságnevek, törzsnevek nagyon fontosak, ám nem mindig a valódi etnikai hovatartozást fejezik ki, hanem a rangot, divatot vagy mást. *Attila* neve gót szó, *Caesar* neve egészen a mongol hősepika uralkodójához, „Geszer kánhoz” is eljutott. A törökök rómaiaknak nevezték a bizánciakat és később Ruméliának az „európai Törökországot”. Pedig e név-azonosítások kivétel nélkül önkényesek, pontatlanok, félrevezetőek – ám léteztek. Számomra az lenne a váratlan, ha a „párducos Árpád” népének minden törzse „magyar” nevet viselt volna.

Ad vocem „párduc”. Ez régi szó a görögben is, majd a latinban is. És mi magyarok alighanem a latinból vettük át, amint a magyar szó viszonylag kései írásos előfordulása-- és akkor is egy német—magyar szójegyzékben – tanúsítja. Márpedig legelőször aligha 1405 körül és latinul beszélők árultak párducbőrt a magyaroknak… Sőt, a másik ősmagyar ruha neve, a „kacagány” szó is kacifántos módon jutott hozzánk, valamikor a 18. század (!) első felében. Ennek a szónak is van latin előzménye, amely széltében elterjedt Európában, úgyhogy például a középkori angolban ’reverenda’, a spanyolban ’frakk-féle’ a jelentése. A francia *casaquin* ’rövid köpeny, kis női blúz’, az olasz *casacchino* ’kis női kabát’, stb. Mi leginkább bajor vagy osztrák kereskedők révén jutottunk hozzá, és megintcsak nem a Vereckei hágó vidékén – ahol a vicc szerint a „kocogányt és bozogányt” kínálták. Vagyis a szó- és tárgytörténet egyáltán nem olya, mint ahogy ezt jóelőre elvárnánk.

Megint lehetne élcelődni a magyar etimológiai szótárak mindent megengedő határozatlanságán, sokféleségén, egy-egy szóhoz több jelentést is kapcsolásán. Ám ettől még a nyelvtörténeti és öltözettörténeti adatok megmaradnak és jól jelzik – semmi sem olyan egyszerű, még a középkor után átvett szavak magyar fonetikája sem kivétel nélküli, stb. Nem kidobni kell az eddigi szótörténeti dolgozatokat, hanem az eredményeket tovább vinni, mind nyelv-elméleti, mind társadalomtörténeti szempontból.

Ami pedig a „kevert nyelvet” illeti, vagyis, hogy a magyar nyelvben nemcsak finnugor szavak és nyelvtani elemek vannak, ez sem az urálista nyelvtudósok bűne, üldözendő tévedése. . Ha nem ismernénk „Anglia” etnohistóriáját, honnan jönnénk rá arra, hogy e tájon a normannok telepedtek az angolszászok nyakára, akik egy romanizált (és nemcsak kelta eredetű) lakosság nyakára telepedtek, stb., és így jött létre a mai angol nyelv Újzélandtól a Fokvárosig, Jamaicától Alaszkáig? Avagy a történeti adatok ismerete nélkül ki jönne rá arra, miért beszélhetnek ma a kelta gallok és a germán frankok utódai: egy „román” nyelven!? Claude Hagège (a jelen évek legnevezetesebb francia „sztár”-nyelvtudósa, aki ugyancsak ad népszerűségére is) számára mindez nem zavaró pontatlanság és bonyolultság, és egyáltalán nem a francia nyelvészet eredményeinek tagadását, inkább annak továbbfejlesztését jelentette! Lásd leginkább *Le français, histoire d’un combat* (Paris, 1997) c. könyvét.

Marcantonio szemmel láthatóan kedveli a bonyolult nyelvi összefüggések és változatok paradigmák szerinti megvitatását. Ám kár, hogy minden zavaró nyelvi tényezőt kollégái ostobaságával hoz kapcsolatba. Ugyanis azt sem hiszem, hogy minden finnugrista kivétel nélkül és mindig csak tévelyegne. Vitáikat, négyzeteltéréseiket én egy létező tudomány nemcsak kiküszöbölhetetlen, hanem egyenesen nélkülözhetetlen velejárójának tartom. Ám még ha a történeti uráli hangtan, vagy az uráli népek családfája minden egyes nyelvész által megkonstruált változata lényegesen különbözne is egymástól (azért ma mégsem ez a helyzet!) – még ez sem jelentené azt, hogy e jelenségek maguk ne léteznének.

Marcatonio könyve után is van uráli nyelvcsalád és vannak uráli nyelvek/népek.

Nem magammal akartam befejezni e megbeszélést. Ám a 380. lapon azt írja a szerző: „nincs nyoma a közös finnugor vagy uráli folklórnak vagy szájhagyománynak”. Szerencsére itt nem engem utasít el, csak a következő lapon említi, hogy írtam a „honfoglaláskori” magyar folklórról. Ő nem teszi hozzá, de én tudom, elég illuzióromboló módon – és nem először. Ám a magyar honfoglaláskori folklór még nem az uráli népek folklórja, noha nyilván azonosan jellemző, ki milyen módon közeledik az egyik vagy a másik témakörhöz. Többen (mondjuk Róheim Géza, Solymossy Sándor, Berze Nagy

János, Vargyas Lajos, Lükő Gábor, Diószegi Vilmos, Kovács Ágnes, Hoppál Mihály, Demény István Pál és mások) – mindkettőhöz egyformán, és többségükben vakbuzgóan.

Azonban a „finnugor folklór" kérdéseivel magam csakugyan többször is foglalkoztam. Most nem sorolom fel ezeket, csupán régi (1982) írásomra (*Ist die ungarische Volkskunst „finnish-ugrisch"?*) utalnék, amelyet kritikai hangvételéért Sinor Dénes oly lelkesen és előkelő helyen helyezett reflektorfénybe. Pedig, mint neki is mondtam, a cikk kritikai jellegű áttekintése (miután részleteztem, hogy az ismert magyar népművészet nem olyan, mint a „finnugor népek népművészete') után az utolsó mondat így szól: „Offensichtich sind weitere Untersuchungen nötig, damit das negative Bild positiver werden kann". (Most egyszerűbb ezt a cikket és asz idézetet könyvemből kikeresni: *Europäische Linien. Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik.* Budapest, 2005. Akadémiai Kiadó, 35.) Amely könyvben azért arról is lehet olvasni, hol és mit talál a komparatív finnugrista-folklorista elfogadható, összevethető párhuzamnak.. Amennyire érthetetlennek tartom, hogy magyar kollégáim miért olyan ötletekre fecsérlik idejüket, ha a „honfoglalás előtti" jelenségekre hivatkoznak, amelyekről nyilvánvaló, hogy tarthatatlanok – ugyanannyira tévesnek, mi több, kártékonynak tartom, ha a meglevő „honfoglalás előtti" vagy éppen „finnugor" összefüggésekről hallgatnak magyar és nem-magyar kollégáink. Nemcsak a paprikáscsirke és a tulipányos láda dzsungáriai eredete ilyen blikkfangos „eredmény" – amit azért egy közismerten ehhez sem értő ember propagált, hanem akadémiai irodalomtörténetünk elején is olyan írás áll, amelynek szerzője (Képes Géza) a magyar virágének obiugor párhuzamait vallotta. Diószegi Vilmos a garabonciás diákot és a halottlátót is a szibériai sámánizmus magyar maradványának tartotta. Lükő Gábor nemcsak a buzsáki hímzést, hanem a magyar strófikus lírai dalt is a Volga mentén eredeztette. Vargyas Lajos népmeséink motívumait és nyilván balladai motívumokat vezetett vissza a Szaján-hegységbe és a mongolok közé. Demény István Pál valamivel óvatosabb volt a magyar népdal természeti kezdőképének kínai párhuzamai értelmezésekor – ám maga nyilván hitt ezek összetartozásában. Élő kollégáimat is ide vonhatnám, de nem teszem. Az ilyen komparációt én tévesnek, néha egyenesen félrevezetőnek szoktam nevezni – másrészt több jelenséget igenis sokévezredes és sokezer kilométernyi távlatba tudunk helyezni. És most itt nem a lélekhit vagy a világkép archaikus rétegeit említem. Csak egy példát hozok fel.

Köztudott, hogy a magyar *jel* szó finnugor eredetű, eredeti jelentése 'nyom, kiváltképp állatok nyoma'. Ez nyilván egy vadászkultúra emléke, és régebbi (!) világképet tükröz, mint a görög *széma,* vagy a latin *signum*, mivel még nem egy ember által alkotott „jel"-re utal. A finnugor szó a maga szép és változatos hangtörténetével, elágazó jelentéseivel igen tanulságos, mind a nyelvtörténet, mind a jel-történet szempontjából. Nálunk a 15. század óta ismert, mégpedig a *Sermones Dominicales* kódexben a karácsonyi prédikációhoz írott glossza formájában „*jel pro signo vel signatum*" értelmezéssel. Sőt, a közelmúltig használták a magyar (pl. a kalotaszegi) népi hímzésben az egyes minták „nyomos" (pl. *macskanyomos)* megnevezését. Ami persze nem azt jelenti hogy az uráli őshazában a macskatartó úriasszonyok kis kedvenceik nyomait hímezték volna a lakodalmi törülközőkre. Ám e szavak története bizony csak az „uráli" távlatban ismerhető fel igazán. És ha csak a magyaron kívül csak az osztjákból adatolták is, azért az ottani „jel" szónak is van 'feltűnő folt állat homlokán' sőt 'népművészeti motívum' értelme is. Persze, e szavak nincsenek meg minden uráli nyelvben, pl. a lívben vagy Röros-lapp dialektusban. Ám azért ezeket „nincs is urálisztika!" jelszóval kidobni – felesleges balgaság lenne.

Hogy folklorisztikai példát is említsek, a magyar *mese* szó finnugor eredetét úgy hatvan évvel ezelőtt állították a magyar nyelvészek a leghatározottabban. Magam úgy negyven éve szoktam felhívni arra a figyelmet, hogy a 'mondani' jelentésű ugor igéből származó szó a középkortól adatolt a magyarban és jelentése ekkor 'találóskérdés'. Csak a 19. század közepétől lesz a magyar *mese* szó jelentése 'mese'. És semmilyen más uráli nyelvben nincs meg a szónak ez a jelentése. Vagyis itt egyrészt a szó többezer éves és finnugor – másrészt a magyarban műfajnévként fiatalabb, és magyar „meséink" ugor eredetét illetően inkább ellenbizonyíték.

Nem foglalkozom azzal, mit is jelent Marcantonio szóhasználatában a „mítosz" és a „statisztika" megnevezés. Gondolom, az előbbi a valótlan állításokat, következtetéseket, az utóbbi pedig a szaba-

tossággal kiszámított főbb összefüggéseket. A szerző azonban minden feltevést és rendszert mítosznak tekint – amit ő nem hisz el. Minthogy a folklorisztika (főként az összehasonlító folklorisztika) még a nyelvészethez képest is labilisabb, adatai még képlékenyebbek, többféleképpen is értelmezhetők – magam szinte minden állításomhoz hozzá tehetném: „hipotézis”, esetleg „munkahipotézis”. Ami nem azt jelenti, hogy nem vagyok meggyőződve igazamról, és azt sem, hogy mindezt légbőlkapott „mítosznak” tekinteném. (Egyébként a mítosz rangos valami, nem is lenne baj, ha egyik-másik véleményünk mítosszá válna. Pl. a kollegiális recenzióról és ennek tudomásulvételéről tudományos könyvek esetében!) Nem minden hipotézis – mítosz. Pl. az, hogy az ember őse valamilyen majom – ez máig csak munkahipotézis. Ettől még lehet jó, használható és nem pusztán mítosz.
Ami pedig a statisztikát illeti, ez bizony megvilágító jellegű. De tudnunk kell, mikor mire használjuk! Ha pl. kiderül az, hogy a magyarban a mai *d-* (sőt *gy-*) fonémával kezdődő szavak nagy százalékban ismeretlen eredetűek, vagy hogy latin eredetű szavainkban milyen arányban van meg az /*s*/ és az /sz/, sőt a /zs/ a latin *s* fonéma helyén, az ilyen számszerű adatokból bizony tovább kell következtetnünk. Ám abból a statisztikából, hogy melyik fonéma hányszor fordul elő *formáns*-ként, nem tudom, mire következtessek. Arra sem jöttem rá eddig, csakugyan jelent-e valamit, hogy a legegyszerűbb jel: / (egy ferde vonás) a magyar rovásírásban éppen az /sz/ hangot jelölné, sőt hogy ez a türk rovásírásban is így van. Az /s/ magyar rovásírásos jele viszont más: /^/. Pedig ez százalékban is kimutatható, csak éppen azt nem tudom, mire következtethetek az ilyen statisztikai adatból? Kell, sőt nélkülözhetetlen a statisztika, persze, főként akkor, ha józan ész is megfelelő arányban társul hozzá, és tudom, mihez keresek a gyakoriságból érveket.

Két „felvilágosító” megjegyzést is tennék.

Fentebb már említettem, milyen magyar „hívekre” tett szert Marcantonio. Azt hiszem, az uráli nyelveket tagadó mondatai hatottak rájuk, és nem szaktudományos módszeressége. Például Varga Géza: *A finnugor elmélet alkonya. (*(Budapest), 2006. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 215 lap, „Magyar Tankönyv a Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetemen) c. könyvében rendszeresen hivatkozik Marcantoniora (37, 49, 52 stb. lapokon)*,* azonban nem példáit vagy érvelését idézve, hanem csak a szerzőt említve, mivel ő leszámol a „finnugrizmus téveszméivel”, rámutat azokra a „szakmai és etikai hibákra”, amelyek a finnugrista tévelygőket jellemzik. A „jellemzik” jellemző szó itt, hiszen a tudományos nézetet itt etikailag kívánják minősíteni. Ami Varga Csaba tudományos nyelvészetét illeti, nem hiszem, hogy Marcantonio örülne, ha az ő művét ez a színvonal „jellemezné”.

Sokszor a tudományos kutató nem tehet arról, mások hogyan használják fel az ő elképzeléseit.[4] Ám ha a Marcantonio magyar könyvéhez az előszót író Marácz László és az olasz nyelvészprofesszor írása egymás mellett olvasható a *Turán* hasábjain, és a hagyományos magyar nyelvészetet elvető kijelentéseik hangvétele sem különbözik – nem csodálkozhatunk azon, ha az uráli nyelvrokonságot elvető Marcantonio a magyar-tamil, magyar-szanszkrít, magyar-szkíta, magyar-hun, magyar-sumér, magyar-etruszk, magyar-indián rokonság hívei táborában találja magát. Nem hiszem, hogy ezeket az összevetéseket jobbnak tartaná az urálisták történeti nyelvészeténél. E tábor beszél a 12.000 éves magyar szövegekről, arról, hogy Nagy Sándor „matyó király” volt, vagy hogy az egyik nevezetes etruszk felirat (magyar nyelven!) arra figyelmezteti az anyákat, hogy Uni (= Enéh) és Ercle (= Harag, azaz Magor) mintájára anyatejjel táplálják csecsemőiket (Varga: 176. lap). Nem hiszem, hogy ide kívánkozott volna az urálisztika „nem-egzakt” voltát oly hevesen bíráló olasz nyelvészprofesszor!

Aki pedig – ízig-vérig ugyanolyan komparatív nyelvész, ugyanolyan finnugrista „szakbarbár” nyelvész, mint az általa talán legtöbbször bírált Rédei Károly. Marcantonio kritizáló ötletei a régesrégen kidolgozott hangtörténet és jelentéstörténet módszereit ugyanolyan szorosan követik, mint ahogy ezt az általa ostorozott finnugrista—társai tették. Csak az ő prekoncepciója más. Olyan ez, mintha a 2 X 2 = 4 igazságát azzal cáfolnánk, hogy 3 X 3 = 9. Persze, a két végeredmény más. Ám a „módszer” szőröstül—bőröstül ugyanaz. (Amit én persze – mind a nyelvtudományban, mind a szorzásban – jónak is tartok.)

Mindez azonban nem a magyar nyomorúság, „turáni átok” vagy a Trianon-fóbia eredménye. Nem csak a magyarok körében megtalálható kórosan sebzett öntudat eredménye. Más nyelvek és népek

kutatói is összeírnak hasonló badarságokat egyes népek és nyelvek eredetéről vagy összetartozásukról. (Legfeljebb a véleményüket nem osztókat másutt ritkábban vádolják erkölcsi és faji minősítéssel.) Ha mondjuk a hasonlóan modern, sőt modernkedő Stephen Oppenheimer könyvét *The Origins of the British* (London, 2006, Robinson) lapozgatjuk, abban is sok fantazmagóriát találunk, a keltákról, a jégkorszakról, az európai génállományról, az angolokról mint skandinávokról stb. Mégis igazságtalan lennék, ha e jól író magánzó művét mindenestül a magyar dilettánsok színvonalára süllyeszteném. Ő egy közönségfogó és frappáns műveit akart megjelentetni – nem, pedig új „öntudatot" kialakítani és az angol vagy germanista nyelvészeket sem ítéli el lépten-nyomon.

Másutt is lehet baj a történeti és összehasonlító nyelvészet, vagy az őstörténet bonyolult kérdéseinek vizsgálatával, sanda politikai utalások nélkül is.

Messze túlmutat Marcantonio könyvén, inkább ennek befogadására/be-nem-fogadására jellemző (lehet), hogy legalábbis a mai magyar kultúrának – sajnos – egyik legismertebb jelensége az, hogy nálunk nem az a „hibás", aki a hibát elköveti, hanem az, aki ezt felfedezi, szóvá teszi. A nyelvészetben nem a nyilvánvaló filológiai tévedés elkövetője, vagy a társadalomtörténeti távlatok fel nem ismerője a hibás – hanem az, aki erre felhívja a figyelmet. Azaz, nálunk az lesz a bűnbak, aki utal arra – nincs igaza az olasz szerzőnek, akinek végletes következtetései szakmailag tarthatatlanok.

Nem örülnék annak, ha Marcantonio igenis valóban gondolatébresztő könyve éppen e minta nyomán maradna hatástalan. És annak sem örülnék, ha az én kritikám ugyanilyen módon maradna hatástalan. Akarattal nem azt írtam: visszhangtalan. Ugyanis igazában nem választ, meg vitatkozást, hanem továbbgondolást igényel az Angela Marcantonio professzor által is tárgyalt kérdéskör.

Örülnék, ha itt befejezhetném a beszámolót.

Ám a vélemények elhangzása után, amelyben Marcantonio azt is elmondta, ő is fontos tényezőnek tartja, hogy a finnugor nyelvek legkorábbi, megmaradt szövegemlékei milyen késeiek, azaz e nyelvek nyelvtörténete milyen sok évezredre, évszázadra visszatekintve is bizony csak a szaktudósok hipotézise – egyszóval tudományos szinten maradt és fejeződött be a könyvbemutató alkalmából a tudományos eszmecsere – ezzel még nem ért véget az este.

A „könyvbemutató" után a mintegy negyven fős közönség soraiból kiugrott egy férfi, és követelte, fordítsák le szavait, miszerint Marcantonio el kell, hogy ítélje azokat, akik a finnugrisztika hívei. Noha vagy tíz percig szónokolt e férfi, végül csak az Olasz Intézet igazgatója *basta, basta!* kiáltásokkal tudta kikapcsoltatni a mikrofont. Az egyik érve az volt, hogy a finnek régen nem is ismerték a huszas számot, és ezt „csak a 19. században találták ki". Ami azért még a hasonló színvonalú ellenérvek sorában sem mindennapi lelemény! Hasonló nézetű négy-öt ember ezután közvetlenül agitálták a magyarul tudó szerzőt. Hogy miről és mire, meg hogy ő mit válaszolt – nem tudom. Tartozom az igazságnak viszont azzal, hogy hozzám is odajött néhány érdeklődő, akik igen udvariasan adták elő anti-finnugrista nézeteiket, panaszaikat. Most is csak megköszönhetem figyelmüket, érdeklődésüket, és hogy kulturált módon szóba álltak velem. Ám benyomásom az volt, még őket sem lehet meggyőzni bármivel kapcsolatban, amit a fejükbe vettek. (Vagy amit a fejükbe vertek.) Egyik fő kifogásuk az volt, miért nem adhatnak elő hivatalos fórumokon az ő nézeteik képviselői? Éppen Marcantonio estjén ez céltalan megjegyzés volt, hiszen itt éppen egy anti-finnugrista szerző körül forgott minden. Azután már én is csak azt, az ezerszer emlegetett riposztot mondhattam, hogy ugyanez a minden nyelvtörténeti nézetnek szabad folyást követelő közönség azt azért bizonyára nem szeretné, ha a repülőgép elvi tagadását képviselő, vagy vérkeringést tagadó mérnök vagy orvos szolgáltatásait kellene igénybe vennie!

Nem tudom, mit válaszolt Marcantonio professzor az őt kérdezőknek. Nyelvtudományi állításait nyilván nem vonta vissza – ám kíváncsi lennék, mi a véleménye „lelkes magyar híveiről" ? Akik nem nyelvészeti, szakmai érveire fogékonyak, hanem a „halzsíros atyafiság" két évszázada változatlan utálói.

Az utálat pedig nem jó tanácsadó.

Most térek vissza írásom címéhez.

Ugyanis nem az a fontos, miben téved egyik vagy másik tudós, ez esetben finnugrista nyelvtudós? A fontos kérdés az: miben van igaza? Nem az a kérdés, miben tér el egymástól a kutatók véleménye, hanem az: milyen véleményekből milyen hihető kép tárul elénk népünk és nyelvünk, meg a rokon népek és nyelvek életére vonatkozóan? Ez akkor és ott is fontos lenne – mint például Marcantonio "örök" Rómájában – ahol még a kövek is azt sugallják, hogy a mai mopedes és pizzaevő nép bizony a Római Birodalom örököse! Hát még Magyarországon, ahol népünk történetének még régészeti leletei sem idősebbek úgy 11 évszázadnál. Nálunk, bizony a nyelv azért olyan fontos történeti forrásanyag, mivel sokszor nem is áll más a rendelkezésre ahhoz, hogy régi néptörténeti folyamatokra rábukkanhassunk.

Én gyermekkoromat a budai, pontosabban vízivárosi, még pontosabban „országúti" Csalogány-utcában éltem le, amely egykor római kori út volt, és ha mélyebbre ás a gázcsőkicserélő, úgy 70 centiméterre a mai útburkolat alatt ott is vannak a római kori útburkoló kövek: ez volt ugyanis a mai Bécsbe (akkor Vindobonába) vezető kocsiút eleje. Végtére is innen származik a középkori Magyarországon is érvényes „országút" elnevezés is. Külföldi kollégáim nem is szerették, amikor arra, hogy elmondták, ők egy 200 éves múltú utcában laknak, mondjuk Finnországban, én „szerényen" csak annyit jegyeztem meg: „ez az utca meg kétezer éves". Lauri Honko professzor (korának leghatalmasabb finn folkloristája) sosem bocsátotta meg nekem e megjegyzést, pedig hát igaz volt … Azóta átköltöztünk a Gellért-hegy nyugati lankáitól délre, a mai Villányi út mellékutcáiba, amelyek ugyan csak az első világháború után épült polgári kertes házakkal lettek teli – ám eredetileg a mai Gellért-hegyre feljáró kelta szolganépek laktak itt – még a római Pannonia provincia megszervezése előtt. Azaz, több mint 2000 évvel ezelőtt!

És mégis, sem én, sem családom, sem a szomszédok, sem a kerület, sem a város, sem az ország nem kelta, nem római. Hanem magyarok vagyunk, tágabban és történetileg ugorok, finnugorok, uráliak. Ilyen nyelven beszélünk, ilyen nyelvet beszéltünk minden nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti adat szerint -- és nyilván nem ok nélkül. A magyarok története elválaszthatatlan ez uráli—ugor--finnugor háttér: őstörténetünk nélkül. (Persze, más vonások, hatások, változások is voltak őstörténetünkben. Most ezekről nem is kell szólnom.)

Hozzászólásom végén[5] csak finoman utaltam arra a tényre, hogy a finnugor (uráli) nyelvcsaládot tagadó Marcantonio és két vitapartnere végül is egyazon nyelven (az uráli/finnugor/ugor magyarul) tud beszélni. Azaz: amit egyesek elvben, szebb rokonság után ácsingózva tagadnak, az a mindennapi élet valóságában megvan. Még Marcantonio és magyar „hívei" is tudnak ezek a nyelven – ami ábrándjaik ködében nem is létezhetne…

Nem is értem, miért nem jó nekünk az, ami van? Miért kell olyasmiről rebegni, ami viszont nincs, nem is volt, csak saját valódi történelmünk kétségbevonására, elpusztítására alkalmasnak vélt ötlet, nem is egyszer puszta szenzációhajhászás? Miért jó ez egyeseknek a valódi nyelvtörténet és néptörténet helyett?

Jegyzetek:

1. Noha köztudott dolog, a biztonság kedvéért mégis ide írom, hogy a "finnugrisztika" a finnugor nyelvekkel foglalkozó nyelvtudomány, ahová a lapp, a "finnségi" nyelvek (finn, karjalai, stb.), az észt, és kisebb balti finn nyelvek, a permi nyelvek (zürjén, votják), a volgai finnugor nyelvek (mordvin, cseremisz), a két szibériai ugor nyelv (vogul, osztják) és a mi finnugor (közelebbről ugor) magyar nyelvünk tartozik. E nyelvcsalád egy másik nyelvcsaláddal (a szamojéddel) is összetartozik. A finnugor és szamojéd nyelveket együtt nevezzük "uráli" nyelveknek. Ezek rokon nyelvek, nyelvcsoportok, nyelvcsaládok. Nem rokon nyelvek viszont az "urál—altáji" nyelvek, ahová régebbhen egyes kutatók a fentieken kívül a török, mongol stb. nyelveket sorolták. Hogy az utóbb említett nyelvek csakugyan egyetlen, "altáji" nyelvcsaládba tartoznak-e – ezt is többen vitatják, ám általában e nyelvcsalád meglétét a nyelvtudós szakemberek nagy többsége ma is elfogadja. Egyébként mindkét nyelvcsaládhoz további nyelveket is megkíséreltek oda kapcsolni, mint az urálihoz a szibériai jukagirt, az altájihoz a koreait. Már itt is nehézségekkel találták szembe magukat az összehasonlító nyelvészek – nem utolsó sorban amiatt, hogy mi csak a "mai" nyelveket ismerjük, ezek régi, történeti emlékei vagy elvesztek, vagy nem is voltak írásba foglalva, azaz máig értelmezhetőek. Ami a még

távolabbi rokonítást illeti, pl. a japánnal, India dravida nyelveivel, stb. – mindez a fantazmagóriák világába tartozik.

2. A fordítás gördülékeny, jó, sőt gondos. Hálásak lehetünk a fordítónak, és lektorának. Azért is örömmel írom ezt le, mivel hasonló, "újító" szakkönyveket a szélesebb közönség számára gyorsan piacra dobni akaró kiadók sokszor színvonaltalan, magyartalan és értelmetlen szöveg-kotyvalékkal állnak elő. E könyv örvendetes kivétel, pontosan adja vissza a szerző szaktudományos állításait, és szúrópróba-szerű ellenőrzésem szerint nem is hagyott ki az eredetiből, nem is változtatta meg azt. (Sajnos: ez is örvendetes kivétel az ehhez hasonló témájú művek mostani magyar fordításai esetében.) Néhány szakkifejezés nem pontos a magyar fordításban. Ám ez csak kevés szakember számára tűnik fel. Ha az olvasó valahol mégis "biztosra akar menni" – nézze meg a kitűnő angolsággal írt eredetit!
3. Simoncsics Péter hozzászólásában részletesen foglalkozott az uráli tőszámnevek kérdésével. Mondanivalójának lényege az, hogy az első tíz számnév közül ugyan csak kettő—három az, amelynek van biztos uráli etimológiája. Ezt nagy gaudiummal Marcantonio is hangoztatja. Ám – mondja Simoncsics – a többi számnév is erre az összefüggésre utal, mivel e biztosan uráli számnevekhez viszonyítottak továbbiakat, és éppen a számolás módja az, ami egyeztethető. Például a "húsz" számnév a vogul, osztják, zürjén, votják, mordvin nyelvekben összekapcsolható egy 'ember, férfi' jelentésű szóval (ami nálunk a *hím* szóban maradt meg) és azt a szám-értelmezést tükrözi, miszerint egy nagyobb számegység a 20 ujjal rendelkező egész embernek (mint az ujjakon való kiszámolás primitív számológépének) felel meg. Vagyis a nem-azonos uráli számnevek is azonos felfogást őriztek meg.
4. Noha elkészült és megjelent magyarul Marcantonio egy másik kötete is: *Történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete.* Budapest, 2006, Szellemi Hagyományőrző Műhely – és az Olasz Intézet meghívóján e könyv is szerepelt – erről nem esett szó az estén, és a tanulmánykötet nem is volt látható vagy kapható a helyszínen. Egyébként azt sem láttam, hogy az előadó-kritikus hívei dedikáltatták volna a könyvpéldányokat. Nem szeretném ezzel kapcsolatban azt gondolni, hogy nem is voltak ilyen példányok az "érdeklődők" tulajdonában.
5. Most közölt szövegem veleje az estre készült. Most inkább az elejét és a végét írtam át, jobb tájékoztatást kívánva nyújtani az olvasónak. Az eredeti szöveg nem is felét olvastam fel. Úgyhogy a mostani megfogalmazás zömét Angela Marcantonio nem ismerhette meg, nem volt módja válaszolni rá. Ám elsősorban nem is őhozzá kívántam szólni, hanem egy szélesebb, nyelvünk története iránt érdeklődő közönséghez.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

Egy európai etnológus Erdélyből. Viski Károly

Köpeczi Béla a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja, aki nem csupán „kívülről" támogatta a szak nagyobb vállalkozásait, de ifjú korában a Táj- és Népkutató Intézet egyik erdélyi terepmunkálatában kiváló néprajzi, folklorisztikai gyűjtőmunkát is végzett. Ennek eredménye *Une enquête linguistique et folklorique chez des Roumains de Transylvanie du Nord 1942–43*. c. kötete. Budapest, 1985. (Akadémiai Kiadó)

Viski Károly személyéhez és munkásságához már életében szorosan kapcsolódott két állandó jelző: az erdélyiség és az európaiság epitheton ornansa. Utóda a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékén e szavakkal zárta a róla szóló nekrológot: „Itt, Erdélyben megkülönböztetett kegyelettel őrizzük Viski Károly emlékét, s fokozottan értékeljük tudományos munkásságát, mert halálával a magyar néprajz legerdélyibb és legeurópaibb képviselőjét vesztettük el."[1] A Viskit mestereként tisztelő fiatalabb pályatárs, Palotay Gertrúd is megfogalmazta, hogy a Bátky Zsigmond, Györffy István Viski Károly alkotta nagy triászban „ő képviselte Erdély színeit, - de sajátos erdélyisége egyben európaiság is volt."[2]

Erdélyiségének gyakori említése kézenfekvő, hiszen Erdély földjén, Torda városában született és nevelkedett. Szülei, a nemesi jogok emlékével élő Retteghi Viski Lajos és Békési Horváthi Róza tíz gyermeknek adtak életet. Viski Károly 1882. április 14-én született, s szüleinek hetedik gyermeke volt. A Retteghi Viski család ősének, Viski Györgynek a címeres nemesítő levelét Apafi Mihály fejedelem nevében állították ki 1663. április 25-én, Segesváron.[3] A Retteg községből, Szolnok-Doboka

vármegyéből elszármazott család a 18. század derekán tűnt fel Torda polgárai között. Egyikük Torda megye számadója volt. Viskit érdekelte a református paprokonság, melynek révén Ady Endréhez is rokoni szálak fűzték. Ady egyik apai dédapja Retteghi Viski Dániel kalotaszegi református pap volt, s a költő maga írta felmenőiről 1908-ban: „Egy családi hagyomány szerint én a Visky család révén rokonságban volnék Dózsa György családjával."[4]

Viski az elemi iskola négy, s a középiskola három osztályát szülővárosában, a gimnázium felső öt osztályát a székelyudvarhelyi református főgimnáziumban végezte, s ugyanott érettségizett 1902-ben. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen folytatta 1902-1906-ban. Akkoriban Herrmann Antal egyetemi magántanár ott már rendszeresen meghirdette előadásait, s javában szervezte az Erdélyi Kárpát Egyesület, az EKE néprajzi múzeumát. Hallgatói közé tartozott Györffy István, Roska Márton, Csűry Bálint, Szendrey Zsigmond és mások mellett Viski Károly is. A "kincses városban" tette le bölcsészdoktori szigorlatát és szerezte meg magyar-latin szakos középiskolai tanári oklevelét. Szigorlatának szaktárgyai - magyar-finnugor összehasonlító nyelvészet, magyar művelődéstörténet és magyar irodalomtörténet - önmagukban is sokat mondanak az ifjú bölcsészdoktor érdeklődéséről és felkészültségéről.[5]

1906 szeptemberétől 1919 őszéig középiskolai tanárként működött Székelyudvarhely, Nagyszalonta, Torda, majd a háború idején Újpest, végül Budapest gimnáziumaiban. Tanárkodása idején főként nyelvtörténeti, dialektológiai kérdések foglalkoztatták, dolgozatait a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr is szívesen közölte. Első néprajzi tárgyú dolgozatát a székely ház leírásának szentelte, s a Néprajzi Értesítőnek küldte el 1911-ben. Még abban az évben jelent meg *Régimódi házak Szalontán. Milyen lehetett a költő szülőháza?* c. dolgozata is. "Három évig néztem Arany népét..." emlékezett vissza később szalontai tanárságára, ahol egy év alatt az asztalos mesterséget is kitanulta. Előzőleg székelyudvarhelyi tanárkodása szintén három évig tartott. Tevékeny alkatára és gyakorlatiasságára vall, hogy újpesti évei alatt "állami tornatanítói tanfolyamot" végzett el, s "az Egyesült Izzólámpagyár nagyszabású sportegyesületében pár évig tornát és atletikát" is tanított. 1919 őszén került a Néprajzi Múzeumba, s vált főfoglalkozású múzeumi kutatóvá. Az 1936-ig ott eltöltött bő másfél évtized folyamán képezte magát a néprajz európai rangú és ismertségű, professzori formátumot elérő tudósává.

Viski Károlyt nem csupán szülőhelye, iskoláztatása, s a tanári pálya néhány állomáshelye fűzte Erdélyhez, hanem mozgékony szellemisége, az erdélyi népek, nyelvek ismerete, szeretete is. Tudományos témáinak java, jeles leíró dolgozatainak, majd összegző írásainak többsége szintén a keleti népterülethez kötődött. Eltekintve most nyelvjárási, szótörténeti és leíró néprajzi dolgozataitól, elégséges két jeles összegző tanulmányára, esszé jellegű művére utalni. Egyik, az *Erdély népe* a Magyar Szemlében jelent meg (1934. 409–417.), a másik pedig *Erdélyi népélet* címen a Deér József által szerkesztett impozáns *Erdély* kötetben, a Magyar Történelmi Társulat kiadásában (Budapest 1940. 123–137.). Mindkettő Erdély népeinek, az ottani népi műveltség történetének, jellegének pontos rajza, az erdélyi néphagyományok megismerésének – Gunda kifejezésével élve – „alapvető katekizmusa."[6]

Viski Károly 37 éves korában, „férfikora delén" került végre tudományos intézethez, a Magyar Nemzeti Múzeum keretei között működő Néprajzi Múzeumhoz. Miután a múzeum szolgálatába lépett (1919 őszén) előbb a 60 ezer darabot meghaladó kép- és rajzgyűjteményt rendezte, majd az akkor már 7000 tárgyat őrző kerámia-gyűjteményt vette kézbe. Igen jelentős részt vállalt a múzeum új épületbe költöztetésének, ottani berendezésének munkálataiban, múzeumtechnikai felszerelésében. A tervezéstől a kivitelezésig minden érdekelte a legapróbb részletekig. A sokáig méltatlan körülmények között vegetáló Néprajzi Múzeum 1924-ben kapta meg a Könyves Kálmán körúti (Tisztviselő-telepi) gimnázium új épületének nagyobbik felét, ahol már kiállítást is bemutathatott. Viski oroszlánrészt vállalt az 1929-ben megnyílt új állandó kiállítás megrendezésében is. Maga rendezte a kerámia, az építő kultúra, a bútorzat - lakáskultúra, a konyha és táplálkozás, a mesterségek termeit, továbbá a foklorisztika (a hagyomány tárgyai) kiállítását. A múzeum nemzetközi anyagából a kínai, japáni, indiai és a tibeti kultúra termeit rendezte be.[7] A budapesti Néprajzi Múzeum új állandó kiállításának külföldön is híre ment, katalógusa igen kelendő volt. Egész Európából érkeztek látogatók (köztük

jeles tudósok), hogy a kiállítást megtekintsék, s a magyar kollégákkal ismerkedjenek, illetve ápolják a korábban kialakult személyes kapcsolatot (pl. I. Manninen, H. Vakarelski).

Az igazgató Bátky Zsigmond kitűnő munkatársat kapott Viski Károly személyében, aki később igazgatóhelyettesként - három és fél éven át - a múzeum adminisztrációs munkáit is elvégezte. Mindketten jártasak voltak az etnológia nemzetközi irodalmában, s mindketten vállalkoztak szakfordítói feladatokra is. A geográfus képzettségű Bátky 1910–1911-ben Kogutowicz Károly és Littke Aurél társaságában fordította le Alexander Suppan: *A fizikai földrajz alapvonalai* c. munkáját. Egyedül vállalkozott egy német etnológus könyvének magyar átdolgozására. 1914-ben jelent meg Karl von Steinen: *Közép-Brazília természeti népei között* c. kötete Bátky fordításában. „Ez az átdolgozás az eredeti munka minden értékét visszatükröző remekmű" – írta róla kései méltatója.[8]

Bátkyról közismert, hogy már az 1900-as évek elején is vonzódott a természeti népek, a távoli kultúrák világához, s buzgón követte, ismertette az afrikai, ázsiai térségek etnológiai szakirodalmát, főként a kultúrtörténeti iskola német nyelven megjelenő eredményeit. Viski csupán az első világháború éveiben, újpesti, budapesti tanárkodása idején vállalt szakfordítói feladatokat. Nem csupán az osztrák Michael Haberlandt általános néprajzi kézikönyvét fordította magyarra a mű második, bővített és javított kiadása nyomán, de két másik könyvfordításának a kézirata is elkészült. Haberlandt említett, *Néprajz* c. kötetét a Franklin Kiadó 1920-ban megjelentette, de Viski két másik fordításának, nevezetesen A. C. Haddon: *A népvándorlások*, továbbá H. Schurtz: *A kultúra őstörténete* c. könyvének magyar változata kéziratban maradt.[9] A Viski-kéziratok jegyzékéből az is kiderül, hogy Schurtz, H.: *Urgeschichte der Kultur* c. könyvének magyar fordítása a vallás- és közoktatásügyi miniszter 20574-920 számú megbízó levele alapján, s feltehetően még 1920-1921-ben készült el.[10]

Az imént említett jegyzék 240. tétele szintén miniszteri megbízás nyomán készült kézirat. Műfaja szerint tervezet egy nemzetközi népművészeti kutatóintézet felállítása érdekében. Címe: *A népművészeti kutatásról*, alcíme: *Terv és megokolás*. A minisztériumi megbízások a néprajzi feladatok európai, nemzetközi összefüggéseire irányították Viski figyelmét. Ezek hátterében főként Czakó Elemér személye keresendő, aki hosszabb időn át és különböző posztokon szolgált a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (1915–1924 között), számos nemzetközi kiállítás magyar részlegének volt a rendezője, felelős kormánybiztosa az 1910–1920-as években, s aki az iparművészet tudós kutatójaként szívügyének tekintette a magyar népművészet hatékonyabb feltárását, kiállításokon és kiadványokban történő bemutatását is.[11]

Viski múzeumi kutatásainak középpontjában - noha érdeklődése a tárgyi és szellemi néprajz csaknem minden területére kiterjedt – kezdettől fogva a tárgyalkotó népművészet állt. Közreműködött a Néprajzi Múzeum 1924-ben megindított *Magyar Népművészet* c. kiadványsorozatának munkálataiban, s annak több füzetét, albumát írta és szerkesztette meg: *Székely hímzések* 1. *Csíkmegyeiek*. (1924), *Dunántúli bútorok 1. Székek* (1925), *A Bakony – balatonvidéki kőépítkezés* (1926). Bátky Zsigmonddal és Györffy Istvánnal együtt írták, szerkesztették a *Magyar népművészet* c. kötetet (Bp., 1928.), a tárgykör első tudományos rendszerezését. A bevezető szövegét Viski Károly fogalmazta, az ábrák magyarázó szövegeit Bátkyval és Györffyvel megosztva írták. Ezt a terjedelmes albumot a magyar mellett francia nyelven is kinyomtatták, s a népművészet 1928. évi prágai világkongresszusán szép sikert arattak vele. A prágai kongresszus mintegy előkészítette a *Commission International des Arts Populaires* (rövidítve a C.I.A.P.), a néprajzkutatás nemzetközi szervezetének megalakítását (Róma, 1929), amelyet rövidesen a *Népszövetség* is támogatott.[12]

Az említett közös munkában Viski kísérelte meg először a magyar népművészet, a díszítőművészet tárgyi világának osztályozását. Ezt a rendszerező munkát is részlettanulmányok egész sora követte: pl. *Székely szőnyegek* (1928), *Magyar pásztorművészet* (1931), *Népies kerámiánk* (1931), *Tiszafüredi cserépedények* (1932). A tiszafüredi kerámiát bemutató kötet egyik tagja volt az MTA kiadásában akkor indított *Monumenta Hungariae Ethnologica* c. sorozatnak A mindössze három kötetet elérő, nagy alakú, pompásan illusztrált sorozat a magyar mellett angol nyelven is megjelent. Kiadására az Akadémia a Nemzetközi Népművészeti Bizottság Magyar Osztályának javaslata alapján vállalkozott. Ennek a Bizottságnak Viski tagja volt, s a magyar nemzeti bizottságot is nyilván ő ve-

zette. A *Monumenta Hungariae Ethnologica* sorozatáról az MTA 1936. évi alapszabálya még mint a *Néprajzi (Néptudományi) Bizottság* hivatalos kiadványáról tett említést, holott akkor szubvenció hiányában már szünetelt a megjelentetése.[13] Viski *A magyarság néprajza Díszítőművészet* c. fejezetében minden korábbinál teljesebb összegzésig jutott el, s a nemzetközi összehasonlító kutatás számára is elvi jelentőségű megállapításokat tett, de ezek külföldi megismertetésére – újabb feladatvállalásai miatt – már nem jutott ideje.

Viski Károly Haberlandt könyvének magyar fordításával egyidejűleg kezdte el a magyar népművészet bemutatását a külföldnek. Első jelentős sikerét *Az erdélyi magyarság népművészete* címen írott 29 tábla képi illusztrációval felszerelt dolgozatával érte el. Ez a füzet 1920-ban jelent meg Budapesten a Kisfaludy Társaság (a belső borítón a Népies Irodalmi Társaság) kiadásában magyar és francia nyelven. Ezeket 1921-ben követte az angol változat ugyanott, s a holland nyelvű a Franklin Kiadónál. 1923-ban Petri Pállal sikerült Helsinkiben finn nyelven is megjelentetniük. Igy indult az erdélyi magyar népművészet szakszerű megismertetése Európa több nyelvén - s zömmel hazai forrásból – az első világháborút követő gazdasági nehézségek ellenére.[14]

Viski 1926-ban közölte a „pávaszem" motívum eredetéről szóló rövid cikkét, amiben cáfolta Huszka József feltevését az ornamens 1400 esztendős múltjáról. Megállapította, hogy a „pávaszem"-nek vélt motívum a perspektivikusan rajzolt rózsából ered, s először a reformkori szűcs- mintakönyvekben bukkan fel: „Meglehet – írja –, hogy e 'pávaszem'-hez hasonló magyar rózsa csak 100-150 évvel ezelőtt keletkezett. Ha esetleg ilyen fiatal is, a motívum megközelíthetetlen eredetisége és kétségtelen szépsége jelent akkora értéket a magyar alkotó géniusz számára, mint amekkora érték volna 1400 éven át változatlan, formákat konzerváló ereje..."[15] Amilyen határozottan elhatárolta magát a romantikus őstörténeti feltevésektől, olyan barátsággal fordult a művészettörténet képviselői, kutatói felé. 1926-ban bemutatta a Néprajzi Múzeum népművészeti gyűjteményeit a Magyar Iparművészet hasábjain, 1928-ban pedig nagy ívű történeti áttekintés keretében tisztázta a népművészet és az iparművészet fogalmát, kapcsolatát a társadalmi viszonyok különböző fejlettségű szintjein ugyanott. Már 1926-ban leszögezte: "A nemzetek komoly értékelésében az a fő kérdés, ki-ki mit hoz az emberiség közös kincseskamrájába, gyarapítja-e az egyetemest oly sajátos értékkel, melynek hiánya, pusztulása csorbulást okozna a nagy emberi közösség kárára."[16]

1929-ben adták ki Budapesten három kötetben a *Magyarok a kultúráért* c. díszes kiállítású, sok képpel illusztrált könyvet. A Lukács György szerkesztésében mindjárt franciául is megjelent munka (*La Hongrie et la civilisation)* bevallott célja volt Magyarország tárgyilagos ismertetése a francia nyelvű világban. A nagy gonddal szerkesztett könyv fejezetei között található többek között Viski Károlyé a magyar népművészetről, továbbá Györffy Istváné a magyar etnográfiáról, s Lajtha Lászlóé a magyar népzenéről. Egyikük sem tartotta rangon alulinak, hogy ismeretterjesztő módon írjanak, s az ország-ismertetést szolgálják.

Önálló művel, színes albummal (*Gravures sur bois populaires roumaines de Transylvanie*. Budapest, 1931.) reagált Viski a román George Oprescu: *Peasant Art in Romania*. (London, 1929) c. művére. Bevezetőjében rámutatott, hogy a Szolnok-Doboka megyei Hesdát községből származó vallásos tárgyú grafikák nem tekinthetők olyan tiszta népművészeti alkotásoknak, mint amilyeneknek azokat Oprescu állítja. Azok ugyanis kolostori eredetűek, s a sokszorosításhoz használt fadúcokat is pópák, diakónusok faragták. A közeli Mikolán készült üvegfestményeknek, ikonoknak szintén a helyi diakónus volt a mestere. Ugyanakkor kiemeli, hogy a tárgyalt képek a görögkeleti ikonográfia hagyományos szellemében készültek, s annak legszebb megnyilatkozásai közé tartoznak.[17]

Viski az 1930-as években is több összefoglaló munkát írt a külföld tájékoztatására a magyar népi kultúra egy-egy jellegzetes területéről. Elsőként említendő a magyar népszokásokról írott Budapesten angol és német nyelven is kiadott könyve említendő (*Hungarian Peasant Customs*. Bp., 1932; *Volksbrauch der Ungarn*. Bp., 1932.), melyről - noha kiváló bevezetés a magyar folklórba - a hazai kutatók már el is feledkeztek.[18] A magyar néptánc-kutatás történetében is az elsők között áll 1937-ben *Hungarian Dances* címen megjelent műve, az angolul kiadottak között pedig kétségkívül a legel-

ső. Minthogy ennek a tárgykörnek Viski nem volt igazán szakértője, főként Réthei Prikkel könyvére és *A magyarság néprajza* néptánc fejezetére alapozhatta lényeglató összefoglalását.[19]

A külföld tájékoztatását szolgáló népművészeti tanulmányok és színes albumok szerzői kimondottan feladatuknak tekintették az 1918 előtti, a történeti Magyarország értékeinek, európaiságának felmutatását. Részt akartak vállalni a háború elvesztésével és a trianoni békekötéssel járó nemzetközi tekintélyvesztés ellensúlyozásában, a pozitív országkép formálásában.[20] Viskinek a néprajz feladatáról és lehetőségeiről kialakuló felfogása találkozott a hivatalos művelődéspolitika céljaival, Czakó Elemér törekvéseivel, majd Klebelsberg Kuno nagy ívű koncepciójával. Az 1920-as évek elején formálódó kultúrpolitika a korábbinál megértőbbnek mutatkozott a Néprajzi Múzeum elhelyezése, működésének támogatása ügyében is. Ennek köszönhették a múzeum (1924-1925-ben) társbérletben birtokba vett épületét a Népliget mellett, a Néprajzi Értesítő újraindításának lehetőségét (1926), néhány új álláshely betöltésének, s az új állandó kiállítás (1928-1929) megrendezésének anyagi forrásait.[21]

Ugyanakkor a Bátky vezette Néprajzi Múzeum „európai távlatai" nem csupán nyugati irányban nyíltak meg. Hiszen az 1920-1930-as években a *Néprajzi Értesítő* volt az a magyar tudományos folyóirat, amelyben rendszeresen jelentek meg könyv- és folyóirat ismertetések szovjet munkákról. Számtalan orosz nyelvű kiadvány érkezett a múzeum könyvtárába (melynek első orosz és finn nyelvű könyveit még Jankó János vitte be), s a beérkező könyvek egy részét a múzeum munkatársai recenzálták. Az 1931. januárjában féléves budapesti tanulmányútra érkező Hristo Vakarelski említi egy kései visszaemlékezésben: "Bátky kezdeményezésére ottlétem alatt orosz nyelvtanfolyamot tartottam a múzeum munkatársainak, amelyen részt vett Bátky, Györffy, Viski, Madarassy és Bartucz. Mint "persona grata" ott lehettem azokon a megbeszéléseken, melyeket minden második héten dolgozószobájában tartott..."[22] Gunda írja, hogy Bátky íróasztalán állandóan ott volt D. Zelenin kézikönyve az oroszok néprajzáról (*Russische (Ostslawische*) *Volkskunde*. Berlin - Leipzig, 1927.), s a könyv múzeumi példányában még ma is olvashatók a margóra írt rövid megjegyzései. A *Néprajzi Értesítő*ben 1931-ben leközölték a kijevi A. Sz. Fedorovszkj *Régészeti ásatások Charkov közelében* c. tanulmányát a 11-12. századi nomád beszüremkedésű szláv építészeti leletekről.

Akkoriban Bátky rendszeresen foglalkoztatta Tóth József nagykőrösi tanárt, aki az orosz nyelvű munkákból fordításokat készített a múzeum számára, s számos tartalmas recenziót írt a Néprajzi Értesítőbe is.[23] Főként orosz és török nyelvtudása, s a kelet-európai térséghez kapcsolódó ismeretei tették kívánatossá a baskír származású Tagán Galimdsán foglalkoztatását is. Előbb a Néprajzi Értesítő szerzőjeként, majd a Néprajzi Múzeum állandó, főfoglalkozású munkatársaként.[24]

Míg Bátkyt, Györffyt a Balkán, Kelet-Európa, Elő- és Közép-Ázsia néprajza önmagában, meg az összehasonlító kutatásokban hasznosítható párhuzamok miatt is érdekelte, Viski figyelmét a „keleti hozadék" és a magyar őstörténethez kapcsolható tárgytörténet kevésbé kötötte le. Őt sokkal inkább foglalkoztatták a nagy európai stíluskorszakok, melyeknek lenyomatait fedezte fel a Kárpát-medence, s kitüntetetten Erdély népeinek művészetében, sőt megtalálta építészetükben és kézművességükben, kerámiájuk, textilművességük, öltözékük jelenvaló tárgyi örökségében is.

Több jel mutat arra, hogy Viski Károlyt már az 1920-as évek derekán is a leíró, rendszerező kutatásokra alapozott szintézis, a magyar népi kultúráról írandó összegző mű, egy átfogó kézikönyv gondolata foglalkoztatta. Ezzel nem állt Európában egyedül, s az inspirációt, a felkéréseket is részint külföldről kapta. Elsősorban Ilmari Manninen - akkoriban Észtországban tevékenykedő – finn kutató szerepe emelhető ki. Neki is része volt abban, hogy megszületett Viski első nagyobb terjedelmű összefoglalása a magyar népi műveltségről és 1926-ban meg is jelent észt nyelven a tartui múzeum évkönyvében.[25] Manninen szellemiségét olyan európai és északi tudósok formálták, mint G. Nikander Finnországban, S. Erixon Svédországban, A. Haberlandt Ausztriában és mások. Ellentétben a lengyel K. Moszyńskival, aki 1929-ben a szláv népek kultúrájáról szóló három kötetes nagy művében (*Kultura ludowa słowian*) széleskörűen használt elterjedési térképeket és számos esetben erőltette a vitát a proto-szláv eredetű jelenségek eredetéről, Manninen munkáiban a proto-finnugor kultúra kérdése nem elsődleges kutatási cél. Ebben ő volt az első finn kutató, s eltért a felfogása mind U.

Sireliustól, mind A. Hämäläinen-től, de sokban megegyezett Viski nézőpontjával. Viski sem az ősi elemek, hanem az utóbbi évszázadok, az európai kultúráramlatok kutatását tekintette igazán fontosnak Erdély és a Kárpát-medence népi kultúrájának megismeréséhez.

A magyarság néprajza c. kézikönyv szellemi előkészítése megkívánta a hazai kutatások eredményeinek áttekintését, állapotának pontos felmérését és feladatainak kijelölését is. Viski 1931-ben Krakkóban közölt tanulmányában végezte el ezt a feladatot. A német nyelven - s feltehetően K. Moszyński kérésére - született dolgozat (*Die ethnographische Tätigkeit in Ungarn*) összefoglalta "a hazai szellemi és tárgyi néprajzi kutatás múltját és jelen állapotát." Kiemelte azokat a művelődéstörténeti mozzanatokat, amelyek egyik-másik néprajzi ágazat műveléséhez kedvező légkört teremtettek, felébresztették az érdeklődést, s - a néprajz tudománypolitikai elismertetését kiharcolva - intézményesen is biztosították a szak művelését. Viski ebben a munkájában is bőséges könyvészeti adatolással támasztotta alá megállapításait, Az 1930-as évek végéig ez a dolgozata maradt a hazai néprajzi kutatás legrészletezőbb összefoglalása, s egyben az első kisérlet a tudománytörténet oksági összefüggéseinek feltárására.[26]

Viski tudósi és szerkesztői erőfeszítéseinek legjelentősebb eredménye kétséget kizáróan *A magyarság néprajza* c. négykötetes kézikönyv megszületése. Curriculum Vitae-jében azt 1930-as évek végén szerényen emlékezik rá vissza: "Pályám egyik figyelmet érdemlő eredménye, hogy a Néprajzi Múzeumi kollégáim között évekig színen tartottam a magyarság néprajza kézikönyvének gondolatát, míg végül hárman egyesültünk közös munkára: a magyarság tárgyi néprajzának megírására, vállalkozásunkat a Magy. Tud. Akadémia is megértéssel támogatta. Mikor a kiadásra az Egyetemi Nyomda ajánlkozott, elkészítettem a szellemi néprajz tervét is, s élénk részt vettem a szerkesztői és lektori munkákban. Törekvéseimet, elveimet a munka második részében, rajtam kívüli okokból - nem mindenben sikerült megvalósítanom."[27] Idézett soraiból nyilvánvaló, hogy a kézikönyv gondolatát Bátkyval és Györffyvel az 1920-as évek derekától, de legalábbis D. Zelenin könyvének megjelenése (1927) óta érlelgették. Az is egyértelmű, hogy ebben az ügyben a "fő kezdeményező" nem lehetett Györffy István, mint azt Balassa Iván vélelmezte. Viski már 1927-ben, éppen Manninen egyik könyvének ismertetése kapcsán így sóhajtott fel: „Hol késik nálunk mind a szellemi, mind a tárgyi néprajz területén a szintetikus munka?”[28]

A mű jelentőségét az európai etnológia szemszögéből alig-alig méltatták a kortársak, inkább kritikai fenntartásaikat hangoztatták, éppen ezért érdemes egy kései, tudománytörténeti szempontú véleményt idéznünk. *A magyarság néprajza* "pontosan beleillik a korabeli észak-, közép- és kelet-európai etnocentrikus összegzések, hasonló tanulmányok és könyvek sorába, melyeknek a finn Sirelius, az észt [?!] Manninen, a svéd Erixon, az orosz Zelenyin, a lengyel Moszyński, a román Romulus Vuia, a horvát Gavazzi, a bolgár Vakarelszki, az erdélyi szász Adolf Schullerus voltak a legkitűnőbb szerzői" - írja Kósa László.[29] Ehhez a felsoroláshoz több észrevétel kívánkozik azon túl is, hogy Manninen természetesen finn tudós volt. Elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy a néprajzi összegzések megszületését többnyire a nyelvtudomány műhelyei igényelték, s a kiadásukat is főként ők támogatták. Az etnográfiát és a folklorisztikát a germanisztika, a szlavisztika, a romanisztika gyámolította egész Európában. Így született meg Zelenin kötete az oroszok (1927), sőt évtizedek múltán Vakarelski monográfiája a bolgárok néprajzáról is (1974-ben bolgárul, előtte németül és lengyelül is kiadták). Másodsorban azt kell megjegyezni, hogy az említettek egyszerzős, s többnyire egykötetes kézikönyvek, szemben a magyar néprajzi összefoglalás (1933-1937) négy kötetével és tucatnyi szerzőjével. Harmadsorban említendő, hogy az "etnocentrikus" jelző nem vonatkoztatható Manninennek a finnugor vagy Moszyńskinek a szláv népek hagyományait összegző köteteire, sőt Richard Weiss *Volkskunde der Schweiz* (Erlenbach - Zürich, 1946) c. kézikönyvére sem. Végül pedig azt kell látni, hogy a Viski Károly által animált "Magyarság Néprajza" fejezeteinek többsége európai kitekintéssel íródott. A magyar szerzők sem elégedtek meg anyaguk rendszerző leírásával. Szinte kivétel nélkül törekedtek a magyar népi kultúra lényegi vonásainak felmutatására, sajátságainak csakis összehasonlító módszerrel lehetséges megállapítására, sokoldalú értelmezésére, kapcsolattörténeti értékelésére. A népi, nyel-

vi kereteket elfogadó összefoglalások a szak nemzetközi tudománnyá válását nagyban segítették elő, s hozzájárultak az európai etnológia kialakulásához.

Viski az 1920-1930-as években, a kézikönyv szerkezetének, egész koncepciójának formálódása közben behatóan tanulmányozta a frissen megjelent összegző munkákat, elsősorban Sirelius, Manninen, Zelenin, Moszyński kézikönyveit, s Bátkyval megosztozva ismertetéseket közöltek róluk a Néprajzi Értesítő hasábjain.[30]

A magyarság néprajza külföldi fogadtatását sajnos alig ismerjük. Legtöbb haszonnal a szomszédos népek magyarul olvasó etnográfusai forgatták, akik a saját népükről csak jóval később készült, s jóval szerényebb terjedelmű, egyszerzős és egykötetes kézikönyvükben vették figyelembe.[31] Észak- és Nyugat-Európában azonban alig kapott figyelmet. Moszyński munkáját a szlávok néprajzáról már Manninen is használhatta svéd fordításban, de *A magyarság néprajza* a finn népi kultúráról kiadott kései összegzésekben (így Kustaa Vilkuna, Ilmar Talve, Toivo Vuorela egykötetes kézikönyveiben) sincs jelen, mint hivatkozási alap. Még kevésbé várható el ismerete és hasznosítása a 20. század második felében az ír, skót welszi, holland stb. néphagyományokról készült összegző munkákban.

Viskinek páratlan érdemei vannak a kézikönyv hazai fogadtatásának sikerében. Már első kiadása is 5000 példányban jelent meg 1933 decembere és 1937 júniusa között. Az első kiadást Czakó Elemér rendezte sajtó alá (Viski láthatatlan közreműködésével), a második, bővített kiadást Viski Károly szerkesztette. (Neki köszönhetően egészült ki az egyes fejezetek irodalomjegyzéke is.) A második és az utánnyomással készült harmadik kiadás újabb 4-4000 példánnyal növelte a kézikönyv összesített példányszámát, ami a háborús években – 1941–1943 között - páratlan fegyvertény, s egyben a nagy közönségsiker bizonyítéka.[32]

Viski jelentős tudományszervezői, szerkeszői eredményei között kell számon tartanunk az *Ungarische Volkskunde* tíz tanulmányt bemutató gyűjteményes kötetét. 1938-ban feltűnő volt, hogy szerzői között található a fiatal nemzedéket képviselő Honti János, Ortutay Gyula, Gunda Béla és K. Kovács László is. Viski nagyon tudatosan szerepeltette a "fiatalokat". Miközben önmaga az előszó szerzőjeként, s a cikkek szerkesztőjeként, lektoraként szerényen a háttérbe húzódott, felkérésüket többeknek azzal indokolta, hogy "Most már jöjjenek a fiatalok!"[33] Ehhez tudni kell, hogy Honti, Gunda, Ortutay recenzensei, sőt kritikusai voltak *A magyarság néprajza* köteteinek. Viski illő módon reflektált is észrevételeikre a mű második, javított kiadásának előszavában. Már régtől figyelte írásaikat, s személyes kapcsolatban állt velük.[34]

A fiatalok közül Honti a magyar epikus hagyományok hovatartozását elemezte, s megállapította, hogy nem sorolhatók sem a keleti, sem a nyugati kultúrkörbe, de szerves részét alkotják az európai hagyománynak. A magyar mese a nyugatinál színesebb, több benne a motívum, a magyar ballada pedig egy elvirágzott középkori kultúrának az öröksége. Elhatárolta a balladát a hősénektől, a balkáni epikus daltól. Ortutay a magyar népköltési gyűjteményeket és a gyűjtőmunka történeti folyamatát tekintette át. Rámutatott Herder korai magyar recepciójára, ismertette a népköltészet gyűjtésének európai viszonylatban is a legelsők közé számító úttörőinek eredményeit.[35] Gunda Béla a gyűjtögető gazdálkodás Kárpát-medencei hagyományait, ismereteit foglalta össze, K. Kovács László pedig a talajművelés szerszámait (az ásók, ekék, boronák típusait) rendszerezte.

A kortárs nemzedékből bevette Bátkynak a magyar parasztházról és Györffynek az extenzív magyar állattartásról (pásztorkodásról) szóló cikkét, de a parasztbútorról nem saját művét, hanem a vele és Bátkyval is gyakran vitázó Cs. Sebestyén Károly dolgozatát szerepeltette. A magyar népi hímzések történeti rétegződéséről - a jórészt általa felszínre hozott eredményeket is - a nála jóval fiatalabb Palotay Gertrúd (szül. 1901) foglalta össze.

Némileg meglepő Marót Károly és Szabolcsi Bence szerepeltetése a kötetben. Ehhez tudni kell, hogy Maróttal baráti kapcsolatot ápolt, s a kiváló klasszika-filológust az 1930-as évek végén már egyre inkább foglalkoztatták a rítusok és a népszokások, sőt a néptudomány elméleti-módszertani kérdései is. Viskinek a kötet kapcsán Maróthoz írott leveleiből kiderül, hogy utóbbi különösebb rábeszélés nélkül vállalta a feladatot, s köszönettel elfogadta Bátky és Viski utólagos észrevételeit, kiegészítéseit a néprajztudomány hazai "fejlődéstörténetéről" írott kéziratához.[36] Terjedelmes dolgozatában

Marót Károly az előfutárokig visszatekintve veszi sorra a magyar néprajz korszakait, intézményeinek és jeles kutatóinak eredményeit, s azt bizonygatja, hogy a magyar néprajz már régóta azokat a kérdéseket feszegeti, amik a modern néptudomány központi problémakörét képezik. (Marót olvasottságát, etnológiai elméletek iránti fogékonyságát bizonyítja *A magyar néprajzkutatás feladatai* címen az Ethnographia hasábjain 1940-ben közölt tanulmánya is.)[37] A kötet jól összefogott cikkét írta Szabolcsi Bence (szül. 1899), aki főként Bartók és Kodály munkáira alapozva mutatta be a keleti és a nyugati zenei hagyomány szerepét a magyar népzenében.

Viski előszava kiemeli, hogy a kötet nem vállalkozhat a magyar néprajz, a magyar népi kultúra teljességének ismertetésére. Azt tűzheti célul csupán, hogy a magyar néphagyomány jellegét, az örökség egyes sajátságait felmutassa, s érzékeltesse a magyar néprajztudomány helyzetét és színvonalát. Vajkai némi elfogultsággal állapítja meg, hogy az *Ungarische Volkskunde* „...határozottabb és több felvilágosítást nyújt a magyar emberről és alakító képességéről, szelleméről Szekfűék könyvénél."[38] Ez az összehasonlítás a *Mi a magyar*? c. kötettel nyilván túlzó. Azért sem pontos, mert Viski és a kötet szerzői nem igazán tudtak mit kezdeni a szellemtörténeti konstrukciókkal, az egész filozófiai és történetírói irányzattal, s a "Volksgeist" emlegetésével. Azt azonban Vajkai helyesen emeli ki, hogy az egész kötet "európaiságunkat igazolja". Ez volt a szerkesztő és a szerzők többségének kitűzött célja. Mindenesetre színvonalas és becsületes tudós munka, mely nem születhetett volna meg a kiadást vállaló berlini Collegium Hungaricum és a szerkesztés áldozatos munkáját magára vállaló Viski Károly nélkül.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Viski Károly az 1920-1945 közötti években mindenkinél többet foglalkozott a magyar néprajztudomány nemzetközi kapcsolatainak kialakításával és ápolásával. Nem érte be a levelezéssel, mint Bátky, sem balkáni, törökországi utazásokkal, mint Györffy. Egyike volt a kor legtöbbet utazó magyar muzeológusának. Tanulmányútjain nem csupán személyes kapcsolatait és könyvészeti ismereteit bővítette, de gondja volt a múzeumi kiállítások és raktárak megtekintésére, kiállítástechnikai, dokumentálási, raktározási, konzerválási stb. kérdések tanulmányozására is. A csupán élete utolsó szakaszában szűnő anyagi gondjai ellenére is szerét ejtette annak, hogy Európát Dániától a Balkánig, s Olaszországig beutazza.[39] Gyakori utazásainak, kongresszusi szerepléseinek, idegen nyelveken itthon és külföldön kiadott műveinek köszönhette nemzetközi ismertségét, megbecsültségét is. Mint azt az 1945. szeptember 7-én keltezett gyászjelentés tudatja, tiszteleti tagja volt a Finn Tudományos Akadémiának, külső tagja a helsinki Suomalais-ugrilainen Seuranak, tagja a stockholmi Folk-liv nemzetközi néprajzi folyóirat szerkesztő-bizottságának.[40] Viski előbb érte el nemzetközi megbecsültségét, mint hazai egyetemi tanári kinevezéseit (Kolozsvár 1940, Budapest 1941), s a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságát (1945). Utóbbi olyan későn érte utol az akkor már nagybeteg Viskit, hogy székfoglaló előadásának megtartására már nem is kerülhetett sor. 1945 nyarát már végig a kórházban töltötte és szeptember elején meghalt.

Viski nemzetközi kapcsolatait érdemes az orientációs pontok tekintetében is megvizsgálni. Látható, hogy a magyar népművészet értékeit főként a világháborúban győztes nagyhatalmak nyelvén, angolul és fraciául kívánta népszerűsíteni. Számos munkáját közölte németül, s vállalta az *Ungarischer Jahrbücher* néprajzi kötetének szerkesztését. Munkásságában azonban semmi nyoma „barna" vagy „fekete" irányultságnak. Azt kell látnunk, hogy a magyar néprajztudomány az 1920-1945 közötti években is megőrizte „finn-barát" hagyományát. Rokonszenvezett az államiságukat elnyerő baltikumi népekkel, a lengyelekkel, a bolgárokkal, a törökökkel és a Szovjetunió rokonnak tekintett finnugor és török nyelvű népeivel is. Ezt az érdeklődést megalapozták már az előző tudós nemzedékek. Érdemes említeni, hogy a Magyar Néprajzi Társaság 1908-ban mondta ki csatlakozását a Folklore Fellows gyűjtő mozgalomhoz, s az első világháború előtt tiszteleti tagjává fogadott számos finn tudóst (Uno Sirelius, Heikki Paasonen, Antti Aarne, Kaarle Krohn, Yrjö Wichmann). Az állami függetlenségét elnyert Finnország és Észtország új lendületet adott a finnugor kutatásoknak, s kezdeményezte a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok megrendezését (Helsinki 1921, Tallin 1924, Budapest 1928, Helsinki 1936). Ezeken a kongresszusokon voltak ugyan tudományos előadások is, de igen sokszor csak általános művelődéspolitikai problémákról szóltak. Inkább minősíthetők baráti találkozónak,

kulturális seregszemlének, mint valódi tudományos kongresszusnak.[41] Sokan hitték, hogy ezek a találkozók egyengetik a finnugor népek fényes jövője felé vezető utat.

A finn barátok elősegítették a svéd-magyar néprajzi kapcsolatok kiépítését. Viski nem csupán Hazeliusnak és a Skanzen gondolatának volt lelkes híve, de őszinte tisztelettel, elismeréssel recenzálta Erixon köteteit a svéd népi bútorokról, példaként állítva azokat a magyar kutatás és könyvkiadás elé. A Nordiska museet *Handlingar* sorozatában megjelenő tárgymonográfiákat, a *Folk liv*-ben angol és német nyelven megjelenő gondos tanulmányokat, Erixonnak az "európai etnológia" elméletére és módszerére vonatkozó írásait a magyar néprajz számára követendő iránynak fogadta el. Aligha véletlen, hogy a Magyar Néprajzi Társaság az 1920-30-as években német tudóst nem választott tiszteleti tagjává, de megtisztelt tagságával számos észak- és kelet-európai etnológust (pl. Ferdinand Linnus észt, Artur Kannisto, Ilmari Krohn finn, Sigurd Erixon svéd, Kazimierz Moszyński lengyel, Hristo Vakarelski bolgár tudóst). Kifejeződött a német Volkskunde iránti tartózkodás a fiatal kutatók nemzedékének külföldi továbbképzésében is. Korompay (Krompecher) Bertalan és K. Kovács László Finnországban, Gunda Béla Svédországban, Fél Edit Bécsben (1934/35) és Párizsban (1939) folytatott posztgraduális néprajzi tanulmányokat. A bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt Balogh István és Tálasi István, 1937–39-ben párizsi ösztöndíjasként kezdett kelta témákkal foglalkozni Honti János, de a magyar népmesével kapcsolatos első könyvei Helsinkiben jelentek meg németül (1928, 1931).

A magyar néprajz két világháború közötti irányválasztására, feladatvállalásaira, s a következő nemzedék nevelésére Viskinek Györffyvel vetekedő befolyása volt. Egyetemi tanári, továbbá múzeumszervező, múzeumépítő tevékenységét is mielőbb fel kell tárni ahhoz, hogy életművét arányaiban is megítélhessük, s jelentőségét a hazai múzeumok, közgyűjtemények, s a magyar néprajz tudománytörténetében világosabban láthassuk.

Jegyzetek

1. GUNDA B. 1946. 107.
2. PALOTAY G. 1946. 113.
3. VISKI Károlyt foglalkoztatta a család története és gyűjtötte a régi iratokat. 1930-ban 130 darab 17–18. századi erdélyi okiratot adományozott a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályának. Ezek között volt ősének nemesítő levele és további három, családja történetéhez kapcsolódó irat. Ezekről - kívánságára – hiteles másolat készült, s e másolatokat, az adományt megköszönő levél kíséretében kapta kézhez. A nemesítő levél másolatát dr. Czobor Alfréd főlevéltárnok és dr. Borzsák István – összeolvasást követően – hitelesítette. Lásd a Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára (a továbbiakban: EA) 10192 lelt. számú tételét.
4. Részletezi, adatolja: VARGHA L. 1974. 69–70.
5. Lásd ehhez 1941. május 19-én Keszthelyen keltezett *Életrajzi vázlat* c. gépiratát, amit feltehetőleg a budapesti professzori kinevezéséhez kértek tőle. EA 10191 lelt. szám. Magyar-német szakos tanári végzettségét tévesen említik. Vö. KÓSA L. 2001. 119.
6. GUNDA B. 1946. 106.
7. Lásd VISKI 1941. május 19-én kelt életrajzi vázlatát. Kézirat a Néprajzi Múzeum EA 10191 lelt. számon.
8. GUNDA B. 1978. 13, 31.
9. E két utóbbi megtalálható a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában a 10250 és a 10251 lelt. számon.
10. Etnológiai Adattár 10191 lelt. számú fond 18. lapja, a kéziratjegyzék 238. tétele.
11. Czakó Elemérről lásd HORVÁTH Ida szócikkét a *Magyar múzeumi arcképcsarnok* c. kötetben. Budapest, 2002. 174. Czakó Elemér és Viski Károly munkakapcsolatának döntő része volt *A magyarság néprajza* c. kézikönyv megszületésében az 1930-as években. Együttműködésük részletezése külön dolgozatot igényelne.
12. PALÁDI-KOVÁCS A. 2002a. 137.
13. PALÁDI-KOVÁCS A. 2002a. 44–45.
14. VISKI K. 1920; VISKI K. 1921a, 1921b; VISKI K. – PETRI P. 1923. Lásd még KRESZ M. 1974. 55.
15. VISKI K. 1926a. 27.
16. VISKI K. 1926b. 105. Lásd még KRESZ M. 1974. 56.

17. Recenzálta BÁTKY Zs. Néprajzi Értesítő, XXII. 155.
18. Hiába keressük például BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: *Hungarian Ethnography and Folklore* (Bp., 1979) c. kötetében.
19. A kézikönyv néptáncról közölt fejezetének szerzőségét GÖNYEY Sándornak és LAJTHA Lászlónak tulajdonítja a kutatástörténet, de a szájhagyomány TÁLASI István közreműködéséről is tudni vél.
20. KÓSA L. 2001. 155.
21. A Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Társaság akkor kiváló személyi kapcsolataira jellemző, hogy Czakó Elemér 1922–1935 között a Néprajzi Társaság társelnöke, 1935–1945 között annak tiszteletbeli elnöke, Klebelsberg Kuno pedig 1925–1932 között a Néprajzi Társaság védnöke volt. Hóman Bálint 1925–1932 között a Néprajzi Társaság elnöki, 1932–1944 között pedig védnöki tisztét látta el. Hómannak 1929–1944 között kulcsszerepe volt az MTA Néprajzi Bizottságának összeállításában, tagjainak kiválasztásában és a bizottság működtetésében is. Lásd KÓSA L. 1989. 107; PALÁDI-KOVÁCS A. 2002a. 43–44.
22. VAKARELSKI, H. 1974. 83.
23. GUNDA B. 1978. 15–16. TÓTH József ismertette pl. PROKOFJEV, G. N. könyvét *A turuchánski vidék osztjákszamojédjai,* GAVRILOV kötetét *A szuszamiri kirgizek díszítőművészete*, TOLSZTOV, Sz. P. tanulmányát *A központi ipari terület nemzeti kisebbségei* címen. Lásd Néprajzi Értesítő, XXII. (1930) 159–161; uo. XXIII. (1931) 132–134.
24. Első cikkét 1927-ben közölte a Néprajzi Értesítő. Anatóliai gyűjtőútját követően 1930-ban már szemlét is közreadott *A néprajzi kutatás Törökországban* címen.
25. Lásd VISKI K. 1926. Ilmari MANNINEN (1894–1935) több összefoglaló kézikönyv szerzője. Ismertebb munkái: *Die Sachkultur Estlands*, I–II. Tartu, 1931–1933. *Die finnisch-ugrischen Völker*. Leipzig, 1932. Többször megfordult Magyarországon, s a terepre is eljutott. Magyarországi látogatásai idején fő patrónusa Viski Károly volt. Pályaképéhez: TALVE, Ilmar*: Ilmari Manninen in Finland and Estonia*. In: RÄSÄNEN, Matti (ed.) Pioners. The History of Finnish Ethnology. Studia Fennica, Ethnologia I. Helsinki, 1992. 50–76. Manninen 1934-ben Magyarországon tett tanulmányútjának igen alapos feldolgozását adja: LEHTINEN, I. 1996. 119–166.
26. VISKI K. 1931. 106–130. Lásd hozzá Bátky Zs. recenzióját is: Néprajzi Értesítő, XXXIII. (1931) 131.
27. Idézi már VARGHA L. 1974. 73. A mű megvalósításának szerencsés körülményeihez és menetéhez: PALÁDI-KOVÁCS A. 2002b. 37–47.; 2002a. 41–53.
28. BALASSA I. 1974. 81. Viski „sóhajához" lásd Néprajzi Értesítő, XIX. (1927) 170–171. és LEHTINEN, I. 1996. 127.
29. KÓSA L. 2001. 159.
30. Lásd NÉ XVIII. (1926) 44–45., 183; XIX. (1927) 82–83., 169–171.; XX. (1928) 91–93.; XXI. (1919) 28–30.; XXII. (1930) 61., 156–161.; XXIII. (1931) 131–134.
31. Lásd BEDNÁRIK, Rudolf: *Slowakische Volkskultur*. Pressburg, 1943; NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana, 1950; VAKARELSKI, Hristo: *Bulgarische Volkskunde*. Berlin 1969; VLADUTIU, Ion: *Etnografia românească*. Bucuresti, 1973; BUTURĂ, Valer*: Etnografia poporului român*. Cluj-Napoca, 1978.
32. PALÁDI-KOVÁCS A. 2002a. 46.; 2002b.
33. Ezt a megjegyzését Gunda Bélától és Ortutay Gyulától is hallhattam. A kötet részletes tartalmi ismertetése, méltatása megtalálható magyarul az Ethnographia LI. kötetében. Lásd VAJKAI A. 1940.
34. Honti Jánosnak írott levelezőlapjai közül több is olvasható az MTA Kézirattárában. HONTI János 1930–1932-ben a Néprajzi Múzeumban dolgozott, de Viskivel már előbb, gimnazista korában is kapcsolatban állt. Az 1928–1940. közötti években Honti rendszeresen megküldte neki cikkeit, könyveit. Viski „Kedves Mester" megszólítású levelezőlapokon válaszolt, s a „szerettel köszönti" formulával zárta sorait. MTA Kézirattára Ms. 4279/319–322.
35. ORTUTAYnak ez a nevezetes dolgozata magyarul is megjelent az Ethnographia 1939. évi kötetében, illetve *A nép művészete* címen 1981-ben kiadott poszthumusz cikkgyűjteményében.
36. Viski szerkesztői gondosságát igazolja az a hat levél, amit 1937–1938-ban Marót Károlynak írt a Jahrbücher néprajzi számába készülő dolgozatával kapcsolatban. A felkéréstől a fordításon át a korrektúráig mindenről tájékoztatta a szerzőket. Viski 1937. X. 1-jén kelt levelében kéri, hogy Marót Károly legyen szíves Bátkyt a Néprajzi Múzeumban felkeresni. „Kérésemre ugyanis volt szíves kitűnő dolgozatodat elolvasni (Ung. Jahrb.), s vállalni, hogy nehány észrevételünket közölje Veled. A kérdésben való tájékozottsága s a multakban való tapasztalata – azt hiszem – szolgálatot tehetne az ügynek," fejezi be sorait. (MTAK Ms. 521178.) A tudománytörténeti szemlének így is akadtak hiányai, s azokat a recenzens Vajkai is Marót

szemére veti. Kifogásolja pl. Jankó János munkásságának említés nélkül hagyását, s a tárgyi néprajzzal szemben megmutatkozó szűkmarkúságát.

37. Ethnographia, LI. 273–308. A modern néprajz kérdéseiről főként az orosz S. SHIROKOGOROFF etnoszfelfogása, *Psychomental Complex of the Tungus* (London, 1935.) c. munkája, s az azt közvetítő kézikönyv alapján elmélkedik. Lásd W. MÜHLMANN: *Methodik der Völkerkunde*. (Stuttgart, 1938.)
38. VAJKAI A. 1940. 337.
39. PALOTAY G. 1946. 115–116. Lásd még HOFFMANN T. 1974. 43; Vargha L. 1974. 74.
40. Tanszéktörténeti dokumentumok, 26. tétel. In: Dissertationes Ethnographicae, 5. szám, Budapest, 1985. ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke.
41. ORTUTAY Gyula 1960. 733.

Irodalom

BALASSA Iván: *Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly munkássága a magyar néprajzban.* Ethnographia, LXXXV. 1974. 77–82.

GUNDA Béla: Viski Károly, 1883-1945. Erdélyi Múzeum, LI. 1946. 105–107.

GUNDA Béla: *Bátky Zsigmond. A múlt magyar tudósai.* Budapest, 1978.

HOFFMANN Tamás: *Viski Károly néprajza.* Ethnographia, LXXXV. 1974. 43–47.

KÓSA László: *A Magyar Néprajzi Társaság története, 1889–1989.* Budapest, 1989.

KÓSA László: *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest, 2001.

KOVÁCS Ágnes: *Viski Károly írói stílusáról.* Ethnographia, LXXXV. 1974. 58–61.

KRESZ Mária: Viski Károly népművészeti kutatásainak eredményei (különös tekintettel a kerámia-kutatásra). Ethnographia, LXXXV. 1974. 54–58.

LEHTINEN, Ildikó: *„Kirjoittamaton päiväkirja". Ilmari Manninen Unkarin-matka syksyllä 1934.* Suomen Museo, 103 1996. 119–166.

ORTUTAY Gyula: *A finnugor kutatások nemzetközi jelentősége.* Magyar Tudomány, 1960/12. 733–736.

PALÁDI-KOVÁCS Attila: Tárgyunk az időben. Debrecen, 2000/a.

PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Néprajzi feladatok, vállalkozások és az Akadémia (1929–1967).* Közgyűlési előadások, 2000. november. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia, I. kötet. Szerk.: GLATZ Ferenc, Budapest, 2002/b. 37–47.

PALOTAY Gertrúd: *Viski Károly (1882–1945).* Ethnographia, LVII. 1946. 113–116.

SZABÓ T. Attila: Viski Károly nyelvészeti, filológiai és művelődéstörténeti munkássága. Ethnographia, LXXXV. 1974. 48–54.

SZILÁGYI Miklós: *Jegyzetek Viski Károly emlékezéséhez [Györffy Istvánról].* In: Nagykunsági Füzetek, 6. sz. 1987. 147–154. Karcag–Szolnok

TALVE, Ilmar: *Ilmari Manninen in Finland and Estonia.* In: RÄSÄNEN, Matti (ed.): Pioneers. The History of Finnish Ethnology. Studia Fennica, Ethnologica 1, Helsinki, 1992. 50–76. Helsinki

VAJKAI Aurél: *A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete.* Ethnographia, LII. 1940. 337–352.

VAKARELSKI, Hristo: *Emlékezés Györffy Istvánra, Bátky Zsigmondra és Viski Károlyra.* Ethnographia, LXXXV. 1974. 83–84.

VARGA Mária: Viski Károly irodalmi munkássága. Index Ethnographicus, V. évf. 1960. 1. szám. Budapest

VARGHA László: *Viski Károly (1883–1945).* Ethnographia, LXXXV. 1970. 172–187.

VISKI Károly: *Les hongrois de Transylvanie. L'art populaire.* Budapest (Société de la Litterature Populaire), 1920.

VISKI Károly: *Transylvanian Hungarians. Peasant Art.* Budapest (The Popular Literary Society), 1921a.

VISKI Károly: *De Volkskunst der Zevenberger Hongaren.* Uit het hongaarsch vertaald A.S.C. Wallis. Budapest (Franklin), 1921b.

VISKI Károly: Transilvanian unkarilaisten kansantaide. (VISKI Károly – PETRI Pál). Helsingissä, 1923.

VISKI Károly: *Ungari rahvaparane kultuur.* Eesti rahva museumi aastraamat, II. 1926. 5–47. Tartu

VISKI Károly: *A pávaszem.* Néprajzi Értesítő, XVIII. 1926a. 24–17.

VISKI Károly: *A Nemzeti Múzeum népművészeti gyűjteményéből.* Magyar Iparművészet, 1926b. 105–109., 113–120.

VISKI Károly: *L'art des pasteurs hongrois.* Congres international des artes populaires, Prague du 7 au 13 Octobre 1928. Resumés, Paris (Institut International de coopération Intellectuelle) 1928. 56–64.

VISKI Károly: *Guide dans la Section Ethnographique du Musée National Hongrois.* Budapest, 1929.

VISKI Károly: *Die ethnographische Tätigkeit in Ungarn.* Lud Słowiański, Tom. II. Zeszyt, 1. Kraków, 1931a. 106–130.
VISKI Károly: *Gravures sur bois populaires roumaines de Transylvanie.* Budapest, 1931b.
VISKI Károly: *Le villages hongrois et son art. La Hongries d'hier et d'aujourd'hui.* Les Oeuvres Representatives, Paris, 1932. 137–144.
VISKI Károly: *Hungarian Peasant Customs.* Budapest, 1932
VISKI Károly: *Volksbrauch der Ungarn.* Budapest, 1932.
VISKI Károly: *L'ornamentation hongroise. Nouvelle Revue de Hongrie.* 1933. 57–66.
VISKI Károly: *Erdély népe.* Magyar Szemle, XXII. 1934. 409–417.
VISKI Károly: *Ungarische Volkskunst. Kulturbund-Ausstellung.* Katalog. Wien, 1935. 6–15.
VISKI Károly: *Ethnology of the Hungarian Folk. – Holiday Courses of the Debrecen University.* Debrecen, 1936
VISKI Károly: *Hungarian Dances.* London–Budapest, 1937
VISKI Károly: *Etnikai csoportok, vidékek.* Budapest, 1938
VISKI Károly: *L'art populaire.* In: Visage de la Hongrie. Paris, 1938. 403–419.
VISKI Károly: *Zum Geleit. Ungarische Volkskunde.* Ungarische Jahrbücher, XVIII. 1938. 121–122. Berlin
VISKI Károly: *A magyar jelleg a néprajz tükrében.* In: SZEGFŰ Gyula (szerk.): Mi a magyar? Budapest, 1939. 341–378.
VISKI Károly: *Erdélyi népélet.* In: DEÉR József (szerk.): Erdély. Budapest, 1940. 123–137.
VISKI Károly: *Volksleben in Siebenbürgen. Sonderndruck aus Siebenbürgen. Verlag der Ungarischen Historischen Gesellschaft.* Budapest, 1941.
VISKI Károly: 1941 *Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban.* In: ECKHARDT Sándor (szerk.): Úr és paraszt a magyar élet egységében. Budapest, 1941. 135–160.
VISKI Károly – BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István: *Magyar népművészet.* Budapest, 1928a.
VISKI Károly – BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István: *L'art populaire Hongrois. L'Introduction de cet ouvrage est due á Charles Viski. Les notes explicatives des figures á Sigismond Bátky et Etienne Györffy.* Budapest, 1928b.

VIGA Gyula

90 éve született Balassa Iván

Balassa Ivánt sokan becsülték: bizonyos, hogy mind személyéről, mind tudományos életművéről születnek még emlékező/méltató írások, szakmai értékelések. Magam csak élete utolsó két évtizedében kerültem munkakapcsolatba vele, mások régebben, s jobban ismerhették nálam. Nem akarom tehát kisajátítani e többé-kevésbé „kerek” évfordulón a megemlékezés lehetőségét, bennem azonban adósságként munkál a megidézés. Néhány személyes emlékkel kell kezdenem, mert a tudós pályaképének egyáltalán nem elhanyagolható része, hogy miként, s kiknek adta át a tudását, hogyan viszonyult fiatal pályatársaihoz. Balassa Iván többféle munkába bevont, számos lehetőséget biztosított számomra a szakmai tevékenységre, s nem tagadhatom, hogy tudósi és emberi habitusával is nagy hatást gyakorolt rám. Először Miskolcon láttam őt az 1970-es évek elején, talán 1972-ben. Egy kisebb rendezvényen, egy magyar-szlovák eszmecserén elnökölt a Herman Ottó Múzeumban – ha jól számolok, éppen annyi idős volt, 55 éves, mint most én vagyok! Számomra imponáló volt a „huszáros” kiállása, összeszedettsége, az a – később sokszor megtapasztalt – fegyelmezettsége, ahogyan egy-egy rendezvényt irányítani, vezényelni tudott. Rendszeresen találkoztunk már az 1980-as években a TIT Néprajzi Választmányának rendezvényein, aztán a Magyar Néprajzi Társaság választmányának ülésein, az utóbbi megbízásából Balassa elnöksége alatt Kunt Ernővel szerveztük meg – helybeli segítőkkel – Sárospatakon a Határon Túli Szemináriumot. Aztán a Györffy István Néprajzi Egyesület és a Néprajzi Látóhatár időszaka következett: neki és Ujváry Zoltánnak köszönhetem, hogy a határon túli magyarság néprajzával foglalkozó periodikát az első tíz évében szerkeszthettem. Az 1990-es években számos alkalommal megfordultam a Batthyány utcai lakásukban, ahol mindig felké-

szülten várt: előre felírta minden alkalommal azokat a témákat, amelyekről beszélnünk kellett. Végig hallgatta a fiatalabb pályatársat, partnerének tekintette a beszélgetésben, munkában egyaránt. (Igaz volt ez az „amatőr" honismereti kutatóra is, s bárkire, aki a néprajz ügyét szolgálta a maga eszközeivel.) Emlékszem, hogy a nyolcvanas éveiben is adott a küllemére, odahaza is mindig jól öltözött volt, még akkor is, ha a rá jellemző öltönyt, nyakkendőt kihajtott nyakú ingre és gombos „szvetterre" cserélte. Ebben is nagy szerepet játszott kedves felesége, Márton Éva, aki hat évtizeden át mindent megtett, hogy a tudós férj munkájához optimális családi környezetet teremtsen.

Bátran állíthatom, hogy Balassa Ivánnal még a fiatalabbak sem tudtak versenyezni a munkában, a vállalt ügyek rendezésében: a nyolcadik évtizede elhaladtával is hihetetlenül energikus volt, összeszedett, tele ötletekkel, megvalósításra váró feladatokkal. Soha nem maradt adós a levelekkel, a felvetett kérdésekre adott válaszokkal, a közös munka következő lépésével. Ma már persze tudom, hogy mindenkinek szívesen segített, s azokat a fiatalokat, akikben a szakma iránti megbecsülést, az alkotó kedvet látta, igyekezett olyan módon helyzetbe hozni, amiből az egész néprajzi szakma, s az érintett is profitált. Szinte önálló intézmény volt még idős korában is: az erdélyiek és a kárpátaljaiak éppen úgy támaszuknak tudhatták, mint a sárospatakiak és a bodrogköziek, vagy a Mezőgazdasági Múzeum fiatalabb munkatársai. Aligha lehetett olyan jó elképzelést felvetni, ami mellé ne állt volna oda azonnal, s ne segítette volna az ügyet legalább támogató jó szándékkal, bíztatással. A komoly dolgok, a munka mellett, nem hagyta ki az anekdotákat, az „igaz történeteket" sem: többünk számára maradt örök emlék, amikor az 1999-ben Sárospatakon rendezett bodrogközi konferencia első estéjén – a vacsoránál Dankó Imrével ültek szemben az asztalnál – egymásnak adták a szót, megidézve az 1950-es évek második felének várbeli állapotait. Nekem nagyon hiányzik Balassa Iván, s úgy vélem, hiányzik az egyetemes magyar néprajznak is.

Balassa Iván, a 20. század második fele néprajztudományának meghatározó személyiségére, az agráretnográfia nagyhatású művelője a Bihar megyei Bárándon született 1917. október 5-én. Szülőháza a református parókia épülete volt: nagyapja, Szabó József lelkészként ötvenkét esztendeig szolgálta a falu közösségét. A tudománnyal Debrecenben jegyezte el magát életre szólóan: 1936-1940 között a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen tanult, s kapott magyar-német szakos diplomát. Nyelvészeti érdeklődése egész munkássága során organikusan simult bele az agráretnográfia és a tárgytörténet vizsgálataiba. Erősítették ezt a figyelmet kiemelkedő személyiségek is: *Csűry Bálint*nál szerzett magyar és finnugor nyelvészetből doktori címet, disszertációja 1940-ben meg is jelent (*A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse*. Debrecen). Később a *Szabó T. Attila* életre szóló barátsága volt meghatározó, emlékének Balassa Iván önálló kismonográfiát is szentelt (*Szabó T. Attila /1906-1987/. Erdély nagy nyelvtudósa.* Budapest, 1996). 1938–1939-ben a debreceni egyetemen gyakornok, 1940-ben Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének tanársegédje, 1941–1944 között pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre volt. Kolozsvárról, 1940 végéről datálódott a *László Gyulá*val kötött barátság, ami a nagy régész élete végéig tartott (Vö.: Balassa Iván – László Emőke szerk.: *László Gyula /1910–1998/ emlékkönyv.* Budapest, 2001). 1944–1956 között Budapesten a Néprajzi Múzeum munkatársa volt: 1950-ig osztályvezetőként, majd 1956-ig az intézmény főigazgatójaként tevékenykedett. 1956-ban a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójává nevezték ki. A pataki várban formálódó múzeum, a reformátusság egyik szellemi központjának számító kisváros szellemisége, Tokaj-Hegyalja és a Bodrogköz gazdag öröksége, nem utolsó sorban néhány kitűnő személyiség barátsága gazdag munníciót jelent Balassa Iván számára a pataki évek utánra is. Ez utóbbiak közül itt csupán *Újszászy Kálmán* (1902–1994) teológiai professzor nevét említem.

Sárospatakról 1961-ben tért vissza a fővárosba: 1961–1966 között a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának tudományos osztályvezetője, 1966-tól 1983-ig pedig a Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese volt. 1956-ban kandidátusi fokozatot (*A magyar kukorica.* Budapest, 1960.), 1966-ban pedig a tudomány doktora (*Az eke és a szántás története Magyarországon.* Budapest, 1973.) címet szerzett. A tudományos ranglétra fokait jelentő munkákon túl, számos könyvet publikált, amelyek ma már a magyar néprajz alapvető művei: *Magyar néprajz* (Ortutay Gyulával –

Budapest, 1979.), *Az aratómunkások Magyarországon* (Budapest, 1985.), *A magyar falvak temetői* (Budapest, 1989.), *A határokon túli magyarok néprajza* (Budapest, 1989.). Magyar és idegen nyelven megjelent tanulmányait felsorolni sem lehet ezen a helyen. (Balassa Iván tudományos tevékenységét több bibliográfia tartalmazza. 1939–1976: (Összeállította: Regdonné Bagi Mária) Ethnographia LXXXVIII. /1977/ 210–223., 1977-1987: (Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda). Balázs Géza – Voigt Vilmos szerk.: Arator. Dolgozatok Balassa Iván tiszteletére, 259–266. Budapest, 1987., 1987–1996: Csoma Zsigmond – Viga Gyula (szerk.): Európából Európába, 645–649. Budapest – Debrecen, 1997. Kiterjedt muzeológia munkásságából ki kell emelnünk a Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköztörténeti Archívumát, amely Európában is egyedülálló tudományos vállalkozás. De alapítója volt Keszthelyen a *Georgikon Majormúzeum*nak, Tolcsván a *Borászati Múzeum*nak és Szilvásváradon a *Lipicai Múzeum*nak is. Szakmai tevékenységében nagy teret szentelt a tudományos ismeretterjesztő tevékenységnek, segítette a népművészeti hagyományok továbbéltetését is.

Nehéz lenne számba venni Balassa Iván szakmai-közéleti feladatait, megbízatásait. Ezen a helyen az Ethnographia szerkesztőjeként (1949–1956), a Magyar Néprajzi Társaság elnökeként (1982–1991), a TIT Néprajzi Választmányának alapító elnökeként (1975–), a Györffy István Néprajzi Egyesület tiszteletbeli elnökeként, és a Néprajzi Látóhatár szerkesztő bizottságának elnökeként végzett tevékenységére utalok. Sokféle elismerése, kitüntetése közül pedig csupán a svéd Gusztáv Adolf Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagságát (1983-), a Dán Királyi Akadémia tagságát, s a Herder-díjat (1980) emelem ki. (Részletes életrajzát – a születésnapi kötetek méltatásai mellett – lásd: Balogh Margit szerk.: Ki kicsoda a magyar mezőgazdaságban? Szekszárd, 1997.)

2002. november 1-jén hunyt el Budapesten, ahol tisztelői búcsút vettek tőle, majd a szülőfalujában, Bárándon helyezték örök nyugalomba.

Patakhoz, a Hegyközhöz, Tokaj-Hegyaljához és a Bodrogközhöz való ragaszkodása Balassa Ivánt élete végéig elkísérte: Bihar és a Székelyföld mellett, térségünket is fogadott szülőházájának tartotta. Szinte haza járt a Bodrog parti Athén múzeumaiba, hasonlóan Patakra vagy Újhelybe Kováts Dánielhez, Karcsára Nagy Gézáékhoz, s más barátaihoz, túl azon, hogy könyvek, tanulmányok sora tanúskodik a tájainkkal való kapcsolatról (*Karcsai mondák.* Budapest, 1963., *Földművelés a hegyközben.* Budapest, 1974. /2000-ben *A Hegyköz földművelése* címmel jelent meg/, *Lápok, falvak, emberek.* Budapest, 1975., *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora.* Tokaj, 1991.) Egyik létrehozója, s tiszteletbeli elnöke volt a *Bodrogközi Művelődési Egyesületnek*, szakmai és emberi tekintélye sokat jelentett az államhatár által megosztott történeti táj szellemi egyesítésében. 2005-ben a Balassa család és az Egyesület a jeles tudós emlékére létrehozta a *Balassa Iván-díj*at, a Bodrogköz kutatásában jelentős eredményt elérők elismerésére. A díjat első alkalommal *Kováts Dániel* főiskolai tanár – Balassa Iván évtizedeken át kedves munkatársa és barátja –, 2006-ban jelen sorok írója, 2007-ben pedig a jeles geográfus, *Boros László* főiskolai tanár tevékenységét ítélték méltónak a díj kurátorai az elismerésre.

2005-ben Tarcalon utcát neveztek el Balassa Ivánról, s emléktáblát avattak a tiszteletére, egy emlékülés keretében. 2007 októberében újabb emlékkonferencia zajlott. Ezekkel együtt is, úgy vélem, hogy van még teendőnk emlékének megörökítésében.

SZABÓ László

Arany János cigányképe
Előadás a Nagykőrösi Arany János Társaságban

1. A cigányság Európába, s hazánkba Zsigmond korában nem szervezett népként érkezett, hanem kisebb-nagyobb, számunkra kiismerhetetlen csoportokban, akiket nem fogott össze fejedelem, vajda vagy valamely képviselő, s emiatt nem is lehetett őket egységes népként kezelni. Nem volt világos az sem a befogadó nemzetek számára, hogy mivel is foglalkoznak egyáltalán és az ekkor már kiformálódott rendi társadalomban milyen feladatuk lehetne, milyen hivatásrendhez tartozhatnának. Meghatározhatatlan volt hitük is, mert igazában véve semmiféle ismert tételes valláshoz nem tartoztak.

Megtelepedni sem tudtak, hanem vándor életmódot folytattak, amely a megtelepedett európai népesség, s így a magyarok számára is teljesen idegen volt. Vándor életük nem emlékeztetett a keleti nomádokéra. Ideiglenesen kialakított telepeik is különböztek a nomád téli-nyári szállástól, vagy a transzhumansz pásztorkodást folytatókétól (pl. vlachok, románok), akiket mégiscsak ismertünk valamennyire. Míg az említett pásztornépek európai szemmel nézve is szigorúbban vagy lazábban szervezett társadalomban éltek, mozgásuk kiszámítható volt, addig a cigányoké teljesen áttekinthetetlennek tűnt. Zárt világukba is szinte lehetetlen volt betekinteni. Az viszont eléggé hamar világossá vált, hogy *maguk termelőmunkát nem folytatnak, és kötve vannak a megtelepedett lakossághoz. Sőt kisebb-nagyobb csoportjaik vándorlásait éppen a termelő, dolgozó lakosságtól remélt juttatások, lehetőségek kihasználása mozgatja. Következésképpen szolgáltatásokra sem lehetett kötelezni őket és így semmivel sem járultak hozzá az állam, az egyház fenntartásához. Nem alkottak sem társadalmilag, sem foglalkozásukat, sem vallásukat tekintve határozottabb körvonalú csoportot, már pedig a magyar rendi társadalomba való beilleszkedésnek ezek alapvető feltételei voltak. Úgymond beeresztettük őket, de befogadni nem tudtuk.*

Hazánkban súlyosbította helyzetüket és gátolta beilleszkedésüket az is, hogy megjelenésük után jó egy évszázaddal Magyarország hadszíntérré vált, s e zavaros időkben vándor életmódjuk, rendi szervezeten kívüli társadalmi állapotuk viszonylag könnyen fenntartható volt. Ez a magyar társadalom szempontjából rossz, a cigányság oldaláról nézve kedvező volt. A rendi szerkezeten kívüliség egyébként Európa más népei között is jellemzője volt a cigányságnak, s mert hasznukat nem látták, ugyanakkor vándorló életmódjukkal kárt is okoztak, öntörvényűek voltak, minden további nélkül meg is ölhették őket. Nálunk eddig sohasem mentek el. A magyar társadalom tudomásul vette ittlétüket.

A faluba betelepedő cigányokat a török idők elmúltával rendszabályok illesztették a helyi társadalomba. Mária Terézia és II. József tett kísérletet a letelepült cigányok jobbággyá tételére, a vándor cigányok letelepítésére. A XIX. században más viszonyok között József főherceg próbálkozott ugyanezzel. Kísérleteik azonban kudarcot vallottak, noha azért nem volt teljesen eredménytelen. E törekvéseknek következményeként a falusi cigányság megindult egy olyan úton, amely elkerülve az asszimilációt (a nyelvit nem mindig), lehetővé tette a falu társadalmi rendjébe való beilleszkedést. A vándor cigányokat a hatóságok próbálták ellenőrizni, letelepíteni kevés sikerrel, s jobbára a bűnügyi krónikák emlékeznek meg róluk.

Mind a vándor cigányoknál (a reformkorban, s a kiegyezés után: *sátoros cigányok*), mind a falvakban megtelepedetteknél bizonyos speciális tevékenységek (foglalkozások) alakultak ki, amellyel a napi, főként falusi élet igényeit elégítették ki. Egyes csoportjaik mesterségeket űztek (zenélés, kolomp- és csengő készítés, teknővájás, kovácsmesterség, vályogvetés, gyógyfüvek, erdei, határbeli növények gyűjtögetése, árusítása: pl. gomba, som, málna). Ám a magyar társadalomba ők sem tudtak mind a mai napig beilleszkedni. Nem beszélve arról, hogy a XX. század technikai fejlődése a legtöbb általuk űzött mesterséget feleslegessé tette. Úgymond munka nélkül maradtak. Egyértelmű, bár még a cigány kutatók által is megkerült, nyíltan ki nem mondott oka mai társadalmon kívüli helyzetüknek, hogy *a cigányok a rendi társadalomba annak idején nem tudtak beilleszkedni. Nem volt feladatuk, rendi hivatásuk, nem váltak sem vitézi, sem dolgozó renddé. Nem mentek át a rendi társadalom hivatásra nevelő azon korszakán, amelyen valamennyi rend tagjai átmentek. Kikerülték a feudalizmus jobbágyi munkára való nevelését, azt a kemény folyamatot, amelynek a kényszerből végzett munka, hogy elviselhetővé váljék, természetesnek tűnő állapottá, majd erkölccsé változott. Hiányzik náluk az, ami a polgári korszakban a parasztságot továbbra is összetartotta és legfőbb jellemzőjévé vált: a munkaerkölcs.*

A hazánkban Zsigmond korában megjelent cigányok napjainkig nem tudtak beilleszkedni a magyar társadalomba. Ma nemzeti kisebbségként tartjuk őket számon, ám nem annyira e minőségükben, hanem megoldatlan társadalmi (szociológiai) állapotuk miatt jelentenek súlyos terhet az egész magyar társadalom számára. Nagyobb részük mindig is a társadalom egyik legalsó rétegét alkották, s alkotják. Felemelkedésüknek, beilleszkedésüknek gátja nemzetiségi (etnikai) elkülönülésük anélkül, hogy a mindenkori hivatalos államhatalom – különösen az utolsó jó fél évszázadban – e tekintetben

korlátozta vagy korlátozná, visszaszorítaná őket. Ma különösen nagy terhet jelentenek társadalmunk egésze számára, s ezt érezve-tudva mind saját maguk, mind az államhatalom, mind a politikai pártok, egyházak, civil szervezetek, a legkülönbözőbb tudományok, s immár eléggé szép számmal egyének is megkísérelik valamilyen módon orvosolni vagy megoldani ezt a robbanással fenyegető társadalmi bajt. Az okok rendkívül mélyen gyökereznek, a vele való foglalkozás nem egyszerű, mert nyílt igazmondást, a tények valós feltárását igényli, s emiatt a legjobb szándékot is akarva-akaratlan félremagyarázhatják. A cigányokkal, a cigánysággal való foglalkozás éppen ezért nagyon nagy tapintatot igényel, nem tudni, mi és mikor kelt visszatetszést, sért érzékenységet a legjobb szándék is. Nem volt ez mindig így. S a következőkben, e bevezetőt reális képnek tekintve, erről fogok szólni Arany János cigányképének felvázolásakor.

2. A Rákóczi-szabadságharcot követő konszolidáció időszakában megteremtődtek Magyarország Birodalmon belüli polgári fejlődésének alapjai. Kezdtek beérni nemzeti törekvéseink is. A reformkori országgyűlések egy sor olyan törvényt alkottak meg, amelyek a magyar királyság és a magyar nemzet természetes jogait is érvényre juttatták. A reformkor egyik nagy eredménye, hogy most már témánkhoz is közelebb kerüljünk, az áttekinthetőbb, rendezettebb jogi, közigazgatási, adminisztrációs viszonyok kialakulása, nemzeti szempontból pedig a magyar nyelv és kultúra megerősödése, fejlődésének biztosítása. E reményteljes folyamatot megfelelő tehetségű, képzettségű, elhivatott honfiak irányították és valósították meg a társadalom minden szintjén. Ez is egyik az oka annak, hogy a haladás tempójával elégedetlenek a negyvennyolcas európai áramba természetesen sodródtak bele, majd – csakúgy, mint Európa egyéb részein – nem tudván még elég erőt szembeállítani a haladást gátló erőkkel, ismét partra kerültek. Tragikusan csalatkoztak, de korábbi munkájuk romjain mégis új élet támadt, ha nem is minden és nem is úgy, ahogyan egykor remélték. Ez sokuknak új erőt adott. Röviden ez a foglalata annak a kornak, amelyben Arany János leélte életét, amelynek maga is egyik megdicsőült hőse és szenvedője volt, s aki a vidéki Magyarországról indulva, végig ilyennek maradva fővárosi lakosként, magas hivatalt betöltve és megbecsülve láthatta nemzedéke munkájának eredményét Pest-Budán, majd Budapesten valóra válni.

Ez az az erdő, amelyet Arany nemzedéke ültetett, felnevelt, amelynek fáit, bokrait, sarjadó növényeit gondozta, amelyre figyelt, hogy megmaradjon, életképes legyen, s amelyhez mit sem téve hozzá és jóformán semmivel sem gyarapítva meghúzta magát a cigányság is. Élt benne, vágott egy-két gyalogösvényt, összeszedte gombáit, vadgyümölcseit, olykor ki-ki vágott egy élő fát, termő bokrot, letördelt gallyakat is, de mert nagy kárt nem okozott az erdőkerülő megtűrte őket, hagyta, hogy éljenek furcsa szokásaik szerint, amely néha különös, néha borzongató, többnyire komikus, mindenképpen idegen, de nélkülözhetetlen tartozéka volt a magyarok erdejének. Ha valaki ekkor ejtette ki a cigány szót, ekkor beszélt róluk, nem kívánták, hogy helyette *romát*, uram bocsá' *újmagyart* mondjanak, nem vette sértőnek az sem akiről beszélt, nem volt lealázó annak, aki hallgatta és nem ellenséges indulat töltötte el azt, aki kimondta. Ezért nem sértett érzékenységet.

Mint már mondtam akkor nem úgy volt, mint ma.

Ha Arany János cigány képéről beszélünk, ezt az akkori közvélekedést kell figyelembe vennünk.

Azt, hogy egy lényegében *mindenki által* csak *kívülről* ismert, *színes* embercsoport, amelynek világa *zárt, kiismerhetetlen*, ezért *misztikus, furcsa, különös*. Hasonlatos a polgári otthonokban tartott különleges tollú papagájhoz, az ezüst láncra kötött kismajomhoz, az erdőben befogott, udvaron felnevelt gyermekek kedvence őzhöz. Minden adva van ahhoz, hogy hozzá a komikum szálai, a humor nedvfolyamai kössék a korabeli, felfelé ívelő, nagy dolgokkal gyürkőző magyar társadalom bármely rétegét.

Ha fellapozzuk a korabeli folklór gyűjtéseket (Erdélyi János, Kríza János, Arany László, Tóth Endre), a kortárs irodalmat (Petőfi Sándortól Jókai Móron át Vas Gerebenig), az élclapok sorát (Borsszem Jankótól Bolond Miskáig), megnézzük a grafikákat, az életkép festészetet (Jankó János, Mészöly Géza, Bihari János, Deák-Ébner Lajos, Vágó Pál) igen gyakran találkozunk a cigányokkal, mesehősökként, de inkább anekdota, élc, vicc figuraként. A festők egzotikus világukat, színes-tarka viseletüket, a fiatal cigánylányok különleges, vad, erotikus szépségét kedvelik. A vénasszonyok ábrá-

zolása boszorkányos, a szakállas, torzonborz férfiakat a vad, kegyetlen vonásokkal szeretik megjeleníteni. A zenészek külön világot alkotnak környezetüktől függően: úri, városi környezetben magyaros, zsinóros ruha dukál, míg falusi környezetben mezítlábas, humoros alakokká válnak. Cigány voltukat bizonyos sztereotípiák segítségével juttatják kifejezésre: mezítlábasság, gyerekeknél meztelenség, rongyos, színes foltokkal tarkított ruha, hosszú színes szoknya, tarka vállkendő, kusza, gondozatlan haj, bozontos szakáll, vastag orr, száj, alázatos meghajló testtartás vagy épp ellenkezőleg, mellveregető, kivagyi kiállás, ösztövér megjelenés, óriási pipa nőknél is, tömött batyu, amelyből kilóg az össze-visszahányt lopott holmi, rossz gebe, rozzant szekér és sorolhatnók. Szövegben pedig sajátosan torzított magyar beszéd, amely egyik tájszóláshoz sem hasonlít, mézes-mázos, alázatos, hízelgő beszédmodor, jól-rosszul értett cigány szavak beszédbe keverése. Jellemben pedig: ravaszság, nagyotmondás, hazudozás, gyávaság, dologkerülés, lopás, maguk között veszekedés, férfifölény, a nő megalázása, a gyermekek majomszeretete, szaporaság.

Arany János költői életművében a cigányok nem játszanak túl nagy szerepet. Két jelentősebb műve az 1851-ben keletkezett *A nagyidai cigányok, az* 1854-ben írt *A bajusz* mellett alig tarthatunk számon néhány kisebb részt, utalást, akárcsak hasonlatot. Az 1847-es *Rózsa és Ibolyá*ban a három pórul járt rajkó tűnik fel, s zárja a mesét mosolyogtatóan, *Jóka ördögé*ben egy villanásnyi képre telik, a három strófás *Végpont*ban (1877) egy kiábrándult képre a hallgatás időszakából, töredékei között egy rövid *Cigány-búcsúztató* (évszám nélkül) került elő, amely a nevető fejfák népköltészeti műfajához tartozik, s végül a keserű élete végén lett *Régi adoma* (1879), az utolsó versek egyike:

Bujkál a nap. Vén cigányt
Majd megvette a hideg.
„Bujkálj! Bujkálj!” így kiált:
„Majd sütnél még: *de kinek…?”*

Ennyi lenne.

Magam azonban, még megkockáztatom, bár erre az eddigi irodalom szerény tájékozottságom szerint nem hatalmaz fel, hogy *„Az elveszett alkotmány”* (1845) vígeposz mitikus alakjába, a boszorkányszerű *Armídá*ba a költő a sátoros cigányok kártyavető jós asszonyának jellemvonásait is belekeverte akár öntudatlanul, akár tudatosan, csakúgy, mint ahogyan az itt felvonultatott hihetetlen menynyiségű néphit anyag némelyikéről is kideríthetné alaposabb elemzés a cigány eredetet, gyakorlatot. Ez alkalommal azonban csak felvetem ennek lehetőségét, s figyelmet a két epikus műre irányítom.

3. Mindkét mű röviden elmondható anekdotikus történet. Mindkettőnek van vagy lehetséges valóságos történeti magja. A vígeposznak bizonyára, hiszen történeti tény, hogy Perényi Ferenc húsz napig védte Szapolyai híveként saját, az Ida patak mocsarai által környezett kis földvárat 1556-ban a Kassa ellen vonuló Puchim császári tábornok ellen. Minthogy rendes katonasága nem volt, a környék cigányait fogadta várába, ők adták a védősereg zömét. Az élelem fogytán lévén, Csóri Ferenc nevű vajdára és a cigány védőkre hagyta a várat, akik aztán végül feladták. A cigányok pünkösdi királyságának emléke a nagyidai és környékbeli cigányság körében a XIX. század végén még elevenen élt. Feljegyezték, magukat *királyi vérből származóknak* tekintették az utódok. Arany a történetet minden bizonnyal ponyvafüzetben olvashatta, illetve Budai Ferenc lexikonából vehette. *A bajusz* forrása pedig az élő népi anekdota kincs része: nagyon valószínű, hogy valahol meg is esett. Mindez lényegében nem meghatározó. Az a fontos, hogy maga a történet anekdotikus, tréfás és minden egyéb szándéka mellett a cigányok komikus színben való megjelenítését kínálja és a fentebb megrajzolt, közfelfogás szerinti ábrázolási módot teszi lehetővé. A négyénekes eposz éppen nem a cigányokon akar élcelődni. A másik mű pedig az emberi hiúságot és hiszékenységet veszi célba. Ám mindkettő alkalmat kínál, hogy úgy mutassa be a cigányok világát, ahogyan ezt a korabeli, velük élő ember és társadalom látta, látni vélte. Az anekdotikus történet, a cigányok világának komikus rajza egyik műnél a keserű és kegyetlen humorba, másfelől a felszabadult megtisztító nevetésbe torkollik. S mert ez a szándék tisztán és akadálytalanul valósul meg, esztétikailag magasrendű művek keletkeztek.

4. Részletekbe menő elemzésre az előadás során nincs módunk. Az elemzés eredményeit ezért csak röviden és tömören közlöm. A komikus alaphelyzetet a két mű esetében a cigányokról szóló közkeletű sztereotípiák teremtik meg, s ezért nem lényegtelen ezek szemléje.

A cigányok egyik legjellemzőbb vonásának *a gyávaság*ot tartják. Amikor a magyarokkal, főként a hatósággal kerülnek szembe, alázatosak, meghunyászkodó lesznek, menekülnek a felelősség alól. Lopnak és nem rabolnak, mint pl. a betyárok, zsiványok, akik, mert életüket is kockára vetik, a köznép számára szimpatikusabbak. Veszély esetén kereket oldanak, kerülik a konfliktust. A nagyidaiak ezzel szemben hős várvédőként jelennek meg, elvállalva egyedül is a vár védelmét. Az, hogy a gyávákat, felelősség elől menekülőket Arany a hős pózába helyezi megnyitja a komikus alapállás gazdagon buzgó forrását.

Másik meghatározó sztereotípia *a cigány társadalom áttekinthetetlen kuszasága és az ezzel összefüggő állandó civakodás, marakodás.* Ez még inkább szabad folyást enged a komikus ábrázolásnak, s jól karikírozza a magyar társadalom kuszaságát, a forradalom által szabaddá tett erők egymásnak feszülését. Közmondásosan nem véletlenül nevezik ezt *cigánykodás*nak. Ez a magatartás vezet a várvédők oktalan bukásához, s a szabadságharc leveréséhez.

Harmadik komikumot fokozó sztereotípia *a felelőtlen mának élés*, ami a három napra való élelmet egyetlen éjszaka dinom-dánomja során, a jövővel mit sem törődve semmivé teszi. A tartalék élelem és nagymennyiségű ital elfogyasztásában, mulatozásban, fülsiketítő lármával és durrogtatással fűszerezett táncban és civakodásban ölt formát és jelenik meg a várvédő cigányság harci cselekménye. A korlátolt és gyáva ellenséget még ez is megtéveszti.

Negyedik, a műben nagy terjedelmet elfoglaló rész komikus alapállását határozza meg a *az álmodozás, nagyralátás* fantasztikumba torkolló sztereotípiája, amely a részegen horkoló Csóri vajda álmát jellemzi és Cigányország megalapításáig dagad. Vele szemben áll a sivár valóság, amely ébredésekor, inkább ébresztésekor elétárul.

A mű komikus építménye e négy közkeletű, cigányokra jellemzőnek tartott, s a magyarokra és az elbukott szabadságharcra vonatkoztatott sztereotípián, mint pilléren nyugszik. Minden további részlet ebből következik.

Sztereotípiákon nyugszik, és komikus alaphelyzetet teremt *A bajusz* cigány ábrázolása is.

A cigányságot itt két alapvető sztereotip vonással jellemzi a költő: *a cigány ravasz* és *lop*. A magyarságon élősködik úgy, hogy kihasználja annak gyengéit – itt Szűcs György uram hiúságát és hiszékenységét – és ravaszul bizalmába férkőzve minden mozdítható javaitól megszabadítja. Nem egyszerű lopás ez, hanem a közfelfogásban élő cigány mentalitás érvényesítése. A lélektanilag kitűnően ábrázolt folyamat, a cselekmény előrehaladása lehetővé teszi, hogy a cigány kultúra és mentalitás kívülről látható valamennyi fontos elemét felvonultassa, belőle egész kis mikrovilágot teremtve, s a humoros alapállásnak megfelelően a cigány életvitel napos oldalát ábrázolja. Önfeledten, felszabadultan nevetünk.

Ezen Arany egész cigányábrázolását tartó sztereotip jellegű pilléreken kívül más kisebb tartóoszlopok és töltőanyag is bőven akad, s hasonló anyagból készülvén jól illeszkedik az egész építményhez. Közülük csak a legfontosabbakat említem.

Több helyen közvetlenül is véleményt mond költő a cigányokról, a cigányok jelleméről, egy-két tulajdonságáról, s ez többnyire egybevág a közvélekedéssel. *A bajusz*ban e szavak kíséretében lépnek a cigányok színre:

Történt, hogy oláhcigányok,
(*Tudva levő nagy zsiványok*)
Kóborlának a vidéken,
S megszálltak a faluvégen.

A nagyidai cigányok elején a költő nem a legszebb jelzővel illeti a fekete népet:

Kapitány volt rangja, de lehetne káplár,
Mert alighogy tíz-husz alattvalót számlál;

Hanemha betudjuk egy-egy *emberszámba*,
Ami ráadás volt *gyülevész* cigányba'.

Miért be ne tudnók s miért be ne vennők?
Eddig is a várat ki védte, ha nem ők?

Közvetlen kiszólás, bár az események sorába tarozik, az éléskamra megrohanását követő lakoma és tánc során írott strófa:

Gyönge az én tollam, írni erről képet.
Óh, arany szabadság! Nézd el a te néped:
Hogy eszik, hogy iszik, hogy örül, hogy múlat!
Milyeneket fal – és még csak meg se' fullad!

Ilyennek ítélhető az utolsó népmeseszerű záró szakasz, ami a cigányok ravaszságát, ügyességét, humorát és nem is annyira gyávaságát, mint konfliktusokat kereső magatartását villantja fel mintegy summázatként. Csóri vajda, midőn ravaszul megúszta az ebrudon való kivettetést, még üt egy kicsit Puk generálison:

Visszanézett egyszer és fügét mutatott:
Akkor aztán ő is a többivel tartott,
Kik, mihely künn voltak, úgy megiramodtak,
Hogy most is szaladnak, ha meg nem állottak.

Hozzá tartozik még közvetlen minősítésükhöz, hogy természetes módon használatos *cigány* néven kívül a *dádé*t is használja, a nőket *barna fehérnép*nek, a gyerekeket *purdé*nak mondja. Különböző helyzetekben pedig a cigányságot *választott nép, híres nemzet, vitéz sereg, büszke faj, nemes faj, dicső nép, barna fehérnép, purdé arany szabadság népe, daliás nemzet, daliás cigányok, hős cigányság, szép cigányság* titulusokkal illeti.

A cselekmény során lehetőség nyílik számos úgynevezett cigány nemzeti karakter részletes kibontására: *ünnepi és köznapi viselet; gyermek- és családszeretet, táncolni tudás, különböző mesterségek űzése, babonás cselekmények: jóslás, kártyavetés, nőért való vetélkedés, egymás marása és mocskolása, majd hirtelen kibékülés, következetlen viselkedés és álhatatlanság, hirtelen pálfordulás, jellemző mesterségek elősorolása, nagyotmondás, szalmaláng természet, babonában való hit és sorolhatnók.* Mivel a mű nem pusztán cigányság rajza, hanem célja szerint éppen a magyarság keserű önvizsgálata, a költő olyan puskával lő, melynek nagyot durranó vaktölténye, ám visszarugása annál nagyobb. Mindazonáltal a cigány tulajdonságok korabeli hiteles rajza is. A gúny szeretetteljes, együtt érző, olykor felemelő. Íme a vajda tánca:

Rárántá azonban Juhgége s a banda,
Megkezdé a táncot legelébb a vajda.

Egyengeti lábát komoly lassú táncra,
Nem hozzávaló már, hogy megszaporázza;
Illegeti fejét, lebbenő nagy hajjal;
Néha így tesz: „hap! hap!" néha így tesz: „haj! haj!"

Ezüst gombos mente lóg le a nyakáról,
Fityeg a nehéz gomb, mint körtvély a fáról;
Kékszínű a mente, báránybut perémes,
Buja kövérségtől a posztója fényes.

Sárga csizma lábán, sárga sarkantyúval,
Csizmarojtját néha megérinti ujjal,

Néha lábujjhegyen megállva sokáig,
Összebillegeti sarkantyús bokáit.

A vajda még éberen, bár már kapatosan a holnapi dicső ütközet terhétől is nyomva álmodozik Cigányországról, saját dicsőségéről, de őszintén szíven üti családja pusztulása és hogy nem lesz kivel megosztani dicsőségét:

Igenis a v ajda, egyedül az éjben,
Bagót csemegézve, gondolkozik mélyen,
A holnapi harcról, véres viadalról,
Nevezetes, fényes, dicső diadalról,

Eljárta eszével Nagy-Cigányországot:
Hogy s mikép vesz ő majd új veres nadrágot,
Amely senkinek még soha testén nem volt –
Ánglia-posztóján bársonybul lesz a folt.

Képzele képtelen földi boldogságot,
„Annak közepére egy szál gyöngyvirágot”,
A virágszál *ő lesz*, Csóri nemes vajda…
De mi jutott hozzá, hogy olyat sohajta? –

Nagy szomorusága jutott az eszébe:
Két szép urfikája, meg a felesége,
Kiket a Maros, hajh! Már azelőtt jóval,
Elvit taligástul és egy tarka lóval,

Mennyiért nem adná, hahogy őket mostan
Járathatná talpig bíborban, bársonyban!
Így a boldogságán nem örül, csak félig:
Mit ér a *nagy lepény*, ha nem törhet nékik!

De *A bajusz*ban is érezni, hogy a közvetlen jellemzésre használt szó nem szószoros és rideg jelentésű, hanem afféle, ahogyan az apa a csínytevő gyermekeinek mondja: „Gyertek elő kis zsiványok!” Idézzünk egy kis részt az eszes, bölcs vajda és a cigányság bemutatásából:

Meghíják a rokonságot
A helybeli cigányságot
És ezeket tőrül hegyre
Kivallatják mindenképpen:
Mi van? Hogy’ van a helységben?
S a hallottat szedik begyre.
Épen mint a jó vezér,
Ha az ellenséghez ér,
Minden bokrot és fatörzsöt,
Minden zegzugot kikémel;
Lassan mozdul seregével,
Küld vigyázót, előörsöt,
Puhatolja, merre gyengébb,
Hol erősebb az ellenség;

Nem kerülte el figyelmét
Szűcs György uram nyavalyája,
Gondolván, hogy őkigyelmét,

Egy kissé *megberetválja*.
Nem kell ahhoz néki szappan,
Anélkül is mester abban:
Szőrmentibe, vagy visszára
Beretválni nincsen párja.

Mindezekhez *A nagyidai cigányok*ban hozzájárul, mint a hősi eposz szerves kelléke: a díszes sereg szemléje, amely a közösséget egyénekre és egyéniségekre bontja, hiteles portrékat rajzol, ahárha ezeket a Borsszem Jankóból vettük volna. Ugyanazokat az alakokat bemutatja beszélő neveiket, mint valamely mesterség, praktika űzőjét, tulajdonság megtestesítőjét első megjelenéskor, majd részeg álmában, végül az álombeli csatában és hivatalosztáskor. Most közülük a muzsikus Juhgégének a prímásnak jellemzéseit ragadjuk ki:

Seregszemle:

Ezután belépett a híres Jugége,
Ennek a hegedű tanult mestersége:
Vele jött a bőgős, aki sántit hajszra,
Himlőhelyes arcu, bádog-szemű Kajsza.

Részeg álomban:

Elnyomá szép lassan hegedüs Juhgégét;
Álmában is húzta ő a nóta végét,
De mikor nem húzta s minden ujja megállt
Lelke azután is mindegyre muzsikált.

Álombeli csatában:

Rákezdi Juhgége a Rákóczi marsot:
Huszonnégy trombita gyönyörűen harsog;
Noha, amin Csóri nem kevéssé bámul,
Vagyon trombitájok mind lopótök-szárból.

Hivatalosztáskor:

Jó muzsikás lévén nagyszerű Juhgége,
Alkalmazta Csóri főszámvevőségre.

Az elemzést tovább folytathatnók. Az egyénített karakterisztikus figurák cselekedeteiben, szavaiban, mesterségében, környezetükben, kezükben levő vagy rajtuk való tárgyakban, attributumokban a kor felfogása, a humoros megközelítési mód Aranynál is természetesen jelenik meg. Nem lépi túl azt a szintet, amit a kor a cigányok ábrázolásában általánosan nyújtott, nyújtani tudott.

5. *A nagyidai* cigányok a költő életének legtragikusabb műve. Hozzá fogható csak az a pár sor, amit lánya halála után elkezdett, de meg nem írt verse végére rótt: „Nagyon fáj. Nem megy.” Az elveszített szabadságharc, a legázolt forradalom, a legbensőbb lelki barát elvesztése, az ifjúi remények sárba tiprása érzése tör felszínre benne. Mint mindenki tudja: a Bolond Istókban maga is közvetlen őszinteséggel ezt be is vallja. A „vígeposz” komikus alapállását véleményünk szerint az teremti meg, hogy egyrészt a kor számára nem létezett a mai értelemben vett *cigány kérdés* a társadalomnak csak *külsődleges* és *felületes* ismeretei voltak a cigányságnak még a faluban élő családjairól is, *kívülről,* s mintegy *felülről* nézték őket a magyarok még legelesettebb rétegei is. Utalok itt a *Rózsa és Ibolya* záró részére, amiben a magyar koldus megalázónak tartja, hogy a lakodalmas menet közeledtekor hangosan kiabálva emlékeztesse Rózsát Ibolyára, erre csak a cigány purdék kaphatók. Ez a kívülről és felülről való rátekintés teremti meg azt a viszonyt, a tárgytól való távolság tartást, ami megnyitja az önfeledt humor forrását, lehetővé teszi a komikus alapállást. Másfelől, mivel a cigányokat valamennyi társadalmi réteg ismerte és legalább felületes kapcsolatba került valamely rétegével, adott volt, hogy mindenki értse is a célzásokat, felfogja a sztereotípián alapuló megjegyzéseket, képeket, ahogy értette a közkeletű cigány anekdotákat, élceket, karikatúrákat is. Arany Jánosnak nem volt szüksége a keserű humoros, szatírikus mű megírásához ennél mélyebb és igazabb ismeretekre, sőt véresen ko-

moly érzése és élménye számára a cigány téma, a cigányok e korban meglévő és általános, de felületes ismerete egyenesen készen kínálta számára a komikus alapállást, a megfelelő távolságtartást.

DANKÓ Imre

A száz évvel ezelőtt született Zentai Jánosra emlékezünk–emlékeztetünk

Zentai János egyike volt azoknak a ritka néprajzkutatóknak-, gyűjtőknek-, tudósoknak, sikeres muzeológusoknak, akik tudásukat, szakmai tájékozottságukat nem iskolákban, egyetemeken tanulva sajátították el, hanem kitartó önműveléssel, „magánúton" szerezték meg. Zentai János életpályája fényesen igazolja, hogy az érdeklődésünket felkeltő tárgyak, tárgykörök tisztelete, megismerésükre vonatkozó, hivatástudattá magasztosuló elhatározásunk komolysága, a komolysággal együtt járó áldozatvállalás milyen hatalmas erőt képviselnek a munkában, a teljesítésben, a kitűzött cél elérésében. Ilyen vonatkozásban Zentai János élete példaértékű is lehet. Ennek a példaértékű életútnak a felidézésével szeretnénk születésének századik évfordulója alkalmából rámutatni élete-és munkássága ma is aktuális voltára, sajátos értékére.

Zentai János
1907–1973)

Száz évvel ezelőtt, 1907. december 18.-án született a *Baranyai Hegyhát Gerényes* nevű falujában *Zentai János* etnográfus, néprajzi gyűjtő, kutató, egy gazdálkodó családban. Gerényesre 1907-ben is érvényesek voltak *Fényes Elek* 1851-ben tett summás megállapításai: *„Gerényes, magyar-német falu, Baranya v. megyében, dombon, ut. p. Pécs. Határa 1396 hold, melyből úrbéri beltelek 40, szántó 539, rét 176, szőlő 140, urasági beltelek 1, 2/8, erdő mely egyszersmind közös legelő, 500 hold. Földje középszerű. Lakja 341 magyar kath., 220 német ágostai. Bírja h. Eszterházy".* (Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára II. kötet. Pest, 1851. 43.

Zentai Jánosról, a baranyai, főleg az ormánsági magyar-református falvakban végzett etnikai kutatásai, gyűjtőtevékenysége révén mindenki azt gondolta, hogy baranyai magyar és református származású. Pedig nem az volt, hanem egy, az asszimilációban erősen előrehaladt német családban látta meg a napvilágot. Benne személyesen még jobban előrehaladt az asszimiláció, nagymértékben a korán bontakozó néprajzi érdeklődése és az ugyancsak korán kialakuló - néprajzi érdeklődésének megfelelő - kapcsolatai révén. Ami végül is névváltoztatáshoz vezetett, és mint etnográfus, főleg a baranyai etnikai kérdések kutatásában mutatkozott meg.

Családja nem tartozott a klasszikus jobbágy, illetve gazdálkodó parasztcsaládok közé. Apja inkább mezőgazdasági gépek adás- vevéséből, javításból, bérmunkák vállalásából élt, mintsem a gazdálkodásból. Különben is, Gerényes paraszti gazdálkodása részben a kevés föld, részben a gazdálkodás számára elég gyenge minőségű föld, a rossz talajviszonyok következtében sok munkával keveset jövedelmező foglalkozás volt. Ezért aztán a gerényesi gazdálkodás alapja inkább az erdőművelés és a vele kapcsolatos állattartás volt, mintsem a földművelés. A község gazdaságilag és közigazgatásilag Pécshez kötődött. A falucska életében jelentős volt, hogy Pécs volt a piaci- vásári helysége. Ez volt a helyzet akkor is, amikor a család a Gerényeshez közeli Almáspusztára költözött és megvásárolták az ottani vízimalmot. A későbbiek során a vízimalom mellé egy szerény, de szép „paraszti gépparkot" épített ki az apa és lassanként, a különböző gazdasági válságok ellenére is, sikerült valamelyest rendbe hozni a család gazdaságát.

Zentai Jánost igyekeztek szülei gondos nevelésben részesíteni. 1913-ban, az utolsó békeévben, került az elemi iskola első osztályába. A fiúcska figyelmes, szorgalmas tanuló volt, a jó tanulók közé tartozott, de tanulása a háború kitörése és a hosszú, hosszú elnyúlása támasztotta szegénység következtében az elemi iskola hat osztályának elvégzésével abbamaradt. Zentai János az első világháború után ott volt kénytelen dolgozni, ahol éppen munkát kapott. Ezek alatt a számára keserves évek alatt érlelődött meg benne a továbbtanulás, egyáltalán a tanulás soha el nem lankadó vágya. Ekkor kezdte környezete életét, szokásait, színes világát (például a viseletekben) megfigyelni, megismerni. 1920-ban sikerült a dombóvári Királyi Katholikus Főgimnázium magántanulója lenni. Mint magántanuló, minden erejét bevetve tanult, és sikerült is neki az egyes osztályokból sorra levizsgázni. Nagy eredménynek számított életében, hogy 1928-ban érettségi vizsgát tett. Érettségivel a zsebében, de ekkor már széles körű ismeretsége segítségével is, a rossz gazdasági viszonyok ellenére könnyebben tudott számára megfelelőbb álláshoz-munkához jutni. Így lett Kisvaszaron jegyzőgyakornok, ahol is családot alapítva, energikusan építeni kezdte a jövőjét. Ez egyrészt az adottságoknak megfelelően a közigazgatásban való továbbképzésre, előrehaladásra, másrészt az eddig is folytatott néprajzi érdeklődése és kötődései kiterjesztésére, szakszerűbbé tételére vonatkozott. Minkét területen sikeresen haladt előre. Mint jegyzőgyakornok, bejutott az Egri Jogakadémia jegyzőtanfolyamára. 1939-ben, befejezve a jegyzőtanfolyamot, jegyzői oklevelet szerzett. A jegyzői oklevél megszerzése élete egyik legnagyobb jelentőségű tette volt: egyfajta hivatalos minősítést, egy eléggé zártkörű értelmiségi foglalkozás biztonságát adta neki. Ráadásul ez a foglalkozás egyáltalán nem gátolta a közben néprajzi érdeklődéséből tudatos néprajzi gyűjtővé-kutatóvá fejlődött Zentai Jánost az ezen a téren való továbbtanulásában sem.

Egész életében sajnálta, hogy foglalkozásként nem tudta a különböző társadalomtudományok, bennük különösen a néprajz s annak különböző területei vizsgálatát választani, és egyébként helyesen gondolta úgy, hogy a közigazgatásban való szakképesítés szerzése és hivatásszerűen is a falvak közigazgatásában végzendő munka áll legközelebb például a társadalomnéprajz kutató tevékenységéhez, éppen „a falu jegyzőjéhez". Minden törekvése arra irányult, hogy kihasználva a szerény közigazgatási hivatalokban való munkálkodása adta lehetőségeket, hogy a néprajz különböző területein minél eredményesebb gyűjtőmunkát végezhessen. Neve korán ismerté vált a Baranyát felkereső néprajzi kutatók előtt, mert alig volt olyan etnográfus és egyéb kutató, akinek a terepen való tájékozódását ne segítette volna elő, és ne látta volna el számos, a tudományos kutatómunkát megkönnyítő tájékoztatással, tanáccsal és nem utolsó sorban adatokkal, ismeretekkel. Első kutató-gyűjtő, etnográfus-muzeológus barátai voltak: Kákicsi Kiss Géza, Morvay Péter, Fülep Lajos, Kodolányi János, Andrásfalvy Bertalan, (ifj.) Kodolányi János, Füzes Endre, Balassa Iván, Mándoki László Szakmai érdeklődését és kapcsolatok kiépítését illetően döntő jelentőségű volt életében 1935-1936-ban a budapesti Diákok Háza kutatócsoportjának kemsei és környékének „feljárása" és a gyűjtött anyagoknak feldolgozása, valamint kiadása 1936-ban: *Elsűlyedt falú a Dunántúlon, Kemse falú története*. Főleg *Gunda Bélával* épített ki erős kapcsolatokat, aki a későbbiek során többször járt gyűjtőúton Baranyában. Ilyenkor mindig igénybe vette Zentai János segítségét, tájékoztatását az ormánsági, baranyai falvak életéről. Segítségét hálásan viszonozták, sok kutatóval baráti kapcsolatokat tartott fenn, ők is igyekeztek mindenben Zentai János segítségére lenni. Etnográfus barátai tanácsára lépett be a *Magyar Néprajzi Társaságba*, 1941-ben. A Baranyába eljutó néprajzi kutatók és a múzeumok fiatal etnográfus munkatársai tanácsára mindinkább tudatosan, tudományos célokat maga elé tűzve, mondhatni, hogy hivatásos módon folytatta tovább néprajzi gyűjtőmunkáját. Gyakorlati kérdések felé is nyitott volt, és sokat fáradozott a baranyai népművészeti hagyományok feltámasztásáért. Nagyon nehéz volna megmondani, hogy melyik népművészeti terület érdekelte leginkább. *Andrásfalvy Bertalan* véleménye szerint a baranyai, illetőleg az ormánsági *hímzőművészet* foglalkoztatta igazán, és ennek megismerése és újraélesztése terén fáradozott talán legtöbbet. Az 1950-es évek elejére néprajzi berkekben, helytörténeti és honismereti körökben általánosan ismertté vált, és 1953-ban a *Népművészeti Intézet járási szakreferense* is lett. Nem csak a járás népművészeti, népi iparművészeti dolgait intézte, saját maga is gyűjtött, és éppen az 1950-es, 60-as évek voltak azok, amikor ezeknek az országos in-

tézményeknek, valamint a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának segítségével Baranya megyét jó időre a leginkább kutatott, a leginkább feldolgozott területünkké tette. Ő maga is bekapcsolódott a Néprajzi Múzeum és a Népművészeti Intézet közös, évenkénti gyűjtőpályázatába, ahol minden évben nagyon szép eredményeket ért el, és minden vonatkozásban kezdett kibontakozni egy, a sokszínű Baranya megye népi kultúráját feltáró monográfia elkészítésének gondolata. 1954-55-ben részt vett a *Népművészeti Intézet* gyűjtőtanfolyamán, de ettől és minden más tanfolyamtól függetlenül is rendkívül sokat olvasott, és elméletileg is tovább kívánta magát fejleszteni. A gyűjtőtanfolyamon való részvétel és nagyon intenzív bekapcsolódás a néprajzi gyűjtésbe, a különböző pályázatok és egyéb megnyilvánulási formák azt eredményezték, hogy az ott tanultakon, és néprajzos- etnográfus barátainak útbaigazítása szerinti tudatos önképzése során sokat tanult, módszertani előadások, tanfolyamok hatására nagyobb, átfogóbb és rendszerezésre megért témák kutatásához kezdett. Két ilyen nagyszabású tárgykör bontakozott ki előtte és kötötte le érdeklődését: a *fejfa-kutatás, fejfa-arhívum* létesítése és a néprajzi atlaszmunkálatokban való részvétel. Az első ilyen témakör a fejfa -archívum felállítása volt. Baranya minden temetőjét feljárta, a távolabb eső magyar református temetőkre arányosan kevesebb ideje és munkalehetősége adódva, koncentráltabb gyűjtést eredményezett. Ezzel a munkával vetette meg az alapjait egy országosra tervezett magyar fejfa archívumnak, sőt, kezdettől fogva a *Kárpát-medencei magyar református temetők fejfáira* is gondolt. Nemcsak gyűjtötte, általában a helyszíneken, a temetőkben a fejfaismereteket, hanem az összegyűjtött anyagokat a legkorszerűbb elvek alapján rendszerezte és raktározta is. A másik ilyen nagy, országos jelentőségű gyűjtése volt bekapcsolódása a *Magyar Néprajzi Atlasz* nagyarányú munkájába. Akkoriban országosan elterjedt igény volt, hogy minden megye gyűjtse föl a saját maga néprajzi atlaszát. Ez a megyénkénti néprajzi atlaszgyűjtés azonban nagyon töredékesen valósult meg mint példaadó megyei munkálatot Szolnok megye néprajzi atlaszát említhetjük meg. Inkább az akkori közeljövőben elindult, és meg is valósult *Magyar Néprajzi Atlasz* (MNA) munkálataiba olvadt bele. Zentai János is, felhasználva ennek a korábbi atlaszgyűjtésnek az eredményeit és tapasztalatait, erőteljesen bekapcsolódott a központi, *Magyar Néprajzi Atlasz* munkálataiba. A megyei néprajzi atlasz munkálataiból, illetőleg a Magyar Néprajzi Atlasz munkálataiból származó anyag önmagában elég lett volna egy kisebb múzeum adattárának megtöltésére, és ennek a felhasználásával rövid időn belül el lehetett volna készíteni a megyei néprajzi atlaszt. Zentai János az országos néprajzi atlasz számára tíz baranyai település anyagát gyűjtötte fel nagyfokú alapossággal, gondossággal, körültekintéssel. Gyűjtés közben számos értékes tapasztalatra tett szert. Tapasztalatait nagyszerűen fel tudta használni, amikor Baranya megye néprajzi atlaszának munkálataihoz fogott, bár mint volt róla szó, ez a munkája is befejezetlen maradt. A néprajztudomány igen nagyra becsüli, értékeli azt a munkáját, amit az Ormánság etnikai határát (külső határok) és belső tagoltságát (belső határok) volt hívatva megállapítani. Többen hangsúlyozták, hogy főleg ez utóbbi munkájában a legkorszerűbb komplex módszerrel dolgozva újat, eleddig csak sejtett, de a tudományos feltárás egzaktságával kevéssé jellemezhető munkákban általánosságban számolhattak be Baranya megye egy-egy tájegysége és a hozzákötődő néprajzi-, vagy etnikai csoport életéről, mozgásáról, mozgási irányairól (*Adatok Ormánság néprajzi határának megállapításához.* A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967. Pécs, 1967. 77-128. o.; *Az Ormánság nyugati határa és belső tagolódása*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1971. Pécs 1972. 199-206. o.;). Ez a kutatás adta számára az indíttatást, hogy az egész Baranya megye néprajzi csoportjaival is hasonló módon és célkitűzéssel foglalkozzék. A MTA Pécsi Bizottsága felkérésére El is készítette a *Baranya megye néprajzi csoportjai* című tanulmányát, megjelentetésre való előkészítését és megjelentetését azonban már nem tudta véghez vinni. Megakadályozta ebben tragikus halála, 1973. október 4-én. Ez a nagy, különleges értékekben gazdag tanulmánya azonban nem maradhatott befejezetlenül kéziratban. Lánya, a kiváló etnográfus, *Zentai Tünde*, sajtó alá rendezése után megjelent az Ethnographia LXXXIX. évfolyama, (1978. évi) 4. számában, *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai* címen, (519-557.o.)Az Ethnographia ezen száma különben azért is fontos Zentai János szempontjából, mert a közölt tanulmány elején, a címhez fűzött szám nélküli terjedelmes lábjegyzetben a szerkesztő megjegyzésként közli Zentai János jól összefogott életrajzát. Itt, a metodikáról szólva kell megjegyeznem, hogy nem-

csak ezzel a bizonyos komplex vizsgálati módszerrel kapcsolatosan kell megemlékeznünk Zentai János kezdeményező, minden új iránt lelkesedő jellemvonásáról, hanem egy, a hatvanas években elterjedt vizsgálati módszerről is, a változás vizsgálatról. A változásvizsgálatot is kipróbálta; mondhatni, hogy eredményesen alkalmazta (*Egy letűnt életforma utolsó képviselője az Ormánságban. A kolésó.* A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965. Pécs, 1966. 181-203. o.; *Baranya magyar főkötői*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1969-1970. Pécs, 1974. 233-258. o.).

Zentai János nyomában haladva túlságosan előre jutottunk eredményes munkássága bemutatásában és lemaradtunk - bár néhol, egy-egy jelentősebb mozzanatáról esett szó - élete más részei áttekintésében. Ezt a lemaradásunkat talán ott kell folytatnunk, hogy nagyon szorosan és felettébb eredményesen együtt dolgozva a *Népművelési Intézettel* számos néprajzi-, népművészeti szakkört szervezett, vezetett. Szakköri munkájának az volt a közvetett célja, hogy önkéntes gyűjtőket keressen és találjon a közben mindjobban kibontakozó és eredményesebbé-szakszerűbbé váló néprajzi gyűjtőmozgalom, végső soron az illetékességi kör múzeuma, illetőleg a pécsi *Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztálya* számára. Közben a szakemberekkel kiépített kapcsolatai, a népi írók mozgalmának tagja és az ezzel, valamint különösen a baranyai-ormánsági egykekérdés teremtette, a magyar sorskérdések képviseletéből vállalt és következett feladatai mindig és mindig továbbtanulásra, szükségszerű önképzésre ösztökélték. Sok szép és felettébb eredményes munkája, széleskörű és mindinkább növekvő elismertsége arra ösztönözték, hogy állandóan tovább képezze magát. Nagy gondot fordított gyermekei iskolázására. A két lány és az egy fiú Pécsett jártak középiskolákba. Nagy örömére mindkét lánya a humán iskolázottságot választva nagy érdeklődést mutatott az irodalom, a földrajz, a történelem, a mindennapok története irányába s legnagyobb örömére mindkét lánya a debreceni egyetemen tanulva néki tetsző pályákat választottak. Közülük különösen a nagyobbik lány, Tünde, tanulmányainak, pályaválasztásának örült leginkább. Tünde a debreceni egyetemen a *Gunda Béla* vezette Néprajzi Tanszéken etnográfusként végezte egyetemi tanulmányait A kisebbik lány, Csilla pedig a magyar szakon szeretett volna irodalmi téren kibontakozni, de az akkori egyetemi felvételi szempontoknak megfelelően történelem-orosz szakon folytathatta tanulmányait. Ám eredeti irodalmi érdeklődéséről nem mondott le. Aktívan részt vett az egyetem, a város irodalmi, művészeti életében. És sajátosan kiadói, szerkesztői, lektorálási stb. irányba haladt, és mint alapvetően irodalmár futott be szép pályát. Ma a közel 450 éves (jogutód) Alföldi Nyomda kiadói, szerkesztői, korrekturai-lektorálási osztályvezetője. Tünde egyetemi hallgatóként is sokat tartózkodott Pécset. Gyakran járt be a múzeumba és nemcsak szorgalmasan tájékozódott a múzeumi munka minden részlete felől, hanem részt is vett a múzeum nagy akcióiban: a nyilvántartási munkákban, a tárgygyűjtésben ugyanúgy, mint a témagyűjtésben s nem utoljára az adattári anyag biztonságos raktározásában. Nyilvánvaló volt, hogy a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályán szeretett volna elhelyezkedni.

Mind a saját, mind a pécsi múzeum (Néprajzi Osztálya) számára 1964 hozott döntő változásokat. Január 1-én *Füzes Endre*, a Néprajzi Osztály osztályvezetője Budapestre távozott. Helyére utódként *Mándoki László* néprajzos főmuzeológus került. Mándoki helyére pedig, hangsúlyozva, hogy muzeológusi diplomája nincsen, *Zentai János* került, minthogy muzeológusnak nem akarták kinevezni, „főtanácsosként" alkalmazták. Engem viszont július 1-én a Baranya Megyei Tanács Vb. a pécsi Janus Pannonius Múzeum és minden tartozékai-, valamint a Baranya Megyei Múzeumi Igazgatóság vezetőjévé, megyei múzeumigazgatójává nevezett ki. Mint megyei múzeumigazgatótól a megyei tanács azt várta el, hogy rendet teremtsek a múzeumok területén és csak ott fejlesszek, ahol arra feltétlenül szükség van. Inkább a megyére, a megyei múzeumok hiányára figyeljek és a múzeumi közművelődés ügyét vigyem diadalra. Pécsett a rendcsinálást azzal kezdtem, hogy megköveteltem a nyilvántartásba nem vett leletek-tárgyak, adattári anyagok nyilvántartásba vételének azonnali megkezdését. A nyilvántartásbavétel hitelessége végett és meggyorsítása miatt mindazoknak a muzeológusoknak a Pécsre való azonnali kiküldetését kértem, akik valamikor is eljöttek tárgygyűjtésre a Pécsi Múzeumba és szépen gyűjtöttek is nagyszerű tárgyakat, de különböző kifogások miatt elfelejtették őket nyilvántartásba venni Ki is küldtek Pécsre jó néhány országos nevű muzeológust a munka elvégzésére, akik segítségével sikerült is az évvégére kialakítani a kívánt nyilvántartási rendet. Ezekben a nyilvántartási

munkákban derült ki, hogy Sellyén réges-régen egy időszaki néprajzi kiállításhoz a JPM számos tárgyat kölcsönzött és azokról azóta nincsen semmi hír. Kimentem hát Sellyére személyesen tájékozódni magáról a kiállításról és természetesen tárgyainkról is. A sellyei kiállítás és az eleven múzeumi igény ügyéről több oldalról tájékozódtam és megállapodtam a község vezetőségével a sellyei múzeum kialakítása, megszervezése, életre keltése ügyében. Erre hamarosan sor is került. A régi kiállítást leszereltük, az épületet, amiben a kiállítás volt visszaadtuk a községi tanácsnak. A létesítendő sellyei Ormánsági Múzeum részére pedig megszereztük a volt r. kat. iskola teljes ingatlanát, nemcsak a 4 nagyméretű tantermet, a tanítói szobával, az összes mellékhelyiségekkel és az ezeket megközelíthetővé tevő folyosókkal, valamint az igazgató-tanítói lakással (két szoba, konyha-kamara, nagy előszoba, fürdőszoba), valamint a nagy terjedelmű kettős udvarával együtt. Ráadásul, mindez jó állapotban, kitakarítva várt bennünket, hogy elfoglaljuk. Az előkészítés elhúzódását nem tudták a tanácsnál kivárni és önhatalmúlag, azonnal az udvar felső részére, ahol néhány igen jó állapotban lévő gazdasági épület állt, a lelkes helyi „múzeumbarátok" *Varga Lajos* tanácselnök vezetésével áttelepítették az egyik legszebb sósvertikei talpasházat. Dohogtam-dohogtunk egy kicsit, de beláttuk, hogy ha mi megjárjuk a hivatalos utat ennek a talpasháznak az áttelepítése dolgában, több mint valószínű, hogy semmi se lesz az egészből. A jó sellyeiek pedig megkezdték a talpasház belsejének kiépítését és az egész ház bebútorozását hiteles sellyei, illetve környékbeli nagyszerű anyagokkal (*Dankó Imre: A sellyei talpasház rekonstrukció. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIII. 1968. Pécs, 1971. 321-327. o.)* Feladatként előttünk állt a leendő múzeum épületének berendezése, új, állandó kiállításának kialakítása; egyáltalán a megszerzett kiváló épületegyüttes célszerű birtokbavétele, felhasználása. Első feladat egy állandó kiállítás megrendezése volt. A kiállítás felállítását Mándoki László osztályvezetőre, Zentai János főtanácsosra és az éppen akkoriban végzett néprajzos-muzeológus lányára, a múzeumba hosszú időn át rendszeresen bejáró és ott segédkező Zentai Tündére bíztam. Mindenki nagyszerűen dolgozott, élvezve és maximálisan kihasználva a tanács Varga Lajos tanácselnök vezetésével megnyilvánuló óriási segítőkészségét; szépen haladtunk előre. A sellyei múzeum történetébe úgy tartozik aztán bele a Zentaiak (János, az apa és Tünde, a lánya) históriája, hogy egyrészt látva és érezve is a különféle rámhatásokat úgy kellett döntenem, hogy Zentai Tündét ki kell neveznem néprajzos muzeológusként a Janus Pannonius Múzeumhoz. Státust ugyan nem biztosítottak, sőt meg is mondták, hogy nem is fognak adni, mert nincsen hozzá alap, amiből biztosíthatnák új néprajzos muzeológus alkalmazását. Ha olyan fontos ez az ügy, akkor oldjam meg úgy, ahogy tudom, a fenntartó mindenféle elfogadható megoldást el fog fogadni. Azt is a tudtomra adták, hogy amennyiben mégis létszámgyarapításról lenne szó a múzeumban, az elsősorban régész, másodsorban művészettörténész kell, hogy legyen. Mikor aztán arról hallottam, hogy Zentai János a nyugdíjkorhatár közelébe érve, nyugdíjba akar menni, hogy lányának helyet biztosítson, előléptem én is egyfajta, számomra igen jónak tetsző megoldással. Azt képzeltem el, hogy János bácsit – ekkor már mindenkinek János bácsija volt Zentai János – kihelyezem Sellyére a létesítendő múzeum igazgatójaként, kiutalva számára a múzeumépület melletti, volt igazgató-tanítói lakást, ingyenes használatra. Az így felszabadult státuszára pedig kinevezem néprajzos muzeológusnak Zentai Tündét. Az elgondolásnak csak a fele valósult meg. Attól függetlenül, hogy János bácsi nagyon megilletődött ugyan és nagyon megköszönte a róla való ilyetén gondoskodásomat, nem volt hajlandó Sellyére kiköltözni, az igazgatóságot választani. Csak Tünde kinevezése sikeredett, mégpedig úgy, hogy, amikor a megoldási tervemet és annak részbeni elhárítását ismertettem a Megyei Tanács VB néhány tagja előtt, annyira felindultak, hogy ott, abban a pillanatban kiadták a parancsot az illetékeseknek, hogy Zentai Jánost hagyják meg az állásában a saját státuszában, a lánya, Tünde számára pedig létesítsenek egy új álláshelyet a Néprajzi Osztálynál. Így is történt, jól is volt így, csak én dohogtam magamban és hallgathattam Varga Lajos tanácselnök aggodalmaskodó ki-kirohanásait a Sellyei Kis Géza Ormánsági Múzeum jövőjét illetően. Csak még annyit, hogy nem sikerült megfelelő embert találnom Sellyére. Esetenként saját magam jártam ki fenntartani a statusquot és Zentai János ment ki olykor-olykor szakmailag ellenörízni a dolgokat. A Működési Engedélyt még az induláskor megkértem a Minisztériumtól. Nem zárkóztak el az engedély megadásától, bár két ízben is felkértek Pestre bizonyos feltételek megléte, illetve megterem-

tése ügyében. A sellyei múzeum rendre szerepelt a JPM Évkönyveiben közzé tett éves munkajelentésekben, mindenkor ilyen kezdéssel: „ A sellyei Kiss Géza Ormánsági Múzeum -miniszteri működési engedélye még nincs- nagymértékben fejlődik.” Ez a „nagy mértékű fejlődés” valós dolog volt. A Községi Tanács a talpasház Sellyére telepítésével, megépítésével megvetette az alapját a múzeum szabadtéri részlegének. Ezt a részleget minden évben újabb és újabb udvari építmények telepítésével, megépítésével tovább gyarapították. 1967-ben került sor például a szabadtéri részleg második része átadására. 1968 végén végre a minisztérium a sellyei múzeumot közgyűjteménnyé nyilvánította és számára a működési engedélyt kiadta. Örülnöm kellett volna ennek „sikernek”, csak hát nem alkalmas időben érkezett, én már nem is tudtam vele mit kezdeni (pedig, ha időben jött volna, több minden lényeges dolgot meg lehetett volna csinálni). A sellyei múzeum most már engedéllyel kezdett kopni, romlani-bomlani, háttérbe szorulni. Nem volt érdemleges folytatása, de folytató se kínálkozott. Én se tudtam vele különösebben törődni, mert 1969. július 1-én, leköszönve pécsi állásomról, Debrecenbe távoztam, a debreceni Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumigazgatóság igazgatói székét elfoglalni.

Eltávozásom után kevéssel Zentai Tünde is otthagyta Pécset és a Janus Pannonius Múzeumot. Tehetsége, kiváló képzettsége és az egyetemi hallgató korában is folyamatosan végzett múzeumi munka többre hívatta el úgy is mint néprajzos muzeológust és úgy is, mint jelentős tudományos kutatót.

Zentai János Pécsett maradt, hamarosan -elérve a nyugdíjkorhatárt- nyugdíjazását kérte és a továbbiakban, mint „nyugdíjas részfoglalkozású kutató” dolgozott tovább kedvenc témáiban a JPM Néprajzi Osztályán. Nagy feladatok álltak előtte: be kellett volna fejeznie, illetve le kellett volna zárnia a fejfa-archivumot, a megyei néprajzi atlaszt és még sok minden mást is. Biztos vagyok benne, hogy el is végezte volna ezeket a munkákat, ha lett volna hozzá ideje. Szépen, gondosan, rendszeresen, eredményesen és elismerten dolgozott tovább, valóban mindhalálig, egészen 1973. október 4-ig, amikor is a múzeumból egy közeli boltba tartva, átmenve egy zebrán el nem ütötte egy autó. Sebesülése halálos volt, nem sokkal a baleset után még a helyszínen belehalt sérüléseibe. Halála alkalmából kissé felé fordult a figyelem. Több nekrológ szólt küzdelmes életéről, olthatatlan tanulási vágyáról, értékes képzettségéről, gyűjtési és feldolgozói eredményeiről. Szerintem a Zentai Jánoshoz legközelebb álló, és ugyanakkor róla, mind életéről, mind munkájáról legtöbbet eláruló nekrológját, amihez egy 24 tételes bibliográfia is járult, *Andrásfalvy Bertalan* írta és jelentette meg a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében (XVIII., 1973. 261-262. o.). Hasonlóan jó és Zentai Jánoshoz méltó nekrológ a *Kodolányi Jánosé* is, ami az Ethnographiában jelent meg (LXXXV. 1974. 199-200. o.). Életéről és munkásságáról megemlékezik a Magyar Néprajzi Lexikon (5. köt. 614. o.), a Magyar Életrajzi Lexikon (III. köt. 860. o.) is. A leghasználhatóbb lexikoni szócikk a *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok* című kiadvány 969. oldalán olvasható róla, lánya, Zentai Tünde tollából.

Annak, hogy Zentai Jánosról szóló centenáris megemlékezésünk itt, a Rálátásban is megjelenik az az oka, hogy Zentai János híres-neves fejfaarchívuma számára adatgyűjtés céljából felkereste a tiszántúli református temetők nagy részét is. Külön figyelmet szentelt a bihari temetők fejfáinak, ahogy erről egy kis, az Alföldben megjelent tanulmányában be is számolt *(Bihari fejfák.* Alföld, XXIV. 1973. 9. sz. 56–62. o.) Zsákán nem járt, bár szeretett volna Zsákára is eljutni. A zsákai fejfáknak azóta se akadt kutatója, aki egyrészt szerbe-számba vette volna az esetleges egyéni formai megoldásokat, másrészt bele illesztette volna a zsákai fejfákat a bihari fejfák rendszerébe, illetve megállapíthatta volna a zsákai fejfák tipusrendszer-beli helyét.

Áttekintve a leírtakon el kell gondolkodnunk azon, hogy vajon hogyan, mivel volna legmegfelelőbb bezárni ezt a centenáris megemlékezést. Meg kell vallanunk, hogy nem könnyű dolog ilyesmit találnunk. Fájdalommal inkább arról kell beszélnünk, hogy Zentai János nemes alakja az idő múlásával egyenes arányban eltűnőben van a feledés áthatolhatatlan sötétségében. Pedig élete és munkássága, jobban mondva az az út, amin erős elhatározással, kitartással eljutott a néprajztudományhoz, a muzeológia ismeretéhez és nap, mint nap való gyakorlatához, példaértékű volt és marad is minden időkre.

SELMECZI KOVÁCS Attila

A múzeumok és a honismeret kapcsolata

Európa mindmáig legtekintélyesebb néprajzi múzeuma, a stockholmi Nordiska museet muzeológus munkatársai még az 1960-as években is arról panaszkodtak, hogy idejük nagyobb részét az érdeklődő nagyközönséggel való kapcsolattartás, levelezés, tanácsadás foglalja le a tudományos kutatómunka rovására, mert a múzeum elsődleges feladata a *népnevelés*, amit az intézmény megalapítója, *Arthur Hazelius* a múzeum szabályzatában lefektetett – az 1870-es évek végén. Ez többek között azt jelentette, hogy a múzeumhoz befutó minden levelet nagy gonddal kellett megválaszolni, és a legkülönbözőbb kéréseket a lehetőségekhez mérten teljesíteni. Ez a feladatkör mindenki számára kötelező volt.[1] Tehát a múzeumi közönségkapcsolat, múzeumpedagógia stb. aligha tekinthető új találmánynak. De nem is kell ilyen messzire mennünk, mert ha a szegedi Móra Ferenc Múzeum Tisza-parti épületének, a Kultúrpalotának – amibe 1897-ben költözött a múzeumi gyűjtemény – homlokzatára tekintünk. „A KÖZMŰVELŐDÉSNEK" feliratot olvashatjuk. És hogy ez nem csupán szlogen volt, egyértelműen tanúsítja ettől az időtől egymást követő igazgatók: Raizner János, Móra Ferenc, Tömörkény István tevékenysége. Hasonló példaként a hazai múzeumok egész sorát lehetne említeni.

*

Közismert, hogy az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején kibontakozó hazai honismereti mozgalom az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomból fejlődött ki.[2] Miután a néprajzi gyűjtőmozgalom kezdettől fogva a Néprajzi Múzeumhoz kötődött, szükséges megemlékezni az intézmény létrejöttének körülményeiről, a tevékenységét meghatározó nagy elődökről. *Xántus János* 1848/49-es honvédtiszt nevéhez fűződik a Néprajzi Múzeum alapítása, aki a kelet-ázsiai expedícióból (1869–1870) közel 2500 felbecsülhetetlen értékű néprajzi tárggyal tért vissza, és ebből a kollekcióból 1871-ben nagysikerű kiállítást rendezett a Nemzeti Múzeum épületében.[3] Azt azonban, hogy az elsőrendűen természettudományos érdeklődésű, kalandos életű utazóból hivatásszerűen is etnográfus muzeológus lett, egyértelműen nagy nemzeti írónknak, *Jókai Mór*nak köszönhetjük, aki még a Kelet-Ázsiából megérkezett ládatömeg kicsomagolása idején látogatást tett a Nemzeti Múzeumban, és fantáziáját megigézték a távoli népek különös tárgyai. Azonnal lelkendező cikket írt a *Hon* című ellenzéki napilapban, a különleges tárgyak ismertetésén túl többek között a múzeum keretében Néprajzi Osztály felállítását követelte.[4] Mindezek hatására 1872. március 5-én Xántus Jánost kinevezték az „Ethnographiai Osztály őrévé" (vezető muzeológusává); ezt az időpontot a tudománytörténet a Néprajzi Múzeum születésnapjaként tartja számon.[5]

Alig száradt meg a tinta Xántus János kinevezési okmányán, az intézményszervezés helyett máris újabb sürgető feladatra hívta fel a figyelmet: a múzeumból mindeddig hiányzó magyarországi néprajzi tárgygyűjtemény létrehozására. A *Fővárosi Lapok* 1872. március 16-i számában megjelent írását a következőképpen kezdi: „hogyan vélném kivihetőnek egy magyar ethnographiai gyűjtemény összegyűjtését és kiállítását az 1873-diki bécsi világkiállításon?" Témakörökre bontott, részletes gyűjtési tervet tárt az olvasó elé, számbavéve a kerámiától a viseletig, lakáskultúráig, a hangszerekig a népi műveltség szinte teljes tárgyi világát.[6] Xántus felismerte a magyar nemzeti kultúra, a népismereti anyag jelentőségét, megismertetésének fontosságát a bécsi világkiállítás közönségével.

Miután indítványa kellő visszhangra talált, és elnyerte a kormányzati támogatást, máris újabb nagyszabású expedícióba fogott, melynek során fél év alatt végigjárta az ország keleti részét, közel kétezer tárgyat gyűjtött össze, amihez Rómer Flóris hasonló anyaggal járult hozzá. Azt is keresztül tudta vinni, hogy a lendületes tempóban összegyűjtött néprajzi anyag még a bécsi világkiállítás előtt a hazai közönség elé kerüljön. Az 1873. január elején megnyílt kiállítás az akkor divatos „Köztelek" (az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Pest, Üllői u. 25. alatti) épületében, 6 teremben kapott helyet. Az első sajtótudósítás a következő dicsérettel illette a kiállítást: „Xántus gyűjteménye – kevés kivétellel – mind oly tárgyakból áll, melyeket a nép maga csinál. Épp ezért e czikkek nézése oly üdén

hat ránk, mint hallóérzékünkre a friss, eredeti, naiv népdalok".[7] A kiállítással sikerült elkápráztatnia a népi kultúra iránt mind fogékonyabbá váló fővárosi polgárságot.

A világkiállításon való eredményes szereplés után Xántus János a közelgő millenniumra önálló épülettel és számottevő gyűjteménnyel rendelkező múzeumot kívánt megvalósítani. E szándékát jelentős mértékben támogatta az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság. Elképzelése szerint az ország minden vármegyéje összegyűjtené az ott élő lakosságra legjellemzőbb néprajzi tárgyakat, és amint írta: „az összes hazai ethnographia aztán 9–10 ideiglenes pavilonban állítatnék ki, mint kollektív-kiállítás, s így hazánk még most beszerezhető összes ethnographiája az állampénztár legkisebb megterhelése nélkül együtt lenne".[8] Majd ez az óriási gyűjtemény a millennium emlékére emelt önálló Néprajzi Múzeumban kaphatna megfelelő elhelyezést, és adhatna teljes képet a hazai népéletről, ami „saját népünk oktatására" szolgálhatna. Ennek a nagyszabású koncepciónak a realizálására azonban már nem adatott számára idő, 1894-ben meghalt.

Az országos néprajzi kiállítást hivatali utódja, *Jankó János* valósította meg – ugyan jelentős módosítással, a múzeum állandó épülete helyett – a stockholmi Skanzen után a világon másodikként létrehozott szabadtéri néprajzi bemutató: a millenniumi *Néprajzi falu* képében. Jankó János 1894 tavaszától egy évig tartó megfeszített kutató- és gyűjtőmunkával válogatta össze a felhívásnak eleget tevő 23 vármegyében a kiállításra kerülő házakat, azok berendezését, a jellegzetes népviseleteket, miközben sok ezer néprajzi tárgyat gyűjtött és számos fényképfelvételt készített.[9] A 24 berendezett lakóházból, ill. teljes portából és középületekből álló szabadtéri kiállítás a városligeti sokféle látványosság között nagy népszerűségnek örvendett. Lebontása után közel tízezer tárggyal gyarapodott a Néprajzi Osztály. A század végén a Csillag utca egyik bérházában elhelyezett múzeum egész teremsorból álló kiállításon tárta látogatói elé – ugyan meglehetősen zsúfolva – tematikus rendbe állított anyagát,[10] az önismeret szolgálatának jegyében, kifejezésre juttatva, hogy a népi, paraszti kultúra szerves része a nemzeti kultúrának.

Jankó János volt az első tájmonografikus kutatónk, a mai értelemben vett honismereti kutató- és feldolgozómunka pionírja, mégpedig egy olyan fontos néprajzi tájegység feltárásával, amivel a XIX. század vége óta számos szakterület mindmáig lankadatlanul foglalkozik: a Kolozsvár környéki településeket felölelő Kalotaszeg népi műveltségének közreadásával 1892-ben.[11] Ennek a korai tájmonografikus érdeklődésnek eredményeként látott napvilágot még további vaskos kötete Torockó és Aranyosszék, valamint a Balaton mellék néprajzáról. Ezek a komplex szemléletű feldolgozások szolgáltak mintául a később mind szélesebb körben kibontakozó helytörténeti kutatások számára, és szolgálnak ma is nélkülözhetetlen forrásmunkaként a honismereti tevékenységhez.

A fiatalon, 36 éves korában, 1902-ben elhunyt Jankó János követhetetlenül sokrétű munkásságából még egy fontos tényezőt kell megemlíteni: ő fogadta be *Vikár Béla*t a múzeum falai közé, és támogatta a világon elsőként végzett népdal- és népzenei gyűjtését, amit az Edison által nemrég feltalált tölcséres fonográffal valósított meg. Amikor az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmából rendezett tudományos konferencián felmerült annak a gondolata, hogy a fonográfot netán lehetne helyszíni dalgyűjtésre is alkalmazni, Jankó János büszkén jelenthette, hogy „a Néprajzi Osztály Magyarországon ez eszmét már megvalósította s Vikár Béla országos gyűjtéséből máris mintegy félezer hengeren másfélezer dal van birtokában".[12] Ennek a maga korában világhírű népzenei kutató- és gyűjtőmunkának méltó folytatását jelentette *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, majd *Lajtha László* múzeumi tevékenysége a Népzenetár európai viszonylatban is egyedülállóan gazdag gyűjtemények megteremtésével.

A Néprajzi Múzeum már a XX. század elején fontos központjává lett a folklór-gyűjtés szervezésének. Ebben meghatározó szerepet *Sebestyén Gyula* vállalt, aki 1905-ben lépett a múzeum kötelékébe, és az ősköltészet-, valamint a regősénekek kutatásával szerzett magának hírnevet. Amikor 1907-ben észak-európai (finn, svéd, norvég, német) kezdeményezésre létrejött a *Folklore Fellows*, a folklórkutatók nemzetközi szövetsége, és társadalmi méretű adatgyűjtéseket hirdetett meg, Sebestyén Gyula maga is fontosnak tartotta a csatlakozást. 1911-ben megalakította a szövetség magyar osztályát, elsőrendűen a magyar néphagyománykincs felgyűjtésének szándékával. Egymás után jöttek létre a vidéki gyűjtőszövetségek, készültek az útmutatók, kérdőívek. Pedagógusok, papok, érdeklődő polgárok so-

kasága küldte a gyűjtött folklóranyagot a múzeumba. A fellendülő eredményes, társadalmi méretű tevékenységet, amit joggal tekinthetünk az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom előzményének, az első világháború derékba törte. 1920-ban Sebestyén gyulát is menesztették a múzeumból, aki balatonszepezdi magányában az addig összegyűlt anyag közreadását tervezte 57 kötetben.[13] Ez sajnálatos módon egyáltalán nem valósulhatott meg. (1952-ben Ortutay Gyula közreműködésével a teherautónyi kéziratot a Néprajzi Múzeumba visszamenekítették.)

A századfordulón, a XX. század első éveiben vett nagyobb lendületet a vidéki múzeumok szerveződése, illetve a már működő múzeumokban a néprajzi gyűjtemények létrehozása, a néphagyomány iránti szakmai érdeklődés kibővülése, múzeumi archiválás megindulása. Mindez az egészséges lokálpatriotizmuson túl köszönhető azoknak az évente rendszeresen tartott szakmai továbbképzéseknek, amit a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége az 1890-es évektől érvényesített, aminek keretében a Néprajzi Múzeum vezető tisztviselői is eredményes munkát fejtettek ki. Ezt a célt szolgálta a Jankó János által megkezdett, de *Bátky Zsigmond* tollából 1906-ban megjelent néprajzi muzeológiai kézikönyv: az *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című munka, ami mindmáig az egyetlen teljes körű néprajzi tárgykatalógus, tematikai rendszerezés. A XX. század első két évtizedében egyre gyarapodtak a figyelmet érdemlő helytörténeti kutatások, jelentek meg tájmonográfiák, számottevően bővültek a helytörténeti vonatkozású (nemcsak néprajzi, hanem történeti) múzeumi gyűjtemények, mint pl. Kaposváron Gönczi Ferenc, Szekszárdon Kovách Aladár, Keszthelyen Sági János, Veszprémben Laczkó Dezső, Zsomboron Bellosics Bálint, Kecskeméten Szabó Kálmán, Debrecenben Zoltai Lajos, Hódmezővásárhelyen Kiss Lajos tevékenysége révén, hogy csak jelzésképpen a legfontosabbakat említsük meg.[14]

Nemcsak a Néprajzi Múzeum, hanem az egész nemzeti művelődés szempontjából meghatározó jelentőségű volt *Györffy István* szaktudományos és közművelődési tevékenysége. A rendkívül gazdag és sokrétű életművéből szempontunkból az Alföld népi műveltségét elsőként feltáró regionális kutatásai, etnikumvizsgálatai, valamint a népi kultúrát a nemzeti művelődés alapjául meghatározó művelődéspolitikai törekvései emelkednek ki. Györffy István kezdeményezte a parasztfiatalokat tömörítő népi kollégiumok létrehozását, ő volt elindítója és szervezője az ország különböző vidékeinek komplex megismerésére törekvő táj- és népkutató mozgalomnak. Ez a sokrétű szakmai érdeklődést ötvöző csoportos tájkutatás gyakorlatilag magas színvonalú Helytörténeti-honismereti kutatómunkát jelentett, és rendkívül változatos, értékes adatgyűjtést hozott felszínre az egyes vidékek népének életkörülményeiről. A második világháború azonban ezt a sajátos gyűjtőmozgalmat is éppen úgy megakasztotta, mint az első világháború a folklórkutatást. A gyűjtött anyagnak csak töredéke vészelte át a pusztulást, és került sok hányattatás után a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába. Nem véletlen, hogy Györffy István tanítványai, *Gunda Béla* és *Keszi-Kovács László* dolgozták ki – svéd és finn minta alapján – a múzeum Ethnológiai Adattárának felépítését, gyűjteményegységeinek struktúráját az 1930-as évek végén. Az sem véletlen, hogy éppen az Ethnológiai Adattár lett később a társadalmi gyűjtőtevékenység szervezője, és a feltárt jelentős kéziratos anyag befogadója. Különösen fontos szerep hárult az Adattárra 1948–49-ben, amikor az 1848-as forradalom centenáriuma alkalmából meghirdetett országos méretű hagyomány-gyűjtést irányítani, illetve a beérkező rendkívül gazdag anyagot kezelni, rendszerezni kellett. (Az adatgazdaságról tanúskodik, hogy még a 150. évforduló alkalmából is több kötetnyi, eddig feltáratlan gyűjtés láthatott napvilágot a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában.)

A 48-as gyűjtés eredményessége, de talán még inkább az 1949. augusztus 20-án deklarált új államforma és ezzel járó kollektivizálás, a múlt értékeinek központilag történő felszámolása együttesen késztethette az Ethnológiai Adattárat, személyesen az ott dolgozó szintén Györffy-tanítványt, *Morvay Péter*t, hogy 1952-ben meghirdesse az első *önkéntes néprajzi gyűjtőpályázat*ot. Ez a szerény – de ma már tudjuk, hogy korszakos jelentőségű – vállalkozás nem várt visszhangot váltott ki, tömegével érkeztek be a pályamunkák. Ettől kezdve minden évben kiírták a pályázatot, amihez hamarosan csatlakozott a Magyar Nyelvtudományi társaság is *Végh József* közreműködésével, így nyelvjárási gyűjtőtevékenységgel is bővült a mozgalom. Ennek eredményeképpen minden évben 300–400 dolgozat

gyarapította az adattár állományát. A vállalkozás népszerűségét jelzi, hogy hamarosan ifjúsági (általános és középiskolai) tagozatot is létre kellett hozni, az iskolák mind nagyobb méretű érdeklődése és aktív részvétele miatt. Az Ethnológiai Adattáron belül megszerveződött a gyűjtőhálózattal foglalkozó szakmai csoport Morvay Péter vezetésével; kérdőívek, útmutatók sorozata készült el. Morvay Péternek köszönhetően példa nélküli szoros kapcsolat alakult ki az önkéntes gyűjtők és a Néprajzi Múzeum között, bármikor a legkülönbözőbb kéréssel fordulhattak a „gyűjtésszervezéshez", mindig meghallgatást nyertek, támogatást, útmutatást kaptak. Sajátosan családias légkör alakult ki az önkéntes gyűjtők táborában, amihez jelentős mértékben hozzájárult a Magyar Néprajzi Társaság keretében működő *Önkéntes Gyűjtő Szakosztály*, ami lehetőséget adott előadások, országos konferenciák révén a rendszeres találkozásokra, egymás munkájának megismerésére. De mindezen túl a szakosztályvezető, Morvay Péter karizmatikus személyisége határozta meg a gyűjtőmozgalom aktivitását, valódi közösségi szellemét. A pályázati díjak, különböző elismerések mellett fontosnak tartotta a publikációs nyilvánosságot is, aminek érdekében – nem csekély erőfeszítés árán – megindította a *Népünk hagyományaiból* című kiadványsorozatot, majd az *Adattári értesítő*-t, ezekben a legjobb pályamunkákból közölt részleteket. A kiadványokban való szereplés a legnagyobb elismerésnek számított. Sajnálatosan mindegyiknek csak néhány kötete jelenhetett meg.

Noha már jóval korábban megfogalmazódott, és a gyakorlati munkában szinte kezdettől alkalmazott *honismereti útmutató* azonban csak 1967-ben jelent meg.[15] Ebben Morvay Péter egyértelműen megjelölte, hogy néprajzi ismeretek nélkül nem lehet helytörténeti munkát végezni. Nagy súlyt fektetett a helyes szemlélet kialakítására, számos gyakorlati tanácsot is nyújtott a honismeret munkásai és az érdeklődők számára, miközben részletesen ismertette a honismereti szakköri foglalkozások formáit, a gyűjtőfeladatokat, a pályázati értékelés szempontjait, az adattári elhelyezés és a kiadás körülményeit. (Az útmutató mindmáig megőrizte gyakorlati használhatóságát, ezért méltányos és érdemes lenne ismét megjelentetni.)

A honismeret országos méretű valódi mozgalommá az 1960-as évek elején szerveződött, amikor a Hazafias Népfront a Népművelési Intézettel együttműködve felkarolta, biztosítva a valóságos társadalmi szervezet működéséhez szükséges feltételeket. Ez tette lehetővé, hogy 1961-ben megindulhatott a mozgalom központi folyóirata *Honismeret* címmel. Ehhez járult továbbá az a kultúrpolitikai támogatás, ami elsőrendűen a Művelődési Minisztérium részéről volt érzékelhető. *Liptai Ervin*, a minisztérium múzeumi főosztályának vezetője 1963-ban a honismereti mozgalmat támogatásra érdemesnek mondta, és amint írta „A fiatal mozgalom a hazaszeretetre nevelés, a társadalom- és természettudományi ismeretterjesztés fontos eszköze". Majd rámutatott a mozgalom és a múzeumok kapcsolatának fontosságára: „a honismereti szakkörök mindenekelőtt akkor működhetnek eredményesen, ha tevékenységük közvetlenül kapcsolódik valamelyik múzeuméhoz. A múzeumban rendelkezésükre áll az ismereteik kielégítéséhez szükséges tárgyi anyag, itt dolgoznak azok a szakemberek, akik elméleti és gyakorlati tevékenységüket irányítani tudják".[16] Két évvel később hasonló módon nyilatkozott a múzeumokat felügyelő főhatóság képviselője a *Honismeret* hasábjain: „alapkövetelmény a múzeumok társadalmi bázisának szélesítése, a honismereti mozgalom és a múzeumok kapcsolatainak olyan jellegű fejlesztése, amely egyrészt kedvező feltételeket nyújt a mozgalom tagjai sokoldalú tevékenysége kibontakoztatásához, másrészt a múzeumok mind aktívabb társadalmi bázisának kialakításához".[17] A régészeti szakterület folyamatos ellenzései miatt az együttműködést elsőrendűen a néprajzi, helytörténeti és a legújabbkor-történeti területeken szorgalmazták.

Amíg a központi irányítás a meglévő, pontosabban az 1962-ben megvalósuló megyei múzeumi szervezet kereteibe, vagy legalábbis vonzáskörébe igyekezett integrálni az egyre bővülő és erősödő honismereti tevékenységet, ezzel párhuzamosan egy másik jelentős törekvés, „alulról jövő kezdeményezés" is egyre határozottabban jelentkezett. 1961-ben jelentette meg *Ikvai Nándor* Falumúzeum című programfüzetét, azzal a szándékkal, hogy a néprajzi tárgygyűjtés felé orientálja a kismúzeumokat, a helytörténeti kutatókat.[18] Elsőrendűen az alkalmazott néprajzi muzeológia gyakorlatát ismertető útmutató rendkívül nagy hatást váltott ki, egyik elindítója lett a 60-as évek első felére jellemző múzeumalapítási láznak. Szilágyi Miklós értékelése szerint „a mozgalom kiterebélyesedésének közvetlen

okát inkább abban kell keresnünk, hogy a honismereti szakköri mozgalom szervezeti keretet biztosított az addig elszigetelt kezdeményezéseknek, igyekezett irányt és perspektívát adni a gyűjtőtevékenységnek.[19]

A természetesen adódó egyetlen járható útnak a *falumúzeumok, helytörténeti gyűjtemények* létrehozása kínálkozott, társadalmi munkával, helyi erőfeszítéssel. Ez azért volt elkerülhetetlen, mert a helytörténeti kutatások során csaknem mindenütt jelentős gyűjtemények (néprajzi tárgyak, eszközök, dokumentumok, kéziratok, fényképek, stb.) halmozódtak fel, amivel kapcsolatos elemi igényként jelentkezett azokat a nyilvánosság elé tárni, bemutatni, ezáltal a helyi identitást erősíteni. Mindennek pedig legkézenfekvőbb módja az egyes települések hagyományos építkezését reprezentáló ház megszerzése volt múzeumi kiállítás céljára, vagyis a megyei múzeumi szervezethez kapcsolódás, „bedolgozás" helyett saját múzeum teremtése. Számottevő közösségformáló hatással rendelkeztek ezek a helyi gyűjtemények, aminek pozitívumait, példaadó értékeit még manapság is fellelhetjük számos honismereti szakkörünknél. Ennek jellemzője a rendszeres szakköri foglalkozások, a gyakori közös programok, konferenciák, megemlékezések szervezése, továbbá a megyei és országos néprajzi gyűjtőpályázaton való folyamatos részvétel. Mindezen sokrétű tevékenység mellett helytörténeti gyűjteményt tartanak fenn, mely megfelelő ismeretanyagot nyújt a település hagyományos tárgyi kultúrájáról, néprajzi értékeiről, egykori életmódjáról. Mindebben a tevékenységben országos méretekben összetartó erőt biztosít a Honismereti Szövetség, mely megyei szervezetei révén támogatja és összefogja a helyi honismereti munkát.

Noha napjainkra meglehetősen átértékelődött a múzeumok szerepe, anyagi lehetőségeik számottevően beszűkültek, működésüket egyre inkább a „piacorientáltság" határozza meg, mindezek ellenére nem mondhatnak le a legmegbízhatóbb tömegbázisukról, és ezen keresztül érvényesülő azon jelentős társadalmi érdeklődésről, amit a honismereti mozgalom jelent.

Jegyzetek

1. SZABÓ Mátyás*:* Az északi néprajz és muzeológia szolgálatában. *Magyar Múzeumok* 1999/1. szám. 24. p.
2. Vö. HALÁSZ Péter: A honismereti szakkörök jelentőségéről. *Honismeret* 1995/4. szám. 3. p.
3. Részletesebben l. SELMECZI KOVÁCS Attila: Százhuszonöt éve nyílt meg az első néprajzi kiállítás. *Honismeret* 1997/1. szám. 11–13. p.
4. JÓKAI Mór: Xántus gyűjteménye a múzeumban. *A Hon* VIII. 1870/284. szám. 1. p.
5. SÁNDOR István: *Xántus János*. Budapest, 1970. 318. p.
6. XÁNTUS János: A magyar népismei kiállításról. *Fővárosi Lapok* IX. 1872/62. szám. 266–267. p.
7. *Fővárosi Lapok* X. 1873/5. szám. (január 8.) 21. p.
8. XÁNTUS János: A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. *Ethnographia* III. 1982. 310. p.
9. Ezt a munkát jól érzékelteti a száz év után megjelentetett dokumentumgyűjtemény – JANKÓ János: *A millenniumi falu.* Series historica ethnographiae 1. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1989.
10. Részletes ismertetését adja SZEMKEŐ Endre: Néprajzi Múzeum a Csillag utcában (1893–1906). *Magyar Múzeumok* 1997/3. szám. 21–22. p.
11. JANKÓ János: *Kalotaszeg magyar népe.* Budapest, 1892. Reprint kiadását Hála József tudománytörténeti kiegészítésével a Néprajzi Múzeum 1993-ban adta közre.
12. JANKÓ János: *A Néprajzi Osztály története*. Budapest, 1902. 10. p.
13. Ismertetését adja S. LACKOVITS Emőke: Sebestyén Gyula (1864–1946). In: *Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 1. Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém, 1989–1991. 7–13. p.
14. Széles áttekintést nyújt erről SZILÁGYI Miklós: Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek megalapozásában (1920 előtt). *Ethnographia* CI. 1990. 1–50. p.
15. MORVAY Péter: *Honismeret és néprajz. Honismereti útmutató szakkörvezetők számára* 1. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1967.
16. LIPTAI Ervin: A múzeumok és a honismereti mozgalom. *Népművelés* X. 1963/3. szám. 18. p.
17. VERŐ Gábor: A múzeumok és a honismereti mozgalom egysége. *Honismeret* 1965/7. szám. 27. p.
18. IKVAI Nándor: *Falumúzeum (Néprajzi útmutató helytörténeti gyűjtőknek).* Debrecen, 1961.
19. SZILÁGYI Miklós: A kismúzeumok története és perspektívái. *Studia Comitatensia* I. Szentendre, 1972. 299.

TÖRÖK Péter

A Bihari Diéta VI. ülésszakáról

A Bihari Diéta VI. ülésszaka, az alapító ügyintéző *Dr. Matolcsy Lajos* lemondása folytán új sszempontok szerint szerveződve, 2005. november 5-én rendezte meg VI. ülésszakát, Berettyóújfaluban, a Nadányi Zoltán Művelődési Központ Erdélyi Gábor termében. Az új szempontok, amelyek szerint szerveződött ez a VI ülésszak, a következők: 1. Az ülésszakon nem különböző tárgyú előadások hangzottak el és ennek megfelelően a Diéta anyagát közreadó kötetben sem különböző tárgyú tanulmányok láttak napvilágot, hanem az előadások is és a közlemények is egy tárgykörhöz, illetve a tárgykör vezető személyiségéhez kötődő előadásokból (tanulmányokból) állt. Ennek megfelelően alakult a Diéta címe: *Batthyany Lajos és kora*. 2. Az előadók (a tanulmányok írói) mind-mind fiatal, a Diéta köreiben előzően elő sem fordult fiatal kutatók, történészek. 3. Az előadások (és a tanulmányok) egységesen történeti munkák. A szerzőkről pedig még azt is elmondhatjuk, hogy mindannyian a Debreceni Egyetem Történeti Intézetének tanárai, oktatói, illetőleg ott végzett, pályakezdő fiatalok.

A berettyóújfalui *Parola Közhasznú Egyesület*, a *Bihari Múzeummal* karöltve, ezzel az ülésszakkal próbált meg méltó emléket állítani az első felelős magyar miniszterelnök, Batthyány Lajosnak születése 200. éves évfordulója alkalmából. Az Egyesület és a Múzeum így szeretett volna kapcsolódni a Batthyány-emlékév programjaihoz, amelyet a Nemzeti Kulturális Alap támogatott, köztük ezt a konferenciát is.

Az ülést *Szeifert Ferenc*, Berettyóújfalu város polgármestere, nyitotta meg, köszöntőbeszédével. Polgármester úr kiemelte, hogy nagyon nagy szükség van a Bihari Diétára, hiszen itt hangozhatnak el azok az új tudományos eredmények, amelyek Biharral, Bihar történetiségével, múltjával és jövőjével foglalkoznak. Külön méltatta az alaptó *Dr. Matolcsi Lajos* munkásságát, aki nélkül nem indulhatott volna el 1996-ban a Diéta máig tartó, töretlen sorozata.

Polgármester úr köszöntője után az ülésszak levezető elnöke, *Kálnai Zsolt* (Arany János Gimnázium, igazgatóhelyettes, Berettyóújfalu), köszöntötte a jelenlévőket és vezette fel az előadásokat. Röviden áttekintette a Bihari Diéta eddigi történetét és azt a megállapítást tette, hogy ez az első ülés, amely szoros tematika szerint folyik. Batthyány Lajost egy racionális, elvei mellett töretlenül kiálló emberként jellemezte, ezt bizonyította az is, hogy amikor már nem tudta politikai felfogásával összeegyeztetni a Habsburg-házzal való szembenállást, habozás nélkül lemondott. Az első felelős miniszterelnök a középutasságot próbálta képviselni, jó példa erre, hogy a kirobbanó Kelet Népe-vitában nem állt sem Széchenyi, sem Kossuth oldalára. Talán emiatt is szorult háttérbe a két előbb említett, kétségtelenül, nagyformátumú ember mögött a történelmi emlékezetben. *Kálnai Zsolt* hangsúlyozta, hogy ezért is nagyon fontos a Bihari Diéta VI. ülésszaka, amely teljes egészében Batthyány Lajosnak, és korának állít emléket. Viszont egy fontos hiányosságra is felhívta a figyelmet: *Beöthy Ödön*, a korszak kiemelkedő politikai személyisége, életútja, munkássága a mai napig feldolgozásra vár. Eme hiány pótlása az utókorra vár. Elnök úr szavait zárva, reményét fejezte ki, hogy értékteremtő lesz a konferencia.

Az első előadó *Dr. Fleisz János* egyetemi magántanár (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad) volt, aki „*Szacsvay Imre, az elfeledett vértanú*" címmel tartotta meg előadását.

Szacsvay Imre 1818. november 1-jén született Kisürögdön, 6 gyermekes családban. 1827-33-ig a nagyváradi Római katolikus Gimnáziumban tanult, majd beiratkozott a Nagyváradi Jogakadémiára. 1833-34 folyamán bölcsészképzésben vett részt, ezt követően pedig az 1834-35. tanévben a Jogakadémia I. évét járta ki. Innen távoznia kellett, így a II. évet már Kassán teljesítette. Hamar bekapcsolódott a politikai életbe, ami nem csoda, hiszen nem más volt a patrónusa, mint Beöthy Ödön, a Bihari vármegyei liberális ellenzék vezetője. Már 1834-ben elviszi magával a liberális főnemes Szacsvayt az országgyűlésre, de az igazi jelenlétére még várnia kellett. Egészen 1839-ig, amikor is kiskövetként (hivatalos írnok) vehetett részt a diéta munkájában. Természetesen a bihari politikai életnek is egyre fontosabb szereplőjévé vált, főleg Tisza Lajos 1841-es adminisztrátori kinevezése után. Az admi-

nisztrátor kemény kézzel próbálta letörni a liberális ellenzék egyre növekvő hatalmát. Ennek lett mintegy zárszava a hírhedt 1845-ös megyegyűlés, amit Tisza Lajos a hajdúkkal oszlattatott fel.

Az 1848. márciusi események sem érték tétlenül Szacsvay Imrét. Nagyváradon már 13-án fellobbant az ellenállás lángja, amely röplapok, cédulák, falragaszok formájában lepte el a várost. Nagyváradon március 27-én fogadták el a forradalmi törvényeket és a város élére bizottmányt választottak, amelybe Szacsvay Imre is bekerült. Szacsvayt ezután 1848. júniusában országgyűlési követté választják. Tevékenyen vesz részt a diéta munkájában, de igazi pályafutása decemberben kezdődik, amikor az országgyűlés átköltözik Debrecenbe. Szacsvay lett az egyik kinevezett jegyző. További sorsát a Függetlenségi Nyilatkozat pártolása nagyban befolyásolta. Ő olvashatta fel az országgyűlés előtt, illetve őt érte az a megtiszteltetés, hogy ellenjegyezhette a Nyilatkozatot. Néhányan a Függetlenségi Nyilatkozat egyes részeit is Szacsvaynak tulajdonítják.

1849. augusztus 13-án, Világosnál a magyar főerők letették a fegyvert, a szabadságharc elbukott. Szacsvay ezután hazament, az egyik rokonánál keresett menedéket. Nem szökött külföldre, pedig tehette volna, inkább vállalta a büntetést. Elfogatása utána Nagyváradon, később Pesten tartják fogva. Felségárulással, hűtlenséggel vádolják, amit ő következetesen tagadott. Az utolsó kihallgatásra október 20-án került sor, majd október 23-án mondta ki a katonai törvényszék a halálos ítéletet, amelyet másnap a pesti Újépület melletti Fatéren végre is hajtottak. Sírja 1870-ben került át a Fiumei úti temetőbe. A börtönben írt búcsúlevele ma a Magyar Nemzeti Múzeumban van kiállítva.

Másodikként *Dr. Velkey Ferenc* egyetemi docens (Debreceni Egyetem-BTK, Történelmi Intézet) „Batthyány Lajos Széchenyi centrum-koncepciójában” címmel tartotta meg előadását. Az előadó érdekes ívben ismertette a két korszakalkotó ember kapcsolatát. Mivel Széchenyi volt az idősebb, befolyásosabb személy, ezért ismerkedésüket ez a tény nagyban befolyásolta. Az ifjú Batthyányval Széchenyi még egyáltalán nem számol az országgyűléseken kialakuló vitákban. Nem is igazán lehetett, hiszen Batthyány ekkor még bőven a tanulás időszakát élte: sokat olvasott, utazott, igazgatta a családi birtokokat. Batthyány politikai fellépésre egészen az 1839/40-es országgyűlésig kellett várni, ám ekkor egy felkészült, autonóm személy jelent meg a diéta felsőházában. Széchenyi ekkor egy jelentős, fajsúlyos szövetségest látott benne. Aminek volt is alapja, hiszen Batthyány teljes egészében az ellenzéki álláspontot fogadta el. Viszont nem osztotta minden pontjában Széchenyi felfogását. Ekkor még idillinek is nevezhetnénk a kapcsolatukat, ami túllépett a politikai partnerség viszonyán. Nagy közel laktak egymáshoz, Nagycenk és Ikervár között mindössze 40 km a távolság, és ez alkalmat adott arra, hogy magánemberként is sűrűn találkozzanak, beszélgessenek. Ezen beszélgetések alatt azonban felszínre került a politikai ellentét, amit nagyon sok esetben nem sikerült feloldani. A különbségek pedig csak egyre nőttek: Batthyány óvta Széchenyit, hogy nyíltan támadja Kossuthot a Pesti Hírlap miatt, de Széchenyi nem hallgatott senkire. Batthyány próbált az összes reformelképzelés megvalósításában részt venni (önadózás stb.), Széchenyi elzárkózott. A végső szakítást Széchenyi állami szerepvállalása hozta el. 1847-től már Batthyány Lajos töltötte be azt a centrumszerepet, amit Széchenyi magának szánt.

A szünet utáni első előadó *Dr. Miru György* egyetemi docens (Debreceni Egyetem-BTK, Történelmi Intézet) volt. Előadásának címe:”Batthyány Lajos az első felelős magyar miniszterelnök. A kormányzati felelősség és a magyar alkotmány reformja”. Az előadó arra kereste a választ, hogy van-e erkölcsi felelőssége a kormánynak, vagy nem. A reformerek úgy gondolták, hogy élesen el kell választani a király személyét és a kormányt. A kormány korlátait a királyi tanácsosok felelősségéből kiindulva próbálták meghatározni. Úgy vélték, hogy a mindenkori kormánynak bírnia kell a teljes közösség bizalmát, hiszen e nélkül nem lehet irányítani egy ország életét. Batthyány Lajos szerint sem volt a felség és a kormány ugyanaz. Szerinte is jól el kell különíteni a szerepköröket, csak tiszta viszonyokkal lehet érdemi munkát végezni. 1848. március 15-e után a felelősség kérdése súlyos válságot eredményez a kormányon belül. A liberálisok éles határokat követelnek és azt, hogy a király csak a király személye körüli miniszter (Eszterházi Pál herceg) ellenjegyzésével adhasson ki bármilyen rendeletet, azt is csak a hadügyre vonatkozólag, hiszen az a kormányzati rész maradt az uralkodó kezén.

Az ellentéteket sikerült feloldani, az uralkodó mozgásterét pedig jelentősen leszűkíteni. Jó példa erre a miniszterek kinevezése. Formailag az uralkodó és a parlament nevezi ki a miniszterelnököt és a minisztereket. A valóságban a király csak a miniszterelnököt nevezi ki, míg a miniszterek személyét megerősíteni van joga. Az 1848-as alkotmányreformot úgy értelmezhetjük, amely segítségével parlamentáris kormány alakulhatott meg.

A szünet utáni második előadó *Petró Leonárd* doktorandusz (Debreceni Egyetem-BTK, Történelmi Intézet) volt, aki „A bihari adminisztrátor: Tisza Lajos" címmel mondta el referátumát.

A Tisza család a 18. században települt át Biharba, ahol Tisza I. László hosszú évtizedekig tartó pereskedés után hatalmas birtokra tett szert (ekkor került a család kezére például Geszt is). A közel 20.000 holdas birtokot fia, Tisza II. László örökölte, nem lévén más fiúörökös a családban. Tisza II. László, hogy családját, amely protestáns és köznemes volt, tovább emelje a társadalmi ranglétrán feleségül vette gr. Teleki Katalint. A rangos házasság, a hatalmas birtok befolyásos szereplővé tette Tisza II. Lászlót Bihar vármegyében.

1798. augusztus 5-én született a tanulmány főszereplője, Tisza Lajos. Apjával ellentétben, Lajos igen jó nevelésben részesült, öt nyelven beszélt és műveltségét is dicsérték. Természetesen a mecenatúrát sem hanyagolta el: anyaiskoláját, a debreceni Református Kollégiumot, haláláig támogatta. Tisza Lajos is rangos feleséget talált magának: gr. Teleki Julianna lett a felesége, aki fiaik számára ideális családi légkört teremtett, ellensúlyozva az apa karcos, kemény modorát, stílusát. Tisza Lajos 1825-ben, tanulmányai befejeztével, lépett a politikai színpadára. Ekkor Bihar vármegye aljegyzője lett, majd később főjegyző és ezt tetőzte be, hogy 1832-ben alispánná választják. Innen egyenes út vezetett az országgyűlésre, ahol Beöthy Ödönnel képviselték Bihar vármegyét. Itt ellenzékiként könyvelték el, hiszen felszólalásaiban a kormányt támadta. Azonban képviselősége egy csúnya verekedés miatt megszakadt és ekkor Tisza több évre vissza is vonult a politikától. Egészen 1837-ig maradt a háttérben. Ekkor alispánnak választják meg. 1841 pedig, mint főispáni helytartó, a kormány kinevezettje, vette át a megye irányítását. Az ún. adminisztrátori rendszert ő képviselte a legerélyesebben, ami odáig fajult, hogy 1845. júniusában a forrongó vármegyei termet a hajdúkkal ürítette ki, megsebesítve több vezető ellenzéki politikust, köztük Beöthy Ödönt is. Az adminisztrátori rendszer nem érte el a várt eredményt, kezdeti visszaesés után ismét a reformerek törtek előre. Tisza Lajos politikai pályafutásának végét az 1848. márciusi események jelentették, amikor is önként lemondott tisztségéről, és többé nem vállalt semmilyen funkciót 1856-ban bekövetkezett haláláig.

Az ülésszak záróelőadását Dr. Veliky János egyetemi docens (Debreceni Egyetem-BTK, Történelmi Intézet) tartotta meg „A reformkori politikai elit sajátosságai" címmel. Az előadás egy kérdésfeltevéssel indult:"A magyar reformkori elit milyen szerepet töltött be a modernizáció folyamatában?". A Magyar Királyság területén nem élt ekkor jelentős számú polgár. Ez a társadalmi tagolódás mintegy predesztinálta a nemességet és annak legfelsőbb részét, az elitet, a vezető szerepre. Az elit (mintegy 150 személyről van szó) szerint ők eleve vezető szerepre születtek, természetes az, hogy ők indítják a modernizációt. Természetesen nem lehet éles határokat felállítani, nem mindegyik arisztokrata tartotta fontosnak a haladást. Akik viszont igen, azok is több utat jártak be. Széchenyi István indítja el a politikai gondolkodást. Ő úgy véli, hogy csak is az elit az a társadalmi réteg, amely képes a modernizációt véghez vinni, hiszen itt koncentrálódik az anyagi és szellemi tőke is. Ezért érzi Széchenyi Kossuth fellépését személyes támadásnak, ezért reagál rá talán túlzott ingerenciával. 1847 után Széchenyi nyíltan nem vallhatja be, de érzi, Kossuth politikája jó néhány kérdésben túlhaladta a „legnagyobb magyar" gondolatiságát. Széchenyivel teljesen ellentétes pályát fut be az első miniszterelnök rokona: Batthyány Kázmér. Batthyány Kázmér a kezdetektől fogva Kossuth oldalán áll és képes őt követni az emigrációba is, képes feladni vagyonát, egzisztenciáját azért az ügyért, amiben hisz. 1854-ben, Párizsban hal meg szegényen, vagyon nélkül.

Az elit egy része ragaszkodik a hagyományokhoz, a nemesi erkölcsöt tekintik életük alapjának. Viszont vannak, akik szinte már „polgárként" vállalkoznak, gyárat üzemeltetnek. Ők azok, akik figyelik a modernizáció szavát és élnek is a kínálkozó lehetőségekkel.

Az elit egy olyan olvasztótégelye a reformkori Magyarországnak, amely magában hordozta a haladást és a konzervativizmust is.

Az ülésszakon elhangzott előadások könyvformában is napvilágot fognak látni, remélhetőleg a jövő év elején.

A szervezők a következő szervezeteknek mondanak köszönetet:

Nemzeti Kulturális Alap, Parola Közhasznú Egyesület, Bihari Múzeum, Nadányi Zoltán Művelődési Központ, Bihari Múzeumért Alapítvány, Bihari Múzeum Baráti Köre, Debreceni Egyetem – Történelmi Intézet.

SELMECZI KOVÁCS Attila

Györffy István, a pásztorélet kutatója

Györffy István (1942)

Györffy István legkedvesebb kutatási témája a pásztorélet, az állattartás volt. Talán azért, mert ez tette lehetővé szülőföldje, a Nagykunság történeti arculatának legkarakterisztikusabb megjelenítését, talán azért, mert gyermekkorában erről hallott legtöbbet. Amint Bellon Tibor megfogalmazta: „Az emberek emlékezetében elevenen élt még a csak néhány éve, évtizede megszűnt rét világa; a szilaj ménesek és gulyák, a juhnyájak képe, a pásztorok és rétes emberek élete. Szívesen és színesen emlékeznek vissza erre a múltra, amelyik félig még a maguk élete is volt. Emlékeznek a forró, aszályos nyarakra, a csontrepesztő téli fagyokra, a táj nevezetes embereire és tetteikre. Az alföldi, a kunsági táj ezernyi apró rezdülése, történése betöltötte a létüket, a saját életük volt. Elmondogatták őszi estéken a tanyázáskor vagy lassú ritmusú munka mellett a pitarólak szalmatűzénél. Még minden erről a gazdag, sokszínű múltról beszélt, a fogékony gyereknek csak figyelnie kellett."[1]

Első pásztorkodási írásai arról tanúskodnak, hogy vizsgálatait beható levéltári kutatásokkal alapozta meg. 1909-től éveken át rendszeresen jelentkezett állattartási szócikkeivel a Nyelvőrben. Adatait a nagykunsági városok, elsősorban Túrkeve és Kunmadaras levéltáraiból merítette. Gazdag terminológiai csokrot gyűjtött a lovak színéről és tulajdonságairól, az alföldi szarvasmarhák megjelöléséről, a tolvajnyelvről, valamint a pásztorélet különböző területéről.[2] Szógyűjtéseinek különös jelentőséget az kölcsönöz, hogy részben még Herman Ottó nagy pásztorkodási munkájának[3] megjelenése előtt láttak napvilágot. Levéltári adatokkal igazította helyre Herman Ottó elhamarkodott szómagyarázatát az egyik alföldi pásztorépítményről, a szárnyékról, kosárról.[4] Ugyancsak történeti kal világította meg a „kivevődött a jegyéből" szólás tartalmát, amely a lábas jószágra ütött tulajdonjegy eltüntetésének vagy megváltoztatásának praktikáira vonatkozott.[5]

Terjedelmes levéltári kutatásai mellett az emlékezet faggatásának is nagy teret szentelt. Gazdag anyagot gyűjtött az idős pásztoremberektől. Jobbára erre a forrásra támaszkodik *Az alföldi pásztorélet* című korai népszerűsítő cikke,[6] amelyet több hasonló színes írása követett.[7] E témában és műfajban tudott igazán feloldódni, hogy lenyűgöző olvasmánnyá formálja széles néprajzi és mély történeti is-

meretanyagát. Különös képességei között kell számon tartani azt a rendkívüli megjelenítő erejét, amivel a letűnt alföldi pásztoréletet a maga élő teljességében tárja az olvasó elé. Méltán keltett feltűnést az 1922-ben megjelent *Nagykunsági krónika*, „melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján szerkesztett egybe", amint az alcím jelzi. Ízesen szép magyarsággal keltette életre a hajdani szilaj pásztorok, a pákászó rétes emberek alakját, idézte meg különös életüket, sajátos világukat. Néprajzi irodalmunkban mindmáig egyedülálló tudománynépszerűsítő munka.

Gunda Béla emlékezik meg arról, hogy amikor *Richard Thurnwald* 1937-ben a Néprajzi Múzeumban jellegzetes magyar néprajzi munkák iránt érdeklődött, Beöthy Leó társadalomszervezeti, Herman Ottó halászati munkája mellett a Nagykunsági krónika volt az, amely lekötötte a figyelmét. Továbbá említést tesz arról, hogy Györffynek ez a könyve *Móricz Zsigmond*ra is hatást gyakorolt. *A nagy fejedelem* című regényében van egy fejezet, amely arról szól, hogy a Bethlen Gábornak katonákat kereső Simonyi György kíséretével belevész a Nagysárrét mocsárvilágába. A szittyók, kákák között elvergődnek egy pásztortanyára, és megismerkednek a szilaj pásztorokkal, dalukkal, viseletükkel, étkezésükkel, magatartásukkal. Simonyi beszélgetése a számadóval a néprajzi adatok sokaságát örökíti meg. A trilógiának ezt a fejezetét Móricz is sokra becsülte, mert Györffynek küldött példányában a következőket írta: „Györffy Pistának a legszebb jelenetért Móricz Zs."[8]

A Nagykunsági krónika recenzióinak nagy száma és négy kiadása jelzi a könyv sikerét.[9] A tudományos életben is pozitív visszhangot váltott ki, amint azt, pl. a történész *Domanovszky Sándor* véleménye is tükrözi: „A Nagykunsági krónika a történeti néprajznak pompás terméke. Györffy szűkebb hazájából kiindulva arra törekedett, hogy a gyermekkora óta jól ismert – most már kiveszőben lévő – életszokásokat a múltba is visszakísérje. Komoly levéltári kutatásokat végzett, hogy fölkutassa azokat az írott emlékeket, amelyek a népszokás és népélet régi állapotára fényt derítenek. Néhány régi írás, amelyet a historikus talán mint jelentéktelent vetett volna félre, alkalmat adott egész jellemző fejezetek megírására (A lőzérhalmi eset, A futás stb.). Legkiválóbb része azonban A szilaj pásztorok című fejezet. A szilaj vagy rideg pásztorkodásnak ez a mesteri képe a régi magyar állattenyésztést állítja elénk az eleven élet gazdag színeiben."[10]

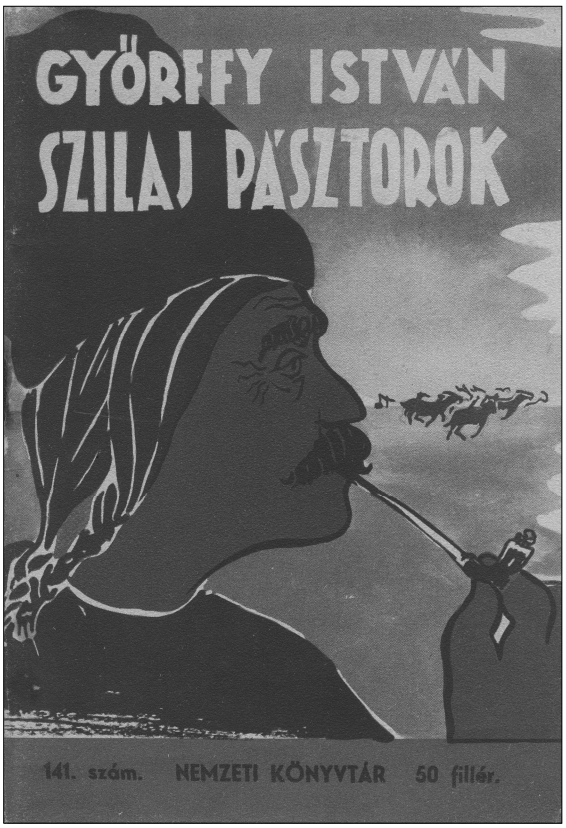

Ezt a fejezetet 1928-ban önállóan is megjelentette Benyovszky István félszáz rajzával illusztrálva, amely rövid időn belül még további két kiadást ért meg.[11] A címként használt népnyelvi terminológiát olyannyira kedvelte, hogy több folyóiratban is a szilaj pásztorok cím alatt közölt kisebb részleteket, szövegváltozatokat.[12] E népszerűsítő írásának többszöri megjelenése és több helyen való publikálása óhatatlanul közrejátszott abban, hogy a szilaj pásztorok fogalma, képzete szorosan a nevéhez tapadt. Elősegíthette ezt az önálló második kiadásban Máthé Andrásnak *Az öreg számadó Györffy István* című romantizáló előszava is.

Levéltári forrásokból merítő állattartási, pásztorkodási feldolgozásaival, adatközléseivel az 1930-as években is találkozunk. Túrkeve legrégebbi (1730-as) jegyzőkönyvéből változatos anyagot hozott napvilágra, pl. a jószág bőrével való elszámolásról, a vad és a szelíd ménesről, a különböző pásztorcsoportok elnevezéséről, bérezéséről; a juhok őszi széthányása után tartott *juhtorok*ról, pásztorlakodalmakról.[13]

Az eddig számba vett pásztorkodási írások kivétel nélkül az Alföldhöz, azon belül is a Nagykunsághoz kötődnek. Györffy István pásztorkodás-kutatásának Alföld centrikusságára az ad magyarázatot, hogy a kunok által űzött

alföldi szilaj állattartást önálló típusnak tekintette, amelynek számos reliktuma a legrégebbi forma rekonstruálására nyújtott lehetőséget. Ennek felismerése, de Herman Ottó kutatásainak hatása is ösztönözte a német nyelven megjelent pásztorépítkezési tanulmányának elkészítésére.[14] Ebben a nagyszabású munkában az alföldi pásztorkodás építményeinek változatait rendszerezte. A különböző épülettípusokat a jószág számára emelt építmények, és a pásztorhajlékok szerint csoportosította, szem előtt tartva a funkcionális és fejlődéstörténeti sort. Anyagának impozáns méretéről a 152 objektumot dokumentáló illusztrációs anyag önmagában tanúskodik. Ezek az építmények meggyőzően bizonyítják az alföldi pásztorkodásnak, mint típusnak a létezését, és eltérését a Kárpát-medence állattartási rendszereitől. Györffynek a Nagykunság felé fordított tartós figyelmére ad magyarázatot e munkában kifejtett azon véleménye, hogy ahol az Alföldön ázsiai jellegű pásztorkodást találunk, abban elsősorban nem az ősi magyarság, hanem a később beköltözött török-tatár eredetű kun nép relikviáit kell keresnünk, mert ahol a pásztorélet ma is virágzik, csaknem mindenütt a kun nép elmagyarosodott utódai élnek. Pásztor-építkezésük pedig egyaránt eltér a dunántúlitól, a felvidékitől és az erdélyitől, viszont párhuzamot mutat az oroszországi török-tatár pásztorélettel.

Pásztorépítkezési könyvének rendkívül nagy értéket kölcsönöz az a tény, hogy olyan anyagot mentett meg a feledéstől, amelyet ma már egyáltalán nem lehetne nélküle rekonstruálni, ugyanis a szilaj pásztorkodás megszűnésével a hagyományos nádfalazatú épületek is teljesen eltűntek a pusztákról. Könyvének jelentőségét tovább növeli egyedülállósága, amint Paládi-Kovács Attila szólt róla: „Népi állattartásunk kutatásában sem előtte, sem utána nem született hasonló értékű, rendszerességű tárgymonográfia. […] Györffy monográfiájához hasonló munka a pásztorépítményekről máig sem jelent meg sem a szomszéd népektől, sem a távolabbi európai és ázsiai területekről. Pedig az ilyen leíró–tipizáló–rendszerező korpuszok nélkül az összehasonlító tárgyi néprajz egy lépést sem tehet ebben a témában."[15]

A pásztorépületekhez tematikusan kapcsolódik az ugyancsak német nyelven megjelent értékelése az alföldi rideg állattartásról.[16] Ez a tanulmány mindmáig útmutató összefoglalása az alföldi magyar pásztoréletnek. Szemléletesen veszi számba a szilaj pásztorkodás különböző formáit; áttekinti a pásztorok életmódját, szól az ősi magyar állatfajokról, a puszta tárgyi emlékeiről, valamint a hagyományos állattartásban nagy szerepet játszó alföldi kertes városokról. Vizsgálatának középpontjában az életmód, a tárgy és ember közötti viszony tág teret kapott, azonban az analógiák, a kulturális kapcsolatok keresésére nem helyezett súlyt.

Összegező, rendszerező feldolgozásai szoros összefüggésben állnak *A magyarság néprajza* Állattartás című fejezetével. A nagyszabású szintézist saját kutatásainak terjedelmes anyagára támaszkodva, az alföldi és európai vonások szembeállításával végezte el. Megteremtette a hatalmas témakör tematikus osztályozását, kialakította a magyar állattartás típusrendjét. Herman Ottó nyomán körülhatárolta a szilaj, a félszilaj és a kezes tartás alaptípusait, valamint azok regionális kötődését. A legeltető gazdálkodás mellett kellő figyelmet szentelt a takarmányozás kérdésének, az istállós tartásnak, valamint a haszonvétel különböző formáinak. Történetiségében igyekezett megragadni az egyes tájfajtákat, amelyek jellemzői az alföldi szilaj pásztorkodással fonódnak össze. Megállapította, hogy a nomád rendszerű állattenyésztés felhagyásának egyik fő oka a rideg tartásra alkalmas magyar tájfajták kipusztulása, illetőleg a mai céloknak jobban megfelelő idegen tájfajták betelepítése. Az alföldi pásztorkodásban kimutatta azokat a törökös vonásokat, amelyek fenntartásában a kunok nagy szerepet játszottak, és amelynek kapcsolatait Dél- és Kelet-Európában, valamint Nyugat-Ázsiában kell keresni.[17] Gunda Béla e munka értékeléses során hangsúlyozta, hogy Györffy a nomád jellegű mezőgazdálkodásunkat nem tekintette a honfoglalás előtti magyar gazdálkodás leszármazottjának, hanem azt a törökök pusztításaival, illetve a kunok betelepedésével magyarázta.[18]

Az alföldi állattartás múltjának nyomozásával, ázsiai jellegének előtérbe helyezésével tovább vitte Herman Ottó törekvéseit, aki a magyar pusztákon a nomád hagyatékot kutatta. Ezen a nyomon haladtak kortársai is, pl. *Madarassy László* a kiskunsági, *Ecsedi István* a hortobágyi kutatásaiban. Györffynek az alföldi állattartásban érvényesülő nomád koncepciója szorosan összefonódik településvizsgá-

lataival. A két témakör érintkezési pontját a nagyméretű állattartásra berendezkedett kertes városok és a tanyák jelentették.[19]

Gazdálkodási és települési munkáiban gyakran szereplő *nomád* terminológia, valamint a „nomádos szemléletmód" jelenti életművének talán legvitatottabb területét. Ugyan a rokontudományok, de olykor a néprajzkutatás maga is a nomád és ősi jelzőt, Györffy István kedvelt szóhasználatát az Árpád korba, sőt a honfoglalás előtti időre visszanyúló hagyománytartalommal ruházza fel, és változatlanul továbbélő keleti örökséget érzékel benne. Ezek a vélekedések azonban írásainak felületes ismeretéről vagy koncepciójának félreértéséről, félremagyarázásáról tanúskodnak. Ennek bizonyságául olyan tanulmányát citálhatjuk, amelyben közvetlenül a honfoglaló magyarság gazdálkodásával kapcsolatban fejtette ki véleményét. Amint 1935-ben írta: „Az Alföldnek a közelmúltban még erősen nomádjellegű mezőgazdálkodását azonban nem tekinthetjük a honfoglalás előtti magyar mezőgazdálkodás egyenes leszármazottjának, mert ősi gazdálkodásunk a nyelvi adatok bizonysága szerint nem vált olyan határozottan kétfelé, mint még a múlt században is. Az alföldi gazdálkodás nomád jellegét a török világ pusztításaival magyarázhatjuk. A törökdúlás előtt ugyanis a mai nagyhatárú népes alföldi városok helyén szűkhatárú kis falvak állottak, melyekben nyomásokra osztott szántóföldeken gazdálkodtak. Később a török világ alatt elpusztult vidék népe egy-egy megmaradt faluba vagy városba verődött össze. […] Ezek a népes faluk, városok magukhoz ragadták az elpusztult falvak határait, amelyeken azután külterjes állattartást űztek. A *tanya* vagy régibb nevén *szállás* megvolt ugyan már a törökvilág alatt is, de ekkor még kizárólag jószágteleltető építmény volt. […] A mezőgazdasági tanyarendszer tehát újabb települési forma, de nem nyugatról jövő művelődési hatás, hanem az ősi magyar állattartás hajtása. A legelőkön levő jószágteleltető szállásnak a maradványa."[20] Egyértelmű megfogalmazása mindez azon korábbi kutatási eredményeinek, melyek szóhasználata félreértésre adhatott okot.

Barabás Jenő szerint a *nomád* szó Györffynél gyakran széles értelemben használatos, nem asszociálódik az állattartáshoz, hanem ellentétpárja a helyhez erősebben kötődő gazdálkodásnak, életmódnak, melyben a mozgékonyság, a kötetlenség dominál. Nála a nomadizmus kérdése karakterológiai probléma, mely szerint a településben és a gazdálkodásban kimutatható nagymérvű mozgékonyság még akkor is történelmi hagyományunk lehet, ha egyes konkrét megnyilvánulásai a középkor végén vagy egyenesen az újkor folyamán jöttek létre.[21]

Az állattartás vizsgálatában mindig hangsúlyt helyezett a *tájfajták*ra, amit a pásztorélettel legszorosabban összefüggő tényezőnek tekintett. Történeti kutatásaiban nagy aggodalommal követte azt a gyökeres változást, amely a pásztorkodás, állattartás jellegének átalakulásával az ősi magyar tájfajtákat teljes kihalásra ítélte. Programhirdető tanulmányában[22] keserűen veszi számba ősi állatfajtáinkat, amelyek a XIX. században áldozatul estek a meggondolatlan változtatásnak, divatnak. Amint írja, pl. a mangalica kedvéért kipusztítottuk a bakonyi és szalontai disznót, amely nem ismerte a sertésvészt. Később változott a tenyésztés célja, a hússertésre lett szükség, ezért meg kellett honosítani az angol hússertést, ezt azonban állandóan tizedeli a betegség. A XVIII. század végén behozott merinói juhért pedig a századfordulóra csaknem teljesen kiirtottuk a rackát. Most viszont a subának való rackabőrt Romániából kell hozatnunk. A kontinentális klímához nagyszerűen hozzáedződött ridegmarha a tuberkulózist nem ismerte. Ha 30–40 évvel ezelőtt tejhozamra tenyésztettük volna ki a magyar marhát, ma nem kellene drága pénzen betelepíteni az idegen marhát, mely több tejet ad ugyan, de hígabbat. Még tovább sorolja ezeket a példákat, amelyek a népi hagyomány nem ismeréséről, a magunk értékeinek lebecsüléséről tanúskodnak.

Hogy mennyire a lelkén viselte a magyar tájfajták megmentésének ügyét, azt számos írásán és lankadatlan agitációján túl személyes példaadása is mutatja. Amikor a Hortobágyon felfedezte az utolsó tisztavérű csavaros szarvú fekete rackanyájat, mind a 120 juhot megvásárolta, és áldozatot nem kímélve gondoskodott róluk, nagy reményeket fűzve tenyésztésükhöz.[23] *Györffy Lajos* emlékezik meg arról, hogy Túrkeve tanácsa adott helyet a nyájnak az ecsegi legelőn, amelynek évszázados mozdulatlanságába új színfolt vegyült a villogó szemű, harcias külsejű magyar juhok fekete nyájával. „Érdekes látványossága lett a pusztának a fekete nyáj telelőkarámja, a kör alakban vesszőfonattal kerített,

szalmával fedett alkotmány, mely az ősi rideg jószágtartás emlékét varázsolta vissza a pusztára."[24] (Györffy István hirtelen halála után a nyáj visszakerült Debrecen környékére, ahol a háború alatt elpusztult.) Ezt a példát azonban egyáltalán nem a szilaj pásztorok és az alföldi ősi rideg állattartás letűnt világa utáni nosztalgiának tulajdoníthatjuk, hanem sokkal inkább a nemzeti értékek megmentését szolgáló türelmetlen tenni akarásnak, amely Györffy István személyiségének olyannyira jellemző vonása volt.

Jegyzetek:

1. BELLON Tibor: Györffy István. In: Rékassy Ildikó: *Györffy István munkássága. Bibliográfia*. A Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár bibliográfiái. Szolnok, 1977. 9. p.
2. GYÖRFFY István: Az alföldi ló. *Nyelvőr* XXXVIII. 1909. 464–465. p.; GYÖRFFY István: Az alfölföldi szarvasmarhák megjelölései. *Nyelvőr* XXXIX. 1910. 162–163. p.; GYÖRFFY Isván: Tolvajszótár 1782-ből. *Nyelvőr* XXXIX. 1910. 328–329. p.; GYÖRFFY István: Nyelvtörténeti adatok. *Nyelvőr* XLIV. 1915. 122–128. p.
3. HERMAN Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkincse.* Budapest, 1914.
4. GYÖRFFY István: A nyék. *Ethnographia* XXXV. 1924. 101–102. p.
5. GYÖRFFY István: Kivevődött a jegyiből. *Nyelvőr* XLVI. 1917. 236. p.
6. GYÖRFFY István: Az alföldi pásztorélet. *A nép barátja. A Magyar Gazdaszövetség naptára az 1914. évre* VII. Budapest, 1913. 61–68. p.
7. GYÖRFFY István: A pusztuló pásztorélet. *Vasárnapi Újság* 1914. április 12. 292–293. p.; GYÖRFFY István: A régi alföldi pásztorélet. *A Falu* 1920. november 15. 115–116. p.; GYÖRFFY István: A szilaj pásztorok. *A Falu* 1923. április 15. 69–70. p.; GYÖRFFY István: A régi pásztorélet. In: *A Föld és élete* I. Képek hazánkból. Budapest, 1925. 58–67. p.; GYÖRFFY István: A régi pásztorélet. A szilaj pásztorok. *A Falu* 1928. február. 97–102. p.; GYÖRFFY István: A szilaj pásztorok. *Debreceni Szemle* 1928. április. 214–217. p. – Ezen írások közművelődési jelentőségét emeli ki SZABADFALVI József: Györffy István és az alföldi pásztorkodás kutatása. In: *Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma*. Nagykunsági Füzetek 6. Szerk. Bellon Tibor. Karcag – Szolnok, 1987. 88. p.
8. GUNDA Béla: Györffy István közelében. In: *A magyar nép tudósa. Györffy István Emlékülés*. Karcag, 1974. december 10. Nagykunsági Füzetek 3. Szerk. Bellon Tibor. Karcag, 1980. 21. p.
9. L. ehhez a 102. bibliográfiai tételt. RÉKASSY Ildikó: Györffy István életművének irodalma. In: *Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma.* Nagykunsági Füzetek 6. Szerk. Bellon Tibor. Karcag–Szolnok, 1987. 252–256. p.
10. Domanovszky Sándor 1932. január 25-én kelt ajánlása a Bölcsészettudományi Kar részére. ELTE Levéltárában. Az adatot Papp Józsefnek köszönöm.
11. GYÖRFFY István: *A szilaj pásztorok*. Benyovszky István ötven rajzával. Karcag, 1928.; GYÖRFFY István: *A szilaj pásztorok.* Bev. Máthé András. Turul Falufüzetek 3. Budapest, 1939.; GYÖRFFY István: *Szilaj pásztorok*. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Nagy Gerzson. Studium. Budapest, 1944.
12. *A Falu* 1923. április 15. 69–70. p.; *A Falu* 1928. február. 97–102.; *Debreceni szemle* 1928. április. 214–217. p.
13. GYÖRFFY István: Adalékok a Nagykunság régi pásztoréletéhez. *Ethnographia* XLII. 1931. 97. p.; GYÖRFFY István: Tobzódások tilalmazása a Jászkunságban 1799-ben. *Ethnographia* XLVII. 1936. 323. p.
14. GYÖRFFY István: *Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland*. Debrecen, 1927.
15. PALÁDI-KOVÁCS Attila: Györffy István a magyar népi állattartás kutatója. In: *A magyar nép tudósa*. Nagykunsági Füzetek 3. Szerk. Bellon Tibor. Karcag, 1980. 70. p.
16. GYÖRFFY István: Die extensive ungarische Viehhaltung. In: *Ungarische Jahrbücher* 1938. december. 318–344. p.
17. GYÖRFFY István: Állattartás. In: *A magyarság néprajza* II. Budapest, 1934. 83–147. p.
18. GUNDA Béla: i.m. 23.
19. A településforma és a gazdálkodás történeti kapcsolatára példa GYÖRFFY István: Az alföldi kertes városok. Hajdúszoboszló települése. *Néprajzi Értesítő* XVIII. 1926. 105–136. p., valamint GYÖRFFY István: A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények* LXV. 1937. 70–93. p. tanulmányában *Az alföldi állattartás rendje* című fejezet.

20. GYÖRFFY István: Az ősi magyar földművelés. In: *Búvár* I. 1935. 470. p. – Györffy nomadizmusának értelmezésével kapcsolatban l. SELMECZI KOVÁCS Attila: Györffy István agráretnográfiai kutatásai. In: *Jászkunság* XXX. 3. szám. Szolnok, 1984. 12–13. p.
21. BARABÁS Jenő: Györffy István kutatási eredményei a mai magyar néprajzkutatás fényében. In: *Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly munkásságában*. Studia Ethnologia 7. Budapest, 1974. 33. p.
22. GYÖRFFY István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest, 1939.
23. Vö. SELMECZI KOVÁCS Attila: Györffy István rideg nyája. In: *Redemptio* XI/3. Jászberény, 2004. 9. p.
24. GYÖRFFY Lajos: Emlékezés Györffy Istvánra. In: *A magyar nép tudósa*. Nagykunsági Füzetek 3. Szerk.: Bellon Tibor. Karcag, 1980. 18–19. p.

A. MOLNÁR Ferenc

A *Herpály* helynév eredetéhez

A *Herpály* helynévről a Kiss Lajos készítette Földrajzi nevek etimológiai szótárában[1] a következő áll: „1660—98 között elpusztult falu Berettyóújfalu keleti végén [1273/1392/1477: v. *Herpauli*: Györffy 1: 625]. Bizonyára német eredetű szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. ném. R. *Haripald* ~ *Herapald* ~ *Eripald* szn. (Först.[2] 765 *Haribald* a.). Alakilag a latin *Paulus* ~ m. *Pál* szn. befolyásolhatta...”. E néveredeztetést helytelennek tartom. *Haripald* stb. nevű birtokost nem ismerünk, s az adatokban a szóvégi *-d*-nek sincs nyoma. Ezenkívül jó okkal föltehető egy korai *Pauli* adat ide tartozása is. (Erről l. később.) Megjegyzem, hogy a *Herpály, Herpály(i) puszta* név a falu pusztulása után sem tűnt el, ma Berettyóújfalu egyik keleti határrésze. Híres a herpályi Csonkatorony, amely egy a tatárjáráskor elpusztult monostor maradványa, valamint az úgynevezett herpályi pajzsdudor, ami 1854-ben a Csonkatorony közelében került elő, s a Nemzeti Múzeumban van. Újabban a gepidákhoz kapcsolják, készítését pedig 250 és 300 közé teszik. Az úgynevezett *herpályi temető* Berettyóújfalu lezárt és részben felszámolt temetője. Berettyóújfalu legrégibb, az 1800-as évekből való

A feltárt herpályi monostortemplom légi felvétele

sírkövei (főleg a Fényes- és a Szilágyi-család egyes tagjainak síremlékei) innen a leszármazottak adományaként a berettyóújfalui Bihari Múzeumba kerültek. A régészeti és történeti adatok szerint *Herpály* igen korán és folyamatosan lakott település volt, a honfoglaló magyarság föltehetőleg összeolvadt az akkori lakossággal, később pedig a település egy ma már ismeretlen nemzetségnek a központja lett.[2]

Magam a *Herpály* név magyarázatára valószínűbbnek tartok egy már korábban is felmerült, Módy György által pedig pontosított, részletesebben kifejtett elgondolást. Szerinte „a falu a XI. században kapta birtokosáról vagy első templomának védőszentjéről (Paulus–Pál) a *Pályi* nevet, melyet hamarosan követett a többi Bihar megyei Pályi nevű falutól való megkülönböztetés céljából az *Érpályi* elnevezés, hiszen a falu egy ér és a Berettyó közötti területen feküdt. És majd ez az elnevezés torzul Herpályra a későbbiekben, de már itt meg kell jegyeznünk, hogy a két név még a XVI. században is váltakozva szerepel."[3] A településsel kapcsolatos első adat vitatott. A kutatók többsége (pl. Karácsonyi, Borovszky, Jakó, Módy) Herpályhoz kapcsolja, s magamat szintén ide sorolom. A Váradi Regestrum egy 1222. évi esetében Gottfridus aradi prépost panaszt tesz: „... in praedio *ecclesiae de Pauli* nomine Heyka, occisus esset servus ecclesiae...", azaz a pályi monostor Ajka (Heyka) nevű birtokán megölték a prépostság egyik szolgáját.[4] Ugyanakkor Györffy György e névadatról ezt írja: „amíg nyomósabb érvek nem hozhatók fel ellene, Monostorpályival azonosítjuk (ld. még Herpály)."[5] Véleményét Mező András is elfogadja.[6] A Bihar megyében lévő többi *Pályi* nevű község: 1. *Pályi* (*Nyír-, Majs-, Ernefiaistván*); 1219: villa *Pauli* de *Nyr*, 1220: villa *Pauli*. A nagy határú falu két része önállósul: 1322: possessiones ... *Moyspaulia* et *Ernefyastephanpaulia*". Az előbbi 1404-től *Hosszúpályi* (*Hwzypali, Hwzywpali*), az utóbbi újra *Nyírpályi* (1332–7: *Nirpali, Nyrpali* stb.), majd *Monostorospapályi* (1415: *Monostorospaly*), *Monostorpályi* — 2. ? 1229/50: v. *Paul* [1291–4]: v. *Pauli*, *in Fulpaul*, 1327: *Fel Pauli*, 1338: *Felpaly* (a mai Hegyközpályi, Románia).[7] *Herpály* (*Érpál*) Györffynél[8] felvett adatai: 1273/1392/1477: v. *Herpauli*, [1291–4]: *Erpaul*, in *Erpaul*, 1332–7: v. *Erpali, Herpali*. A település nevét nemcsak ő említi több formában. Például a Berettyóújfalu története című könyv több tanulmányírója (Módy György, Kozák Károly, Orosz István) — a mai névhez és/vagy a forrásokban említettekhez igazodva — szintén több változatot használnak: *Érpál, Érpály, Érpályi, Herpály, Herpály-Érpályi*. Az említetteken kívül oklevelekre hivatkozva néhányszor betűhíven is idézik Herpály adatait: 1372: possesio *Erpal*, 1425: *Erpal*, 1435: possesio *Erpal*, *Erpaly*, *Herpali*. (A korai adatokban a *h* nélküliek vannak többségben.)[9]

A helyreállított herpályi „Csonkatorony"

Herpálynak, a herpályi kolostorromnak, az ottani ásatásoknak, a megmaradt ma is álló Csonkatoronynak gazdag irodalma van, magam erre most külön nem térek ki, csak a hivatkozott munkákra, elsősorban Módy György tanulmányaira utalok, ahol az addigi vonatkozó szakirodalom megtalálható és kommentálva van. Pusztán a helynév eredetével foglalkozom, azzal kapcsolatban is elsősorban a *Herpály* alak magyarázatával. Láttuk, Módy azt írta, az *Érpál* alak később *Herpály*-ra változott *Herpály-*

ra, „torzult”. Valóban, a helynévben a szóeleji *h* igényel külön magyarázatot. A név etimológiája Osváth Pált is foglalkoztatta, ezt jegyezte fel róla: „A fennt írtakban láttuk, hogy Herpáj, hol Herpálynak, hol Érpálynak íratott. Melyik az igaz név, s honnan eredt? E tárgyban a nézetek eltérők, mert van azon nézet is, hogy e hely a körülte terülő erek és Szent Páltól kölcsönözte Ér-pál nevét, de azon adat folytán, hogy Praynál már 1333-ból is úgy íratott e hely, miként ma neveztetik, vannak azon hagyománynak is pártolói, kik az egykor itt lakott s az építkezést teljesített Paulinus barátoktól hiszik eredettnek e helynév eredetét akként, hogy az utóbbi időben alkalmasint ref. hitűek által használt volt kolostor tornya bejárása alatt a homokkőből volt felső küszöbön e szavak voltak vésve HAER: PAUL, mit a latinul nem értő magyar ember Haerpaulnak olvasván, lett belőle Herpály.”[10] A második magyarázat nyilván anekdotaszerű, de a könyv ismertsége folytán több más műbe is átkerült. Egyébként a herpályi apátság ismeretlen eredetű, talán bencés.[11]

Herpály falu feltárt templomának rekonstruált alapfalai

Nemigen szokták idézni, hogy 1864-ben Pesthy Frigyes gyűjtési felhívására Kinter Ferenc berettyóújfalui főbíró és Szilágyi Lajos jegyző szintén az első magyarázatot említik (és ugyancsak pálos kolostorral hozzák kapcsolatba Herpályt). Arra a kérdésre, hogy miként neveztetik a falu (hely), a felelet ez: „Most ezen egy neven Herpály hivatik”. Arra pedig, hogy „V o l t - e h a j d a n a községnek más elnevezése? Vagy tán csak különfélekép iratott a mostani helynév?”, a következő a válasz: „Hajdán és egész bizonsággal oklevelek alapján még a’ XV században »Erpal« nevet viselt, — a Pál vagy Pali vagy Pályi nevezetet a’ területén létezett a’ területeni Pálos szerzet klastromról — az Ér előnév pedig meg különböztetésül a’ hozzá nem távol fekvő most Hosszú — hajdán Nyír Pályi ’s ezzel szomszédos Monostor Pályi... nevü helységektől ragadt ra; a’ mennyiben ezen Herpályi tért a’ Berettyó Ujfalu számos erei futották bé.”[12] Ez a magyarázat, amit szakszerűbben megokolva és megfogalmazva Módy is vall, nyelvészetileg teljesen elfogadható.

Felmerül azonban a kérdés, hogyan lett egyedül használatossá a Herpály név, s miért változott az Érpály Herpállyá? A régi adatokban a *h* betű magyarázható: bizonnyal csak helyesírási sajátság, hangértéke nincs. A *h* ugyanis a vulgáris latinban az i. e. III. század közepén eltűnt, az újlatin nyelvekben sincs nyoma. A klasszikus latinban és az egyházi latinban mint helyesírási sajátság megmaradt, de ejteni nem ejtették; ezért írtak olykor *h*-t ott is, ahol nem kellett, viszont etimologikus *h*-kat elhagytak. Így volt ez a magyarországi latinságban is, sőt ezt a hangjelölést magyar szavakra is átvitték (*Hayanduc* ’ajándék’, *horczamat* ’orcámat’ stb.). A *h* hiányát mutatja pl. a magyar *óra* < latin (*h)ora*; magyar *ostya* < egyházi latin *hostia*.[13] A latin helyesírás hatása alatt keletkezett henye, hangérték nélküli *h* például az 1224/1389: *Homusher*, 1326/1428: *Hwkurithou* (OklSz.); az Érdy kódex 21: *hispan*; a Heltai: Krónika 200: *hispány* adatok *h*-ja.[14] Az *ér* szóra a Bárczi idézte példán kívül is számos ilyen szóeleji *h*-val írt adatunk van: **Ér** ’Szatmár vm.-ben eredő, Bihar vm.-ben Pocsajnál jobbról a Berettyóba ömlő vízfolyás’: 1337/453: *Her*; 1307/308: *Heer*; **Ér** ’település Bihar vm. DNyi részén Vásári mellett’ 1214/550: *Her*; vagy például névelemként: 1342: *Hydegher* ’Hideg-ér’ , 1295/423: *Kamawlther* ’Kamut-ér’, 1214/334: *Narher* ’Nyár-ér’, 1211: *Feket hereh* ’Feket ere’, 1211: *Cucen Hereh* ’Kökény ere’ 1211: *Ludos Here*: ’Ludas ere’ 1262: *Warodhere* ’Várad ere’.[15]

Véleményem szerint a *Herpály* név keletkezése valószínűleg a következőképp történt. Az eredeti névadás, mint már többen írták, *Ér + Pál(i)* vagy/majd *Pály(i)*. Az *-i* az *-é* birtokjel hely- és személynevekben gyakori változata (*Pálé*), amellyel egy helynév később is bővülhet. Az okleveles forrásokban a *Herpal (Herpali, Herpály)* ennek csak írásváltozata. Később a Berettyó ottani ágának vagy szakaszának is megszűnt vagy visszaszorult az *ér* elnevezése[16], az *l* pedig (már korábban) palatalizálódott (*l > ly*). Így az *Érpály(i)* félig elhomályosult, kevésbé értelmezhető összetétellé vált. Tudjuk Herpály falu többször elpusztult. Így 1599–1604 között a török hadjárásai miatt. Ezután azonban még újra benépesült. „A falu szomorú krónikája 1658-ban kezdődik, amikor is az év őszén a II. Rákóczi György ellen küldött krími tatárok a Berettyó újfalui átkelőhelyének védelmére rendelt Kádár István híres törökverő hadnagy csapatát a szentmártoni és bócsi nádasok között megverték. *Herpályt*, Újfalut s az *egész környéket felperzselték*. Alig tért vissza az élet az üszkös falak közé, amikor *1660-ban a hírhedt Szejdi pasa* a hajdútelepek ellen vezetett hadjárata során *újból felégette Herpályt. A falu véglegesen elpusztult, jobbágynépe, ha életben is maradt, szanaszét futott.* Nemcsak az Árpád-kori apátsági templom romosodott tovább, de a falu XIII. század végén épült temploma is annyira elpusztult, hogy az 1700-as években már csak néhány sor tégla látszott a falakból... A középkori Érpályi történelme egyre inkább a múltba enyészett."[17] Mivel ekkor a környék nagy része is elpusztult, úgy gondolom, a lakatlanná vált Herpály (Érpályi) nevének az öröklődése is csak részben lehetett folyamatos, s a későbbi névhasználatot az írott forrásokban szereplő *Herpály* forma is befolyásolhatta, onnan is vehették a névhasználatot, még pedig oly annyira, hogy később ez vált általánossá. — Ha ez a feltevés megáll, a *Herpály* név nyelvészetileg a betűejtésnek egy érdekes, ritka esete.

Jegyzetek

1. Negyedik, bőv. és jav. kiad. I. köt. A—K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.
2. L. MÓDY György: *Herpály*. Berettyóújfalu, 1979. 3–9. Bihari Dolgozatok. A Bihari Múzeum Közleményei 5.
3. MÓDY i. m. 7.
4. MÓDY György – KOZÁK Károly: *A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás (1972–1975).* In: A Bihari Múzeum Évkönyve I. Berettyóújfalu, 1976. 64.
5. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 651.
6. MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2003. 360.
7. Mindezekre l. JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Bp., 1940. 317–318.; GYÖRFFY i. m. 625., 650–651.; MÓDY–KOZÁK i. m. 50.; KISS i. m. (lásd 1. lábjegyzet) l.; *Korai magyar helynévszótár 1000–1350.* 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Szerk.: HOFFMANN István. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen, 2005. passim; RÁCZ Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen, 2005. 139.
8. GYÖRFFY i. m. 625.
9. MÓDY György: *Berettyóújfalu és környéke a XIII. századtól a török hódoltság koráig*; KOZÁK Károly: *A herpályi apátságtemplom építéstörténete*; OROSZ István: *Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII–XIX. században.* In: Berettyóújfalu története. Szerk.: VARGA Gyula. Berettyóújfalui Városi Tanács, Berettyóújfalu, 1981. 83–119.; 121–39.; 229–97.
10. OSVÁTH Pál: *Bihar Vármegye Sárréti Járása leírása.* Az 1875. évi Nagyváradon megjelent kötet tartalmilag azonos, nyelvileg, stilárisan stb. módosított második kiadása. Lektorálta, javította DANKÓ Imre. Debrecen, 1996. 159. E lap 4. lábjegyzete szerint a latin rövidítés a „*haereditas Paulinorum* helyett állván, magyarul a *Paulinus szerzet birtokát* jelenti".
11. L. MÓDY–KOZÁK i. m. 52.; MÓDY György: *Berettyóújfalu. A herpályi Csonkatorony.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal. Bp. 1993. 8.
12. PESTY Frigyes kéziratos helynévtárából. 1864. *Bihar vármegye I.* Közzéteszi HOFFMANN István és KISS Tamás. Debrecen, 1996. 96–97.
13. FLUDOROVITS Jolán: *Latin jövevényszavaink hangtana.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1930
14. BÁRCZI Géza: *Magyar hangtörténet.* 2. jav. bőv. kiad. Tankönyvkiadó. Bp., 1958. 122–123.
15. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350.* (l. 7. lábjegyzet) 92–93; GYŐRFFY i. m. 570., 604., 615.

16. „A folyó nevét pedig nemcsak az eredetileg Érpályi-nak írt helynévben, hanem másutt is írták *Her*-nek. Így például egy 1274. évi oklevélben Bolcshida földet (*terra Bolchhyda*) »*iuxta fluvium Her*«, azaz mint Ér folyó mellettit írják" (MÓDY–KOZÁK i. m. 52).
17. MÓDY György: *Herpály.* Berettyóújfalu, 1979. (vö. 2. lábjegyzet) 14.

LUKÁCS László

Sárréti falusoroló 1810-ből

Csokonai-kutatásaim alkalmával három évtized alatt számos XIX. századi népi kéziratos verseskönyvet néztem át. Székesfehérváron a római katolikus Egyházmegyei Könyvtár őrzi Remenyik János Puszta-Csőszön, Fejér megyében összeállított terjedelmes daloskönyvét, amelynek már hosszú címe is Csokonai-versekről árulkodik: *Poétai Gyűjtemény Mellyben Csokonai Vitéz Mihálynak, Mátyásinak, Blumauernek, Kováts Jósefnek, Beretzkinek, s más Hazai Poétáknak irásban heverő derék Munkáikon kívül, bé foglaltatnak sok aprólékos írások, úgy mint Köszöntők Epigrammák Szerelmes Dalok, Szatirák, Epitaphiumok, Vitézi Mársok 's más külömbféle Propositiokról készült Versezetek. Maga és mások múlattságára öszve szedte és ezen Könyvbe le irta Remenyik János P. Csőszön 1822-ik eszt.* (Lelt. sz.: MS. 16.) A kéziratos könyvben, négy Csokonai-versen kívül, figyelemre méltó az 57. oldalon olvasható sárréti falusoroló, amit teljes terjedelmében, betűhíven közlök: *Bihar Vármegyének Sárréti Járása Distichonokba foglalva M. Gróf Kis Rhedei Rhedey Lajos Bihar Vgye Fő Ispányi Administratora által 1810.*

A Sárrétében járván, leltem kebelébenn
Negyven hét hellyeket: így kiteszem Neveket:
Bors, Homorogh, Báránd, Szerep, Ártánd, Udvari, Sáránd,
Hosszú Pályi, Vekerd, Torda, Deretske, Peterd,
Tépe, Böszörmény, Sas, Kis Szántó, Hentzida, Darvas,
Szent Márton, Csökmő, Sámson, Apáti, Bedő,
Vántsod, Péterszeg, Potsaj, M. Pérts, Zsáka, Bakonszeg,
Rábé, Szent János, Furta, Komádi, Bagoss,
Bojt, Bajom, és Vértes, Kaba, Tóld, Dantsháza, Keresztes,
Gáborján, Esztár, Ujfalu, Pályi Konyár,
Itten végződik, ha Szakáll is ezekhe tevődik,
A Sárréte: de még Puszta van abba elég. –

Puszták

Bank, Szomajom, Kényesd, Petlend, Herpály, Kaba, Körmösd,
Bóts, Sz: Kozma, Szepes, Szötsköd, Irász, Köteles,
Kis Rábé, Kis Tóti, Peterd, Butsa, Nyesta, Kovátsi,
Sz: Miklós, Kórógy, Tsif, Bodoháza, Bozsód,
Nagy Sárréti Tó, Oros, Andaháza, Fejér tó.

Tisztek

Fényes, Olasz, Bagosy, Súgó, Budaházy, Nadányi. *vége*

Rhédey versének egy változatát Dankó Imre közölte az Ethnographiában (1978. 559–560.). Ez a változat Berettyóújfalu legrégibb jegyzőkönyvében maradt ránk 1808-ból. A két szöveg összehasonlításánál látjuk, hogy a falusoroló, a falvak nevének sorrendje mindkettőben azonos. Rhédey nagy bravúrral időmértékes versbe szedett, öt hexa- és öt pontameterből, azaz öt disztichonból álló versén nem változtatott Remenyik János, az 1810-es puszta-csőszi másoló. Remenyik a sárréti pusztákat és a járási tisztviselőket is felsorolta. Utóbbiak jelentős szerepet játszottak Bihar vármegye közigazgatásában, ahogy maga a szerző, gróf Rhédey Lajos is, aki 1807 és 1825 között volt Bihar vármegye főispáni helytartója (FALLENBÜCHL 1994, 70). Családja nagy történelmi múlttal rendelkezett. Rhédey Ferenc füleki várkapitány 1614-21 között Bihar vármegye főispánja, ahol hatalmas birtokot szerzett: 1617-ben a zsákai várat és uradalmat, Zsákát és tizennyolc községet, pusztát. Fia, Ferenc Erdély fejedelme (1657-58), Bihar vármegye főispánja (1660). A Rhédey-család a XIX. században, a sárréti járásban Bakonszegen és Zsákán birtokos (REISZIG 1901, 644; MARKÓ 2000, 119; LENGYEL 2005, 358–359).

A csokalyi Fényes-család bihari ága számos táblabírát adott a megyének. Közülük származott Fényes Elek (1807-1876) statisztikus, gazdasági író, aki 1848 előtt Álmosdon, Csokalyon és Kólyban bírt földesúri joggal (BOROVSZKY 1901, 628). A vekerdi és endrődi Olasz-család birtokai Darvason és Vekerden voltak. Közülük Olasz József alszolgabíró és esküdt, Olasz Dávid és Dénes főszolgabíró Bihar vármegye adminisztrációjában (REISZIG 1901, 641; LENGYEL 2005, 353). A dancsházi Bagossy-családból is több járási, megyei tisztviselő került ki. Bagossy László főszolgabíró, fia László kapitány, Bagossy Pál szolgabíró (REISZIG 1901, 618; LENGYEL 2005, 296). Sughó Zsigmond főszolgabíró a sárréti járásban, Váncsodon birtokos. Fia, József szintén szolgabíró, Bihar megye nemesi felkelő seregénél kapitány (LENGYEL 2005, 362). A Budaházy-család Sámsonban és Andaháza pusztán bírt földesúri joggal. Az 1769-ben született Budaházy Lajost a sárréti járás főszolgabírájává választották (LENGYEL 2005, 310). A Nadányi-családnak a sárréti járásban Szakálban volt birtoka. Közülük a legismertebb Nadányi Zoltán (1892-1945) költő, Bihar vármegye főlevéltárosa. Nagyapja, Nadányi Gyula az alszolgabíróságit vitte a sárréti járásban. Testvére, Nadányi János (1891–1971) bihari alispán volt (MÓRICZ 1979, 128; BAKÓ 1973, 191; 2007, 14).

Ki volt Remenyik János, a Fejér megyei, puszta-csőszi másoló? Csőszön ilyen nevű lelkésszel, tanítóval, birtokossal, literátus emberrel nem találkoztunk. Nem szerepel a pápai diákok között sem. A sárréti falusoroló lemásolása azt sejtette velem, hogy a Debreceni Kollégium vonzáskörzetéből származik. Feltevésemet megerősítette Farkas Zsolt levéltáros tájékoztatása, amely a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban készülő, a debreceni diákok névsorának elektronikus feldolgozásán alapul. E szerint a tiszacsegei származású Remenyik János 1808. szeptember 9-én iratkozott be a Debreceni Kollégiumba, előtte a karcagi iskolában tanult. Annak kiderítése, hogy Debrecenből mi módon került Csőszre, mennyi időt töltött itt, mivel foglalkozott, még előttünk álló kutatási feladat.

Irodalom

BAKÓ Endre: *Adalékok Nadányi Zoltán arcképéhez.* In: Bajomi krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára. Szerk.: DANKÓ Imre. Biharnagybajom, 1973. 191–200.

BAKÓ Endre: *A Nadányiak története. Család, iskolák, felkészülés.* Rálátás, VIII. évf. 3. sz. 2007. 10–16.

DANKÓ Imre: *Rhédey Lajos verse a Sárrétről.* Ethnographia, LXXXIX. 1978. 559–560.

FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest, 1994.

LENGYEL Katalin: *Adattár az úrbéri tabellák bihari birtokos nemességéről. Bihar vármegye az úrbérrendezés idején.* Szerk.: ifj. BARTA János – PAPP Klára. Debrecen, 2005. 295–382.

MARKÓ László: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig.* Életrajzi lexikon. Budapest, 2000.

MÓRICZ Béla: *A Nadányiak.* In: Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. Szerk.: MIKLYA Jenő – SZABÓ Ferenc. Szeghalom, 1978. 101–128.

REISZIG Ede: *Bihar vármegye nemes családai.* In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu. 1901. 599–651.

Híreink

2007. október 1-jén elfoglalta hivatalát a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának új vezetője: *Dr. Lakner Lajos,* irodalomtörténész muzeológus; korábban a Debreceni Irodalmi Múzeum munkatársa. Munkájához sok sikert, jó egészséget kíván a Rálátás szerkesztősége.

*

2007. október 5-én *Bárándon* a Balassa Iván Művelődési Ház és Könyvtár *Balassa Iván* születésének 90. évfordulója alkalmából többrészes *Emlékkonferenciát* rendezett. Balassa Iván emléktáblát avattak a Református Parókia falán; megkoszorúzták a bárándi temetőben Balassa Iván sírját; Emlékkonferenciát tartottak a Művelődési Házban. Közreműködtek: a Balassa család több tagja, Kiss Sándor, Nyékiné Katona Hedvig, Dobi Andor.

*

2007. október 10-én Kunszentmiklóson a *Kunszentmiklósi Pro Bibliotheca Antiqua Baksayana Alapítvány* az alapítvány fennállásának 15 éves évfordulója alkalmából ünnepi megemlékezést tartott; Baski Imre, Balogh Mihály, Kisari Ottilia közreműködésével.

*

2007. október 12-én a *Bodrogközi Művelődési Egyesület* Tarcalon, a polgármesteri hivatal dísztermében tartalmas gyűlés keretében adta át, most harmadszor, a *Balassa Iván Emlékérmet.* Ezúttal *Dr. Boros László* geográfus, ny. főiskolai tanárnak, tokaji lakosnak.

*

2007. október 15-én nyílt meg a debreceni Városi Könyvtár Benedek Elek Fiókkönyvtárában *Vencsellei István festőművész kiállítása* (Bényei József költő, újságíró) Az idő fókuszában címmel.

*

2007. október 19-én nyitotta meg a püspökladányi Dorogi Márton Városi Művelődési Központban Dr. Fazekas Sándor, Karcag város polgármestere, országgyűlési képviselő a *Nagykunsági Népművészek Egyesületének kiállítását.* A kiállítás a püspökladányi 1956. október 23-i forradalom és szabadságharc nemzeti ünneppé magasztosult évfordulója ünnepségsorozatának szerves részeként került megnyitásra.

*

2007. október 25-én a debreceni Városi Könyvtár Benedek Elek Fiókkönyvtára rendezésében mutatták be Illés László és Hőgye Zsófia *Halottak napi hárfaének* című műsorukat, a debreceni Maróti György Pedagógus Kórus közreműködésével (Kéri Mihály karnagy).

*

2007. október 25-én a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézete és az Országh László Emlékbizottság rendezésében *Országh László Emléknapot* tartottak. 1., Tudományos emlékülést rendeztek. Előadók: Abádi Nagy Zoltán, Kontra Miklós, Virágos Zsolt. 2., Személyes visszaemlékezések Országh Lászlóra. Ezután ebéd következett, majd az emlékülés könyvbemutatókkal folytatódott: *Vadon Lehel* (In memoriam Országh László), *Virágos Zsolt* (Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig)
Délután sétánynévadó ünnepség volt, az *Országh László sétányt* Fésüs László rektor nyitotta meg.

*

2007. október 27-én a Debreceni Egyetem, a MTA Nyelvtudományi Intézete 14 órakor *Országh László* professzor *emléktáblájának* leleplezésén vettek részt Budapesten, az V. kerület Balaton u. 12. számú háznál.

*

2007. november 10-én adták át a Kölcsey Központ báltermében a Hajdú-Bihar Megyei Területi Príma Díjat *Görömbei András* akadémi-

kus, egyetemi tanár, irodalomtörténésznek, *Kiss Karola* festőművésznek és a *Debreceni Hajdú Táncegyüttesnek*.

*

2007. november 14-18 között tartották meg az immár nagy hagyományokkal bíró Debreceni Irodalomi Napokat. A hagyományosan nagy érdeklődést kiváltó rendezvénysorozatot nov. 14-én nyitotta meg *Kósa Lajos* polgármester. A megnyitót követően tartották meg *Imre László* akadémikus, *Szegedy-Maszák Mihály* akadémikus elnökletével az Irodalmi Napok első, bevezető tudományos tanácskozását a két elnök, mint „főelóadók" Imre László – Szegedy-Maszák Mihály előadásaival *(Irodalom és zene.)* A két elnöki bevezető elóadást *Oláh Szabolcs* (Kodály Zoltán és a magyar irodalom), *Tarján Tamás* (Bartók Béla és a magyar irodalom), *Rákai Orsolya* (A Nyugat folyóirat zenesztétikája), *Imre László* (A XIX. századi irodalom és zene), *Szkárosi Endre* (Az új avantgard és a zene), valamint *Czeizel* Endre (Irodalmi-zenei géniuszok) előadásai követték. – Még aznap, 14-én este került sor az *Alföld-dijasok Estjére*. Alföld-díjat kaptak: *Dérczy Péter, Spíró György, Vasady Péter*. Az Esten felléptek még: *Aczél Géza, Angyalosi Gergely, Csíkos Sándor, Vékony Anna*, és *Juhász Árpád*. – Az Irodalmi Napok további eseményeiről részben az országos sajtó, részben pedig a helyi sajtó részletesen tájékoztatták az érdeklődőket. Ígéret szerint az Irodalmi Napokról, az előadások közlésével az *Alföld* című folyóirat fog részletesen foglalkozni.

*

2007. december 7-én nyitotta meg *Kósa Lajos* polgármester és *Antall István*, a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője BÍRÓ LAJOS festőművész ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁSÁT születésének 80. évfordulója tiszteletére, a Kölcsey Központban.

Halottaink

2007. november 15-én, Budapesten, 95. életévében elhunyt *Kosáry Domokos* akadémikus, a MTA volt elnöke, történész. Munkáiban elsősorban a XVIII. század szellemi mozgalmaival és művelődésügyi kérdéseivel foglalkozott; munkásságának másik oldala volt a forrásbibliográfia, amelyet nagy feltűnést keltve háromkötetes (+ 1 kötet kéziratadatok) sem a történettudomány, sem pedig a történészi oktató és nevelőmunka nem nélkülözhet. Élete utolsó szakaszában kiemelkedő nagy vállalkozása volt, hogy útjára indította a *Száz magyar falu könyvesháza* című helytörténeti könyvsorozatot, amelynek minden egyes kötetéhez egy indító és magyarázattal szolgáló előszót írt. Zsáka községe jól eső érzésekkel könyvelheti el, hogy a Száz magyar falu könyvesháza Zsáka kötetét is ebben a sorozatban megjelentette.

*

2007. november 19-én, Budapesten, kilencven éves korában elhunyt *Szabó Magda* írónő, Debrecen Város díszpolgára, a Tiszántúli Református Egyházkerület örökös főgondnoka, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem díszdoktora, Kossuth díjas, a Művészeti Akadémia tagja, soksok hazai-és külföldi díj-, kitüntetés tulajdonosa. Soha sem szakadt el szülővárosától, Debrecentől, a XIX-XX. század fordulójának bomló civis társadalmától, családjától, nagy, életében jelentős szerepet játszó intézményeitől, első sorban a Kollégiumtól, a Dóczytól, ahol nemcsak tanult, hanem tanított is. Regényei, elbeszélései, drámái mondhatni egyetlen tárgya Debrecen, a Családja, a magyar sorskérdések látása és láttatása Debrecen, az ó-kikötő, tájakat összekötő, kereső-kutató lelki szemein keresztül. Szabó Magda a legismertebb magyar író a külföldön, munkáit 42 nyelvre fordították le. Úgynevezett „kettős temetése" volt. Holttestét november 30-án felravatalozták a régi Városháza oszlopcsarnokos főka-

pujában a „tisztességtevők” körjáratban mehettek el Szabó Magda koporsója előtt és kijutva a parkírozott udvarra, a Kossuth utcai kapun át távozhattak. Szabó Magda ravatalánál több ezren jelentek meg, köztük számosan nem debreceniek is. A sok budapesti, miskolci, hódmezővásárhelyi, nyíregyházi tisztességtevőkön kívül többen eljöttek Biharból is megállni, ha csak egy percre is, Szabó Magda koporsója előtt. – A „kettős temetésre” másnap, szombaton, december 1-én, délelőtt 11 órakor került sor a Debreceni Köztemetőben, kint a Díszravatalozó előtti téren. Az egyre inkább szaporodó „kettős temetés” azt jelenti, hogy a hamvakat két részre osztják és a két részt nem egy helyen, nem is egy temetőben-városban helyezik aztán örök nyugalomra, hanem valahol másutt, az elhunyt számára igen fontos helyen. Szabó Magdát a nyilvános ravatalról a Krematóriumba szállították, és azonnal elhamvasztották. A hamvakat két urnába tették, az egyik urnába elhelyezett hamvak Debrecenben maradtak és ezeket a hamvakat búcsúztatták másnap Debrecenben, míg a másik urnát Budapestre szállították és ott fogják december 10-én eltemetni a Farkasréti temetőben Szabó Magda férje, a korábban elhunyt Szobotka Tibor író mellé.

A debreceni temetést a nagy részvét, a meghatottság jellemezte. Már csak a Kollégium diáksága is, közte a teljes létszámban kivonult Dóczy Gimnázium tanulói és tanári kara, és a Kántus óriási tömeget képeztek. Pedig a temetésen nem egy esetben testületileg megjelent intézmények (Debrecen Város Önkormányzata, Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata, a Tiszántúli Református Egyházkerület Elnöksége, a Debreceni Református Egyházmegye, a Debreceni Egyetem küldöttsége tanárok és diákok egyaránt, a Kölcsey Tanítóképző Főiskola, a Pedagógus Szakszervezet, a Csokonai Színház teljes tagsága, stb., stb. valamint a nagyszámú egyéni gyászoló – Debrecenből, Nagyváradról, Budapestről, a környékről valóban impozáns tömeget alkottak.

Közlemény

Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy a VIII. Évfolyam (2007) éves, összesített

TARTALOMJEGYZÉKE

a IX. évfolyam, 2008. 1 (első) számához mellékelve fog olvasóinkhoz eljutni. Minden bizonnyal jó, alkalmas időben ahhoz, hogy a Tartalomjegyzék a bekötésre kerülő VIII. évfolyam (2007) élére kerülhessen.

T A R T A L O M

Köszöntő……1

Voigt Vilmos: Vannak-e uráli nyelvek, uráli népek?.....2–11

Paládi-Kovács Attila: Egy európai etnológus Erdélyből. Viski Károly……...…11–22

Viga Gyula: 90 éve született Balassa Iván…….22–24

Szabó László: Arany János cigányképe. Előadás a Nagykőrösi Arany János Társaságban…..24–32

Dankó Imre: A száz évvel ezelőtt született Zentai Jánosra emlékezünk–emlékeztetünk…….32–37

Selmeczi Kovács Attila: A múzeumok és a honismeret kapcsolata……..38–42

Török Péter: A Bihari Diéta VI. ülésszakáról……...43–46

Selmeczi Kovács Attila: Györffy István, a pásztorélet kutatója……...……46–50

A. Molnár Ferenc: A *Herpály* helynév eredetéhez……...50–53

Lukács László: Sárréti falusoroló 1810-ből……...……...54–55

Közlemény……55

Híreink…….……..56–57

Halottaink……..58–59

Ez a RÁLÁTÁS VIII. évfolyamának 4. száma.
Megjelent 2007. december 13-án.

*

A Rálátás következő száma, a IX. évfolyam 1. száma
2008. március közepén fog megjelenni.